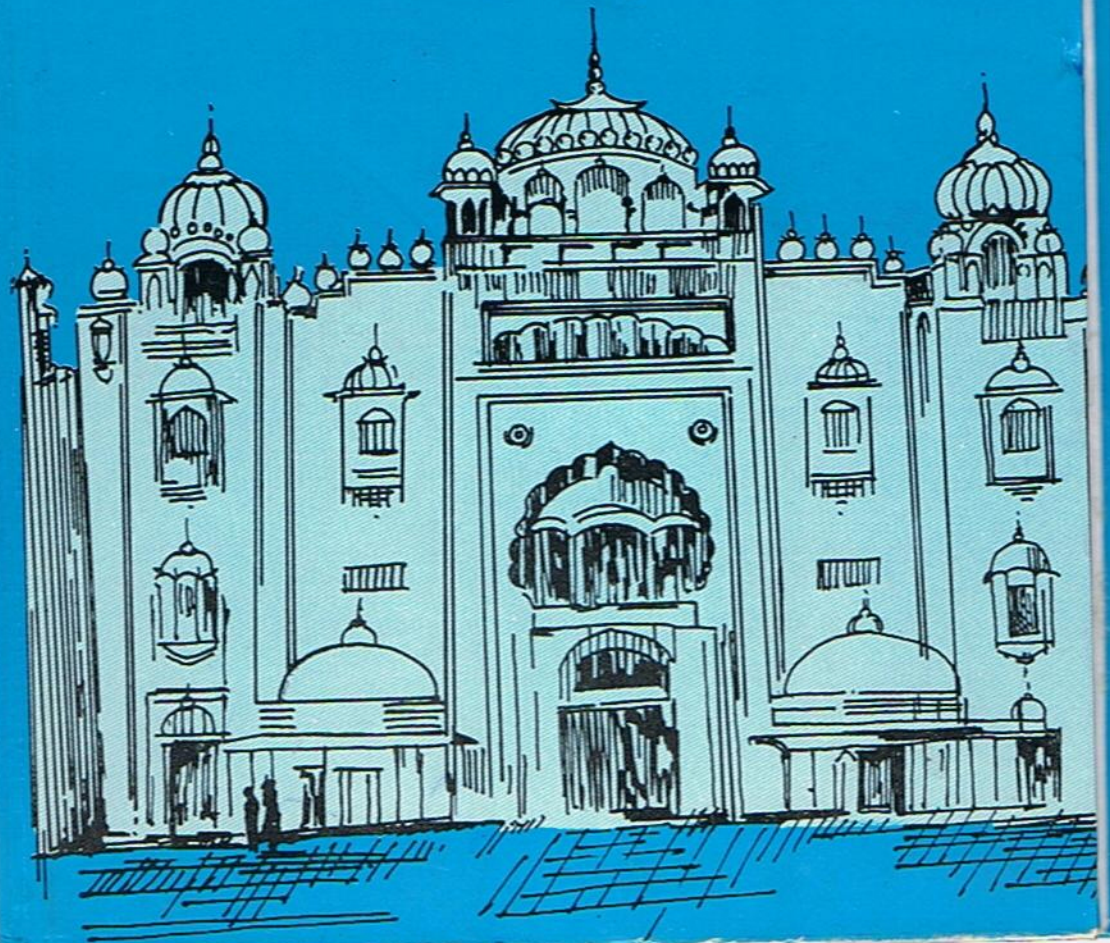

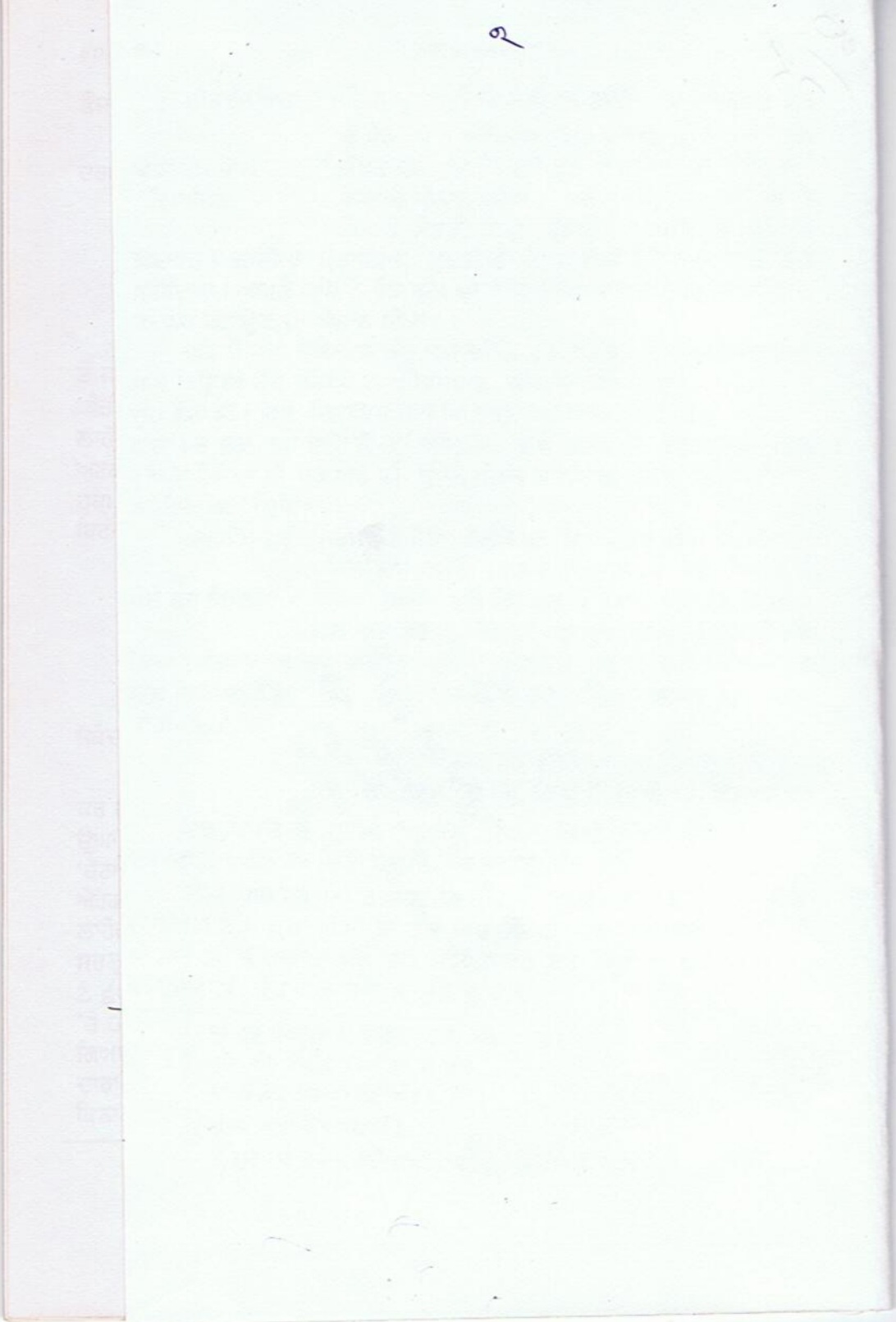
ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਅਮੂਟਾ ਬਲਬੀਰਾ

[ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਗਰਿ ਬ੍ਰਿਕਮਨ ਜੀ]

27/0

**ਪ੍ਰਿ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਹੋਰ
ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ**

ਸੋ ਸਵਾਲ	(ਗੁਰਮਤਿ ਸਬੰਧੀ)
ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ੧)	(ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ)
ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ੨)	(ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ)
ਬਲਿਓ ਚਿਰਾਗ਼	(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ)
ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ	(ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ)
ਪਰਬਤ ਮੋਰਾਟ	(ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ)
ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤਿ	(ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ)
ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ	(ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ)
ਗੁਰ ਭਾਰੀ	(ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ)
ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ	(ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ)
ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ	(ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ)
ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ	(ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ)
ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ	(ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ)
ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ	ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ)
ਗੋਛਿਆ ਰਹਿਤ	(ਰਹਿਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਬੰਧੀ)
ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ	(ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ)
ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਿਤ	(ਜਪੁ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੱਖ) (ਜਪੁਜੀ ਬਾਰੇ)
ਮਨਿ ਬਿਸ਼੍ਰਾਮ	(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ)
ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ	(ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਤੇ ਮਨਾਈਆਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣ)
ਬੀਰ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ	(ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ)
ਬਾਰਹਮਾਹੇ ਤਿੰਨੇ	(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਬਾਰਹਮਾਹੇ)
ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਗਾਖੜੀ	(ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਮਹਾਤਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਵੇਸ਼)
ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ	(ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ)
ਕਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਉਂ ਸੁਣੀ (ਭਾਗ ੧, ੨)	(ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਹਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਾਰ)
ਰਬਾਬ ਤੇ ਨਗਾਰਾ	
ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ	(ਮੰਨੋ ਭਾਵੇਂ ਨਾਂਹ)
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰ-ਵਿਸਥਾਰ (ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ)	(ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਜਪੁ, ਸੋਦਰ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ)
.. .. (ਸੋਚੀ ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ)	(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਸੰਪੂਰਣ)
.. .. (ਸੋਚੀ ਚੌਥੀ)	(ਮਾਝ ਰਾਗ ਸਾਰਾ ਮੁਕੰਮਲ)

5

ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

(ਜੀਵਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ)

ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ

ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ-144 008

ASHTAM BALBIRA
(Biography of Guru Harkrishan Ji)
 by SATBIR SINGH

Published by :

New Book Co., Mai Hiran Gate, Jalandhar. Ph : 2280045, 2284325, 3093190, 5534190

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 1980, ਦੂਜੀ ਵਾਰ : 1982, ਤੀਜੀ ਵਾਰ : 1989, ਚੌਥੀ ਵਾਰ : 1994, ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ : 2000

ਮੁੱਲ : 75 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
 ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ।
 Ph : 2280045, 3093190, 2284325
 Fax : 0181-2234081
 E-mail : newbookco@hotmail.com

ਛਾਪਕ : ਸਹਿਗਲ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਦੁਆਬਾ ਚੌਕ, ਜਲੰਧਰ।

ਟਾਈਪ ਸੇਟਿੰਗ : ਸੁਰਜੀਤ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਬਸਤੀ ਖੇਖ, ਜਲੰਧਰ।

ਬਹੁਤ ਉਪਮਾ ਥੋਰ ਕਹੀ

‘ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ’ ਪਾਠਕਾਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸਕੂਨ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ‘ਅਗਮ ਅਗਮ ਅਗਾਧਿ’ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਅਤੇ ਕਹਿ ਕੇ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੋਇਆ, ਪੰਜੋਖਰਾ ਝੀਉਰ ਕੋਲੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ, ਦਿੱਲੀ ਆਏ, ਰਾਣੀ ਪਛਾਣੀ, ਬੀਮਾਰ ਹੋਏ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਆਖ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਕਈ ਅਨਜਾਣ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਨਈਵੈਂਟਫੁਲ (ਘਟਨਾ ਰਹਿਤ) ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਂ ੧੬੫੬ ਤੋਂ ੧੬੬੪ ਤਕ ਜਿਤਨਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਹੈ, ਹੋਰ ਘੱਟ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸਟਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ, ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਹੁਕਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਹ ਸਦਾ ਚਾਨਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਦੁਖਤ੍ਰ ਕੁਸ਼ੀ (ਕੁੜੀ ਮਾਰਨੀ) ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੋਕਿਆ, ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਈ, ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਮਨਮਾਨੀ ਰੋਕਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਕੀ ਇਹ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਿਹਾ ਹੰਕਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਜ਼ ਤੇ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਹੀ ਖੜਾ ਰਵੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲਣਾ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ‘ਬੁਹਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦੇਣ’। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ) ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ’ ਲਿਖਿਆ, ਸਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਸਵੇਂ ਕੀ’ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਉੜੀ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਢੋਆ ਹੀ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ, ਮੇਰੇ ਭਾਗ।

ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ‘ਬਹੁਤ ਉਪਮਾ ਥੋਰ ਕਹੀ’ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਪਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਰਾਤ ਪੈਣ, ਚੰਨ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਡਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭੈ ਹਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਕਜ-ਤੁਖਾਰ ਚੰਦ ਡਰ ਭਰ ਰਹੇ ਨਿਤ,
ਗੁਰ ਪਗ ਪੰਕਜ ਭੈ ਭਵ ਕੋ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੈ।

ਫਿਰ ਸਰੋਵਰ ਵਾਲੇ ਕੰਵਲ ਤਾਂ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਵੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਹਉਮੈ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਭੋਰਾ

ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਦਕੀ ਭੋਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੈ ਵਡਿਆਈ। ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਕੰਟਕ ਕਲਿਤ ਕੰਜ
ਕੰਟਕ ਗਲਿਤ ਕਰੇ
ਗੁਰ ਪਦ ਕੰਜ
ਭੋਰ ਸਿਖ ਜੂਤ ਆਨ ਹੈ।

ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਜੋ ਆਦਰ ਹਰ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਰਿਣ ਵਜੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਕਿ ਇਸ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਾ ਵੱਜੇ। ਕਲਮ ਗੁਰ-ਉਪਮਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ 'ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ' ਇਸੇ ਸਾਲ ਛਾਪ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ। 'ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਤਾਬਦੀਆਂ', ਛਾਪ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਿਆਰੇ ਅੰਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਾਲ ਭੇਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ 'ਸਾਲਾ ਇਹ ਨਿੱਘ ਚਿਰਾਂ ਤਕ ਮਿਲਦੀ ਰਵੇ ਅਤੇ ਛਾਂ ਨਾ ਢਲੇ।' ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ 'ਬਿਨ ਸਾਸ ਰਖਿਆ', ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਆਇਆਂ ਹੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਇਹ ਤੁਕ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ :

ਅਉਖਦ ਆਏ ਰਾਸਿ ਵਿਚਿ ਆਪ ਖਲੋਇਆ।
ਜੋ ਜੋ ਓਨਾ ਕਰਮ ਸੁਕਰਮ ਹੋਇ ਪਸਰਿਆ।
ਹਰਿਹਾਂ ਦੂਖ ਰੋਗ ਸਭਿ ਪਾਪ ਤਨ ਤੇ ਖਿਸਰਿਆ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਰਖਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਸ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਹੀ ਵੀਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗਾ ਮਿੱਠਾ ਪਿਆਰਾ ਨਿੰਮੂ ਫਲ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹੋਰ ਮਿਹਰਾਂ ਕਰੇ।

ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਅ ਨਾਲ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਟਾਈਟਲ ਸ੍ਰੀ ਬੋਧ ਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੀਝਾਂ ਨਾਲ ਛਾਪ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਰਦਾਰ ਐਨ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਡਾਂ ਉਡਿ ਚੜਾਂ ਅਸਮਾਨਿ ॥
ਸਾਹਿਬ ਸੰਮ੍ਰਿਥ ਤੇਰੈ ਤਾਣਿ ॥

ਸੱਥਰ, ਯਮਨਾਨਗਰ,
ਜਨਵਰੀ, ੧੯੮੦.

ਦਾਸ
ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਣ ਤੇ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਾਵਨ ਜੀਵਨ ਤੇ 'ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ' ਪਹਿਲੀ ਪੂਰਨ ਜੀਵਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਾਠਕਾਂ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਉਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਾਪਣਾ ਪਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਨਵੇਂ ਵਾਧਿਆਂ ਨਾਲ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਉਸ ਗਲਤ ਸੋਚਣੀ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਕਟਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਮਾਂ ਘਟਨਾ-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਸਲਤਨਤ ਹਸਤਮ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਾਮਾਤ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਸੂਦ ਦਾ ਨੂਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ' ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਐਸੇ ਵਿਚਾਰ ਫੁਰਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੀਦੇ। ਕੈਸਾ ਢੋਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਿ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਵਨ ਨਾਂ ਵਿਚ ਆਈ 'ਕਾਫ਼' ਸ਼ਕਾਵਤ ਤੇ ਮੇਹਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸ਼ੀਨ' ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗੇ ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਰਾਉਣ ਵਾਲੀ। 'ਸਰ ਅਫਗਨ ਦੇਵਾਨਿ ਵਸਮ।' ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਬਚਨ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੇਖਣੀਆਂ ਦਾ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਜ੍ਹਾ ਆਦਰ ਮਿਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਧਾਵਾਨ ਲਈ ਐਸਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਹ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ ਅਤੇ ਅਸਰਧਕ ਤਾਂ ਕੋਲ ਪਈ ਵਸਤੂ ਵੀ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅਸਰਧਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੜ ਰਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਸਰਧਾਲੂ ਕੋ ਸਭ ਕਿਛ ਅਹੈ।

ਹੋਇ ਅਸਰਧਕ ਕਿ ਮੁਹਿ ਨ ਲਹੈ।”

(ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੫੩, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਚਿਤ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਚਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨੀਆਂ ਵੀ ਛਾਪ ਬੱਚਿਆਂ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। 'ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ

ਜਾਇ' ਨਾਮ ਦੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸਚਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਪਾਠਕਾਂ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੈਂ ਅੰਮੀ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਗਾਮ ਦੇ ਮਾਂ ਜੀ) ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅੰਮੀ ਜੀ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੮੫ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ। ਮਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹੋਂ, 'ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ' ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪੀੜ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੂੰਹੋਂ 'ਜੋ ਕਿਉਂ ਵਿਸਰੇ ਮੇਰੀ ਮਾਇ' ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਾ ਢਲੇ।

ਪਟਿਆਲਾ,
ਵੈਸਾਖੀ, ੧੯੮੯

ਦਾਸ
ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਆਰਸੀ

੧. ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ੧
 ਕਰਤਾਰਪੁਰ ੧, ਆਣ ਖਡੂਰੈ ਜੋਤ ਜਗਾਈ ੩, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ੬, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰੂ ੭, ਹਰਿਮੰਦਰ ਉਸਾਰੀ ੯, ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ ੧੦, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮੇਂ ਨਿਤ ਦੀ ਕਾਰ ੧੦, ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ੧੧, ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ੧੨, ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਉਣਾ ੧੩, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ੧੬, ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਰਮ ੧੭, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ੧੮, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯, ਮਹਿਮਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ੧੯, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ੨੦।
੨. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ ੨੨
 ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੨੨, ਪ੍ਰਭਾ ੨੩, ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ੨੩, ਨੁਹਾਰ ੨੪, ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਰਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ੨੪, ਸਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ੨੬, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਸਿਕਾਇਤ ੩੦, ਹੱਲੇ ਸਭ ਨਿਸਫਲ ੩੦, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਮੌਤਵਾਂ ਉੱਤਰ ੩੧, ਹੋਰ ਚਿੱਠੀ ੩੧, ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣਾ ੩੨, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ੩੩, ਨਹਿ ਦਰਸਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਾ ਹੁਕਮ ੩੫।
੩. ਜੋਤ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ੪੧
 ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ੪੧, ਸੂਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ ੪੧, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਠਾਏ ੪੩, ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ੪੩, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ੪੪, ਜੋਤਿ ਸਮਰਪੀ ਅਸ਼ਟ ਗੁਰ ੪੫।
੪. ਸਭ ਜਗਤ ਕਰੇ ਨਮਸਕਾਰ ੪੮
 ਪ੍ਰਭਾਵ ੪੮, ਨਿਤ ਦਾ ਕਰਮ ੪੯, ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ ੫੦, ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ੫੯, ਮਸੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਭੇਜਣਾ ੬੦, ਮਸੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ੬੦, ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ੬੧, ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸਰਨ ਤੱਕੀ ੬੩, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ੬੪।

੫. ਕਉਤਕ ਤੇ ਕਰਮ

੬੭

ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੱਖ ੬੭, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਖਿਵੈ ਚੰਦੋਆ ੬੮, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਚਰਨ ਸਰਨ ੭੦, ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਗੋਪਾਲ ਜਸ ੭੦, ਰੋਪੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਗੁਰੂ ਸਰਨ ੭੦, ਆਤਮ ਰਸਿ ਸੁਖ ਸਹਜ ਸਮਾਵੈ ੭੧, ਚੌਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ ੭੨, ਜੂਆ ਮਦ ਤਿਆਗੋ ੭੩, ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ੭੩, ਜਗਨਾ ਕਸਾਈ ੭੪, ਜ਼ਾਤਪਾਤ ਦਾ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਕਰੋ ੭੫, ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ੭੬, ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ ੭੬, ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ ੭੭, ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ੭੮, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਰਨ ੭੯, ਗੁਰੂ ਗੋਲਕ ਬਿਖ ਸਮਾਨ ਸਦਾ ਜਾਣ ੮੦, ਇੱਛਾ ਪੂਰਕ ਸਰਬ ਸੁਖਦਾਤਾ ੮੦।

੬. ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ

੮੧

ਨੀਤੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ੮੧, ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਨਿਜ ਦੂਤ ਪਠਾਏ ੮੨, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ੮੫, ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ੮੫, ਤਉ ਫੁਨਿ ਪੈ ਜਬਾਬੁ ਨਾ ਹੋਇ ੮੬, ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ੮੬, ਦਿਜ ਨੇ ਗੁਰ ਸੂਤ ਉਤਾਰਾ ੮੬, ਉਸੇ ਝੀਵਰ ਘਰ ਭਾਈ ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ੮੯, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ੮੯, ਰਾਹ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ੯੦, ਜੈ ਸਿੰਘ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਆਇਆ ੯੧।

੭. ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੀਦਾਰੇ

੯੨

ਬੇਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ੯੨, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਾਕ ੯੬, ਡਿੱਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ੯੮, ਇਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ ਸੀ ੯੯, ਪਹਿਲਾ ਜਫ਼ਰਨਾਮਾ ੧੦੧, ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਬੂਹੇ ਤੇ ਅਉਰੰਗਾ ਖੜਾ ਰਹਿਆ ੧੦੪, (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੇਲ ੧੦੫, ਬੇਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ ਭਾਈ ਕਲਯਾਨਾ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ੧੦੫।

੮. ਪੁੰਨ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪੈ ਛਬਿ ਛਾਈ

੧੦੮

ਖੇਚਲਾਂ ੧੦੮, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਚਨ ੧੦੮, ਠਹਿਕ ਠਹਿਕ ਮੁਗਲਾਂ ਸਿਰ ਝਾਰੀ ੧੧੦, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ੧੧੩, ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ੧੧੩, ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਜੇ ਗਾਮ ਬਕਾਲੇ ੧੧੫, ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ੧੨੦।

੯. ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

੧੨੨

ਜਿਸ ਡਿੱਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ੧੨੨।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਲਾਹੌਰ ਸਹਰ ਜਹਰ ਕਹਰ ਸਵਾ ਪਹਰ' ਉਚਾਰ ਅਤੇ ਲਿਖ ਨਵੇਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਬਾਬਤ ਆਪਣਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਤਿਸੰਗ ਨਹੀਂ, ਦੂਜੇ ਲਈ ਦਰਦ ਨਹੀਂ, ਕਿਰਤ ਸੁੱਚੀ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਚੀਖ ਚਿਹਾੜਾ ਹੈ, ਗਲੇ ਕੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਸਤੂਆਂ ਤਕ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਹਰ ਜਹਰ ਕਹਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ 'ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਸ' ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮੁੰਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਡੇ ਉਸਰਦੀਏ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਰਾਵੀ) ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੇਲੇ ਇਹ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਨਗਰ ਬਣੇ ਜਿਥੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਤਾਰ ਚਿਤ ਆਵੇ। ਨਗਰ ਸੁੱਥਰਾ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਹੁਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਬਾਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਫ਼ਾਈ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ 'ਸੂਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੱਚ ਪਾਈਐ' ਦਾ ਉਲਥਾ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਪਤ ਨੇ ਭਗਤ ਲੀਲਾ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦਾ ਉਲਥਾ ਜਸਟਿਨ ਈ : ਐਬਟ ਤੇ ਐਨ : ਆਰ ਗਾਡਬੱਲ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਾਹੁਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਮਸੀਤ ਬਣਾਉਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਸਭ ਲਈ ਪਾਖਾਨੇ ਬਣਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ੋਚਾਚਾਰ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਹੋਵੇ।' ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਚਲ੍ਹੇ (ਟੋਏ) ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਡਿਗਿਆ ਕਟੋਰਾ ਕੱਢਣ, ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਮੋਈ ਚੂਹੀ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਣ ਵੇਲੇ ਕਿਤਨੀ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਨਿਤ ਦਾ ਨੇਮ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਟਕਸਾਲ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਕਿਵੇਂ
ਘੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਕਰੀ ਧਰਮ ਸਾਲ ।
ਸੁੰਦਰ ਬਿਸਾਲ ।
ਸਦ ਹੋਤ ਭਜਨ ।
ਮਿਲ ਕਰਤ ਸਜਨ । ੨ ।
ਸਭ ਆਸ ਪਾਸ ।
ਮਹਕੀ ਸਬਾਸ ।
ਬਾਵਨ (ਚੇਦਨ) ਸੁਭਾਵ । ੩ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ।
ਸਭ ਜਪਤ ਜਾਪ ।
ਮਹਿਮਾ ਅਮਿਤ ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਦਿਤ । ੪ ।
ਗੁਰਬਚਨ ਸਬਦਾ ।
ਪੜ੍ਹੇ ਮਿਟਤ ਅਪਦਾ ।
ਸਭ ਜਗਤ ਜਪਤ :
ਹੋਇ ਭਗਤ ਸਕਤ । ੫ ।

ਚੌਧਰੀ ਕਰੋੜੀ ਮਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਾਮ ਤੇ ਨਗਰ
ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਾਮ ਚੱਕ
ਕਾ ਧਰਾ ।'

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਚਾਨਣ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਮਿਟਾਂਦ ।
ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਵਾ ਹੁੰਦਾ । ਸਵੇਰੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ
ਕੀਰਤਨ, ਦਿਹਾੜੀ ਕਿਰਤ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਤੇ ਸੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਤੀਂ ਆਰਤੀ । ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਰਭਰ ਕੀਤਾ । ਵੇਦਾਂ-ਕਰਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਉਤਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ
ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਕੁੱਚਵੇਂ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸੁਹਣਾ ਲਿਖਿਆ
ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਤਰਾਂ, ਤੰਤਰਾਂ, ਜਾਦੂ ਟਣਿਆਂ ਤੇ ਸੁਖਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ
ਲੈਂਦੇ ਸਨ. ਹੁਣ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੋ ਗਏ ।

“ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ, ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ।

ਗਿਆਨੁ ਗੋਸਟ ਚਰਚਾ ਸਦਾ, ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਉਠੈ ਧੁਨਕਾਰਾ ।

ਸੰਦਰ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪ ਉਚਾਰਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰ ਅਬਰਬਣ ਤਾਰਾ” । ੩੮।੧।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ
ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਦੇ । ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ
ਗਿਆ ਸੀ ।

ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਘਰੋਂ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੀ ਡਿਠੋ ਨੇ ਕਿ ਅਨਾਜ ਦੇ ਦੋ ਢੇਰਾਂ ਪਾਸ ਖੜਾ ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਇਕ ਢੇਰ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਢੇਰ ਵਿਚ ਅੰਨ ਸੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ : ਭਲੇ ਲੋਕ ! ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈਂ ?

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਮਹਾਰਾਜ ! ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਫਸਲ ਵੰਡ ਛੋਟਾ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ। ਨਿੱਕੇ ਦਾ ਟੱਬਰ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੀ ਬਟਾਈ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਭਰਾ ਦਾ ਹੱਥ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਏ।'

ਇਹ ਸੁਣ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ।

ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਨੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਢੇਰਾਂ ਪਾਸ ਖੜੋਤਾ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਇਕ ਢੇਰੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਛੱਜਾਂ ਨਾਲ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਵੱਡਾ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਘਰ ਆਇਆ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਕੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਜੀਅ ਰਾਜ਼ੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਹਉ' ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਾ ਲਗੇ ਇਸ ਲਈ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪਣੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਅਸੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਐਸਾ ਸੀ ਭਰਾਤੀ ਭਾਵ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਜਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਹੈ ਇਨ ਮੇਂ ਇਤਫ਼ਾਕ ਮਹਾਨ।

ਸਿਖ ਸਿਖ ਪੈ ਵਾਰਤ ਪ੍ਰਾਨ।

ਕੋਈ ਨ ਕਰੇ ਕਿਸੀ ਸ਼ਰੀਕਾ।

ਕੋਈ ਨ ਸੁਣਾਵੇ ਦੁੱਖ ਨਿਜ ਜੀਅ ਕਾ।

ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਪੰਥ ਕਰਨਾ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਥੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਪਣਾ ਆਣ ਖੜ੍ਹੇ ਜੋਤ ਦੇ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਜਗਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਖੜ੍ਹੇ ਮਾਝੇ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨਾਲ ਅੱਟੇ ਲੋਕ ਸਰਵਰੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਪੈ ਜੀਵਨ ਜਦੇ ਵਿਚ ਹਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਮਰਯਾਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਹੀ ਰੱਖੀ ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਬੂਟੇ ਨੂੰ

ਦਿੜ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨ ਤੇ ਪਰਚਾਰਨ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਨ, ਕੇਚਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਬਾਲਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਭਾਲ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਾਲੂ ਕਰਤੀ ਤੇ ਆਪ੍ਰ ਨਾਲ ਬੈਠ ਛਕਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਚਲਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ। ਫਾਰਸਟਰ ਨੇ ਟ੍ਰੇਵਿਲਜ਼ ਵਿਚ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਉਣਾ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾਤ ਧਰਮ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।

ਹੁਣ ਕੁਝ ਨੇਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ :

ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਗਦੇ। ਸੋਚਾਚਾਰ ਪਿਛੋਂ ਨਿਜ ਆਸਨ ਬੈਠਦੇ। 'ਜਬ ਹੋਇ ਉਜਿਆਰਾ' ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਿਸ਼ਟ ਤੇ ਔਖਧ, ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਦੇ। ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ। 'ਪੁੰਨ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਆਵੈ। ਧੁਨ ਰਾਗ ਸੁਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੈ।' ਨਿਰਬਾਨ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ। ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ਆਪ੍ਰ ਕਥਾ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

ਗੁਰ ਬਾਬੇ ਕੀ ਚਰਚਾ ਕਰੇਂ।

ਅਤ ਪ੍ਰੇਮਧਾਰ ਲੀਲਾ ਬਿਸਥਰੇਂ।

ਆਨ ਚਰਚਾ ਤਹਾ ਹੋਣ ਨ ਪਾਵੈ।¹

ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰ ਗੋਲਕ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਕਾਤਲ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪਾ ਲੰਗਰ ਪੁੱਜਦੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਛਕਾਂਦੇ। ਬਰਤਨ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਸਨ। 'ਮਾਟੀ ਕੇ ਬਰਤਨ ਭੋਜਨ ਕਰੇਂ।' ਜੋ ਕੋਈ ਸ਼ੋਕਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਰਲ ਬੈਠ ਇਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਛਕਣਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਨਾ ਆਵੇ।² ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਧ ਰਸਦ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕਰ ਆਪ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਆਪ੍ਰ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਂਦੇ। ਬਾਲ ਬੋਧ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ ਖਿਡਾਂਦੇ। ਕੌਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਪਏ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ-ਦੀਖਿਆ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਹਰਖ ਸੋਗ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ।' ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੋਗੇ, ਉਹ ਬਣ ਜਾਏਗਾ।

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਾਖੀ ੩, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੨।

2. ਬਿਧ ਨਿਖੇਦ ਜਾ ਕਾ ਮਨ ਹੋਈ।

ਐਸੇ ਤਹਾ ਨ ਜਾਵੈ ਕੋਈ। (ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਾਂਦੇ । ਆਪ ਪਾਸ ਖਲ ਦੇਖਦੇ ।

‘ਪਹਲਵਾਨ ਬੁਲਾਇ ਅਖਾਰ ਪਰੇ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਤਿਹ ਦੇਖੇ ।’

ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਕਰਮ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਚੁਦਾਸੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਅਤੇ ਭਗਵੇ . ਕਪੜੇ ਪਾ, ਧੂੜੀ ਸਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾ, ਸੁਆਹਾਂ ਮਲ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਖੋਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨਰੋਆ ਰੱਖਣਾ, ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਕਰਮ ਹੈ । ਇਸ ਉੱਦਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਜੋਧਾ ਕਹਿਲਾਇਆ ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ‘ਬਲਵੰਡ ਸਬਦ ਕੀ ਚੌਂਕੀ ਕਰੈ’ ਅਤੇ ਸੋਦਰ, ਆਰਤੀ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪਾ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ‘ਏਕ ਪਹਰ ਰੈਨ ਜਬ ਬੀਤੇ’ ਤਾਂ ਸੁਖਾਸਨ ਕਰਦੇ । ਇਹ ਵਿਹਾਰ ਦਿਨ ਰੈਨ ਚਲਦਾ । ਲੋਕੀਂ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਉਠਦੇ । ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਰਸ ਵੀ ਪਾਂਦੇ । ਖੜ੍ਹਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਜੋ ਜੀਵਨ ਅਖਾੜਾ ਜਿਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਬੜੀ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਬਾਤ ਭਟ ਕਲਸਗਾਰ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੜੀ ਔਖੀ ਕਾਰ ਹੈ ਸਬਦ ਕਮਾਉਣਾ, ਪਰ ਜੇ ਟੁਰੇ, ਉਹ ਹੌਲੇ ਫੁਲ ਹੋ ਗਏ, ਨਿਰਭਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਜੋ ਤਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਤਰ ਗਏ ।

“ਉਇ ਜੁ ਸੇਵਹਿ ਸਬਦੁ ਸਾਰੁ,
ਗਾਖੜੀ ਬਿਖਮ ਕਾਰ,
ਤੇ ਨਰ ਭਵ ਉਤਾਰ,
ਕੀਏ ਨਿਰਭਾਰ ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਬਣ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ । ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਵਸੋਥੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ । ਕੋਈ ਜਨ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਧਰਦਾ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਵਸੀ । ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਵਸਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਫਿਰ ਭਟ ਜਲੂਨ ਨੇ ‘ਤੀਰ ਬਿਪਾਸਿ ਬਣਾਇਓ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਗੰਢਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ, ਧਰਮ, ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਮਨੁੱ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਬਿਪਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਗੰਢ ਖੋਲ੍ਹ ਪਾਸੇ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਕੋਈ ਵਹਿਮ, ਭਰਮ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰਾਹ ਸੁਖਾਵਾਂ ਕਰਦੇ । ਬਣਾਵਟ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਸੀ :

ਅੰਨ ਬਹੁਤ ਭੁਖੈ ਲੱਗੀ ਜੇਵਣਾ ।
ਭਰੇ ਉੱਤੇ ਭਰੇ ਨਾਹੀ ।
ਅੰਨ ਛੱਡਣਾ ਵੀ ਨਾਹੀ ।
ਸਵਨਾ ਤਾਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਨੀਂਦ ਆਵੈ ।
ਨੀਂਦ ਬਗੈਰ ਸਵਣਾ ਨਾਹੀ ।
ਗਾਫਲ ਹੋਇਕੇ ਦੇਹੀ ਕੋ ਦੁਖ ਨਾਹੀ ਦੇਵਣਾ ।

ਉ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਅਸਲ ਰਸ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । 'ਸਭਿਰਸੁ ਦੇਹੀ ਅੰਦਰ ਪਾਏ ।' ਘਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਭੱਜੇ । 'ਘਰੇ ਅੰਦਰਿ ਕੋ ਘਰਿ ਪਾਇ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਠਾਈ ਅਤੇ 'ਘਰਿ ਮਹਿ ਵਸਤੂ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ । ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰਕਤ ਤੇ ਇਕਾਤੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਦਮੀ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਡ ਦਰਸਾ ਕੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵ-ਜਨਮੇ ਧਰਮ ਜਾਂ, ਠਾਠ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਭੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ । ਕਿਸ ਆਦਰ ਵਿਚ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਲਗਾਓ ਕਿ ਅਕਬਰ ਜਦ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਵਿਛੋਣੇ ਵਿਛਾਏ ਤਾਂ

'ਅਕਬਰ ਸੁਜਾਨ ਪਗ ਨਹੀਂ ਧਰਾ ।
ਨਿਜ ਹਾਥ ਉਠਾਏ ਕਿਨਾਰੇ ਕਰਾ ।'

ਅਤੇ ਹਰ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਬਰ ਇਕ ਲੱਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ।¹

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੁਣ ਕੁਝ ਐਸੀ ਸੀ :

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸਿਖ ਉੱਠਦੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ । ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ, ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ । ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਭ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ । ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਜਾਂਦੇ । ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਮੰਨਦੇ । ਕਦੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਦੇਂਦੇ । ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਰੱਖਦੇ । ਭਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਨਸ਼ਰ ਨਾ ਕਰਦੇ । ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ । 'ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਧਰਮ ਕਮਾਈਐ' ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਟੁਰਦੇ । ਧਨ, ਪੁੱਤਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦਰ ਮਾਨ, ਸਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਨਦੇ । ਨਫੇ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਪੀਰ, ਪੈਰੰਬਰ, ਦੇਵੀ ਦਵਤਾ, ਮੜੀ ਮਸਾਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਦੇ । ਮਹੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਾ ਮੰਨਦੇ । ਚੰਗਾ ਮਹੂਰਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ।

ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ, ਗ਼ਮੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ

1. ਤਾਰੀਖ-ਸਿਖਾਂ ਗੁਰ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ, ਪੰਨਾ ੧੩੧ ।

ਲੈਂਦੇ। ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਉਹ ਖਿੜਕੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਚੌੜੇ ਜਗਤ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਹਵਾ ਝੁੱਲੀ। ਖੋਖਲੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਕੂੜੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਜੁੱਲੇ ਹੇਠੋਂ ਕੌਮ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਅਗਾਹ ਵਧਣ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਦਕਾ ਕੌਮ ਨਿਮੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ :

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਮੌੜਵਾਂ ਉੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਨਹਿਰ ਪੁਟਵਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਲ ਦੀ ਨਹਿਰ ਵਗਦੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ। ਇਹ ਬਚਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਨਿਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਜਿੱਥੇ 'ਜਹਰ ਕਹਰ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ ਹੋਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਐਸਾ ਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ। ਜਿਤਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹੜੱਪਾ ਹੈ, ਨਾਲੰਦਾ ਹੈ, ਪਟਨਾ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਸੂਦਰ ਕਹਿਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਸਤੀਆਂ ਵੀ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਖੌਤੀ ਪਛੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਦਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲਾਗੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਾਕੀ ਛੋਟ ਜਗਤ ਕੇ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ ਇਵੇਂ ਰਾਜ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰੱਖੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਛੀ ਚੋਪਟ ਵਾਂਗ ਬਿਠਾਲਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਭ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਰਦਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮਨੋਤ ਵੀ ਤੋੜੀ ਤੇ ਸੱਭ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਦਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠਾਇਆ। ਭਗਤ ਮਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: ਪੁਰਖਾ! ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਜਾਵਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧਾਂ ਮੋਟੀਆਂ। ਸੋ ਐਸਾ ਤੀਰਥ ਰਚੀਏ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਰਾਹ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਮਿਲੇ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਾਜਿਆ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਰੈਲੀੰਗ ਪੁਆਇੰਟ' ਰਲ ਮਿਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਬਣਿਆ। ਕੌਮ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਨਿਰੀ ਖਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਾਉਂਦੇ ਸਗੋਂ ਚਾਅ ਵੀ ਭਰਦੇ ਸਨ।

ਭੱਟ ਕਲ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਅਭੈ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਾਦੂ, ਜੰਤਰ, ਮੰਤਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਨਾਲ ਉਧਾਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਠਾਕੂਰ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਾ ਬਾਹਰਲਾ ਦਿੱਸਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਜਿਆ ਤੇ ਭਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲੀ ਸਰੋਵਰ ਰੂਪੀ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਜਗਤ-ਦੋੜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨਗੇ।

ਤਿਨ ਭਉ ਨਿਵਾਰਿ ਅਨਭੈ ਪਦੁ ਦੀਨਾ,
ਸਬਦ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਉਧਰ ਧਰੇ।
ਕਵਿ ਕਲ ਠਾਕੂਰ ਹਰਦਾਸ ਤਨੇ,
ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰ ਅਭਰ ਭਰੇ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੂਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣੀ :

‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਖਾਸ।
ਅਮਰ ਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ।
ਚਾਰੋਂ ਗੁਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਸੰਗਾ।
ਪ੍ਰਗਟਾਯੋ ਤੀਰਥ ਇਹ ਚੰਗਾ।’¹

ਸੋ ਸਿਰਫ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਸੱਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।² ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਤੇ ਭਾਈ ਦੇਸੀ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਪੁਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਫਰਮਾਇਆ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਬੁਟੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ‘ਸਾਖੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪੰਜਵੇਂ ਕੀ’
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿਸ਼ਥਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਮੱਖ ਭੋਗ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਵਾਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਸੀਲ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਸਾਜਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਥੇ ‘ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ’ ਹੋਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਤਨੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਕੋਈ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਐਸ਼ਵਰਜ, ਵਿਖਾਵੇ ਜਾਂ ਆਪਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਤਰਨ ਤੇ ਤਾਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਕੋਹੜੀ ਘਰ ਅਸਥਾਪਣ ਕਰਨਾ 'ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ' ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ।

ਸਾਖੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਜੋਗੀ ਨੇ ਜਦ ਇਕ ਰਸਾਇਣ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਜੋਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂਬੇ ਤੇ ਰਗੜਿਆਂ ਸੋਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਸਾਇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਗੁਣ ਹੈ? ਜੋਗੀ ਦੇ ਦੱਸਣ ਤੇ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਭਰ ਰਾਖ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਜਲ ਵਿਚ ਐਸੀ ਤਾਸੀਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਹੜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਰੋਆ ਹੋ ਜਾਏ, ਸਾਰੀ ਪੋਟਲੀ ਹੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਜਾਣ ਸਾਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਗਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ, ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਨਵਾਬ ਜਲੰਧਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਹੋ ਲੋਕ ਜੂਝੇ ਸਨ, ਉਹ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਰਸਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਉਥੇ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਡਿੱਠੀ ਸੀ। ਕੋਠਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਤਕ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਗਰ ਸਨ। ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਚੁਣਦੇ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ, ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਦੋਖੀ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਸੰਤੋਖਸਰ, ਰਾਮਸਰ, ਲਾਹੌਰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਖੂਹ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਖੂਹ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਛਿਹਰਟਾ ਵਡਾਲੀ, ਗੰਗਸਰ, ਦੀਵਾਨ ਖਾਨਾ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹੱਲ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਦਵਾਖਾਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਸਥਾਨ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸਾਰੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਸਾਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਮ ਸੀ। ਇਹ 'ਹਰ ਲਈ ਸੀ।' ਪੁੱਛੇਸਰ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਮੰਦਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇਖੋ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਨੌਂ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਜਬਰੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਖਿੱਚੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਖੜੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰੱਖੇ ਤਾਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣੇ। ਫਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕੁੰਟ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਰੱਖੇ, ਸਗੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਕੁੰਟਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ, ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਦਰਮਿਆਨ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਬੰਗਾ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਘੰਟਾ ਘਰ (ਅਜਾਇਬ ਘਰ) ਵਾਲਾ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਚੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੱਛਮ-ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਬ-ਪੱਛਮ ਦੀ ਵਿੱਥ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸੀ।

ਫਿਰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਦਾ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ, ਚਹੁੰ ਚੱਕਾਂ ਦਾ, ਚਾਰੇ ਮੁਕਤੀਆਂ ਦਾ, ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦਾ ਤੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਹੁੰ ਤਰਫਾਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਚਾਰੇ ਫਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਅੱਖਰਾਂ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਆਸ਼ਰਮ ਹਰੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਹਨ । ਚਾਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਸੇਨਿਆਸੀ, ਉਦਾਸੀ, ਵੈਰਾਗੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਆ ਕੇ ਸਿਰ ਬੁਕਾਏ ਹਨ । ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਬਿਭੂਤੀ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਉਥੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਚਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਿਬੇਕ, ਵੈਰਾਗ, ਖਟ ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਇਥੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ । ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਖਿੜਿਆ ਹੋਵੇ । ਫਿਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁੰਬਦ ਬੈਠਵਾਂ ਤੇ ਕੰਵਲ ਪੁੱਠਾ ਹੈ । ਇਕ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਝਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀਵਨ ਹਰਕਤ ਦਾ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ । ਉੱਡਦੇ ਪੰਛੀ, ਝੁੰਮਦੇ ਹਾਥੀ, ਦੌੜਦੇ ਘੋੜੇ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ । ਜਿਸ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਦਖਣ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਲੰਕੀਂ ਦੌੜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਮੌਤ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ । ਬਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਠੰਢੀ-ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਹੁਮਕਦੀ ਰਹੇ । ਹੁੰਮਸ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, 'ਬਰਸਾ ਮਹਿ ਬਡ ਹੋਤ ਬਹਾਰ' ਛੇ ਹੀ ਰੁੱਤਾਂ ਸੁਹਾਣੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਮੁੜਕਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਪਾਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ।

'ਗ੍ਰੀਖਮ ਮਹਿ ਸਵੇਤ ਨ ਜੋਵੇ ।

ਹਿਮ ਰੁਤ ਮਹਿ ਪਾਲੋ ਨਹਿ ਹੋਵੇ ।'

ਫਿਰ ਪਰਕਰਮਾ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਮਿਲਾਂਦੇ ਪੁਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ੮੪ ਕਦਮ ਰਖਿਆ ਜੋ ਦਰਸਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਧਾਰ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤ ਲਾਏਗਾ ਉਸ ਦੀ ਦੁਰਾਸੀ ਕੱਟੀ ਜਾਏਗੀ ।

ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਾਰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਹੁਣ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਵੱਧ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਆਪ੍ਰੁ ਵੀ ਸਿਰੰਦਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮੇਂ ਲੈ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ । ਆਪ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਚਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪਈਆਂ ਅਟਕਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ । 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ' ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਦੇ । ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਕਿ 'ਭਗਤ ਗਿਆਨ' ਦੀ ਬਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿਖੜਿਆ ਉਲਝਿਆ ਹੋਏ ਦੇਖਦੇ, ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਸਮਝਾਂਦੇ, ਸੋਧ ਦਿੰਦੀ ਜਾਂਦੇ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਰਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਾਜਨਾ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਬ੍ਰਿਹੁ ਕਾਰਨ ਤੜਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਤੀ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਬ' ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਰ ਕੁਝ ਹਟਵਾਂ ਮੇਰਾ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਵੇਗਾ।

ਤੋਰ ਪਿਤਾ ਬਚ ਕਹੇ
ਪਾਛੈ ਮੁਹਿ ਇਹ ਭਾਇ ।
ਸੁਤ ਤੁਮਰਾ ਤੁਮਰੇ ਨਿਕਟ
ਮੇਰੇ ਤਖ਼ਤ ਬਨਾਇ ।

ਸੋ ਇਹ ਹੁਕਮ ਪਾ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂਕਿ ਜਿਸ ਭਾਰ ਹੇਠ ਲੋਕੀਂ ਦਬੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਟੇ । 'ਧਰਾ ਭਾਰ ਸਭ ਦੂਰ ਨਿਵਾਰੇ ।' ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੱਡੀ ਸੰਭਾਲ ਇਹ ਰੱਖੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਇਸ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨੀਂਹ ਆਪੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖੀ । ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

'ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ,
ਪੁਨ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਰਤਾਇ ।
ਪ੍ਰਿਥਮ ਨੀਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਖੀ
ਅਬਚਲ ਤਖ਼ਤ ਸੁਹਾਇ ।੩੮।
ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਨਹਿ ਹਾਥ ਲਗਾਯੋ,
ਬੁੱਢਾ ਐ ਗੁਰਦਾਸ ਬਣਾਯੋ' ।੩੯।

ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਦ ਘਰ ਘਾਟ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਚੰਦ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘਰੇੜ ਨੇ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ੧੬੩੦ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਮੁੜ ਆਈਆਂ । ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਇਥੇ ਹੀ ਹੋਈ । ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾਈਆਂ । ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ਹੁਣ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਇਤਨਾ ਸੁਹਣਾ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਖੁਲਾਸਤ-ਤਵਾਰੀਖ ਜੋ ਉਸਨੇ ੧੬੯੫-੯੬ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ, ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ : ਹੱਬਤਪੁਰ-ਪੱਟੀ, ਦੁਆਬਾ 'ਬਾਰੀ' ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਗਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਰਗਨੇ ਅੰਦਰ 'ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ' ਇਕ ਨਗਰ

ਹੈ ਜਿਥੇ ਵਧੀਆ ਬਾਗ ਤੇ ਪਾਵਨ ਸਰੋਵਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਲੋਕੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਚਾਲ ਵਾਲ ਵਿਚ ਇਰਾਕੀ ਘੋੜੇ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਗੁੰਬਦ ਵੀ ਖੜਾ ਰਖਿਆ ਜੋ ਅਣਖ, ਜੁਰਅਤ ਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਖ਼ਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਭੇਟਾ ਚੰਗਾ ਸਸਤਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਜੁਆਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਕ ਕੌਮੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ। ਆਪੂੰ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ 'ਮੀਰੀ' ਤੇ 'ਪੀਰੀ' ਪਹਿਨ ਲਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ : 'ਸਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਪੰਚ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸਸਤਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਮੀਰੀ ਦੀ ਮੀਰੀ।' ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰਾਜ ਜੋਗ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਰਾਜ ਜੋਗ ਹੈ। ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਪਿਆ।

‘ਅਬ ਰਾਜ ਸਾਜ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਧਰਿਓ,
ਅੰਤਰ ਜੋਗ ਦੁਰਾਇ ।’

ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਹਿਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਾਹਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਰਉਣੀ ਸਹਿਰ ਗਿਰਦ ਉਸਰ ਗਈ ਸੀ। ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਝੰਡੇ ਝੂਲਦੇ ਸਨ। ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾਂਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਕੁ ਅੰਤਰ ਸੀ ਜਦ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੇ, ਸਸਤਰ ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮੰਗਵਾ ਕੇ, ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਪੁੰਝ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਅੰਗ ਸਜਾਂਦੇ।

‘ਪੁਨ ਉਦੇ ਦਿਵਸ ਗੁਰ ਸਸਤਰ ਮੰਗਾਵੈ,
ਰੁਮਾਲ ਪੁੰਝ ਨਿਜ ਅੰਗ ਲਗਾਵੈ ।’¹

ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਚਿੱਟਾ ਬਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ² ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕਰਦੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਸੁਹੇਲਾ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜਰ ਜੋਰੂ ਵਲ ਕਿਸੇ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਣਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ। ਪਰ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਇਹ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਪੁਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਜ ਨੂੰ ਪਾਉਣਗੇ। ਸਭ ਤੋਂ

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੮, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ।

2. ਸੁਏਤ ਬਾਜ਼ ਤਤ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ

ਗੁਰ ਹਸਤ ਕਮਲ ਸਦ ਸਜਤਿ ਅਨੂਪ। ੩। (ਸਾਖੀ ਪੰਜਵੀਂ)

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਦੋ ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ ਸਨ। ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ :

‘ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਜੋੜੀ ਆਹੀ ਬਾਜ਼ ਸੁਪੈਦ।

ਸੋ ਇਸ ਦੇਸ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦੇ ਪੈਦ।’ (ਚਰਣ-੬)

ਨਿਰਾਲੀ ਇਕ ਝਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਦੇਖੀ ਕਿ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਾ ਵਰਤਿਆ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਦ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਅਣੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਨਾ ਧਰਿਆ। ਢਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋਖੀ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਖੇੜੇ ਪੈਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਉਣਾ ਵੀ ਵਿੱਲਾ ਨਾ ਪਵੇ, ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਐਸਾ ਥਾਂ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਸਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ ਦੋਖੀਆਂ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਐਸਾ ਨਗਰ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਏ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੫੨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੭ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਨ। ਹੰਡੂਰ ਤੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ (੧੬੧੧) ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕਾਣਾ ਬਨਾਉਣ। ਹੰਡੂਰ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸੂਖਾਵੀਂ ਥਾਂ ਭਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਉਣ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੰਡੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਧਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਦਿਖਲਾਈਆਂ ਪਰ ਉਹ ਇਤਨੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਤੇ ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਗਮ ਜਾਣ, ਇਰਾਦਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਨਕ ਮੱਤਾ ਤੋਂ ਗੋਰਖ ਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇ ਕੇ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਹਿਲੂਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਉਥੇ ਪੁੱਜੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥਾਂ ਰਮਣੀਕ ਸੀ, ਰਤਾ ਕੁ ਦੁਰਾਡੇ ਵੀ ਸੀ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਾਧੇ ਦੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਉਥੇ ੧੬੨੪ ਵਿਚ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡੀ ਅਤੇ ੧੬੨੬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਨਗਰੀ ਵਸਾਉਣ। ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਹ ਨਗਰ ਹੈ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ (੧੬੨੬) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਰਫ਼ਤ ਆਬਾਦ ਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਸਣ ਦਾ ਵਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਆਏ ਹੋਏ 'ਚਰਨ ਕਮਲ' ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਸਾਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ।¹

ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਇਕ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਕਠਨ

1. ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। 'ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਨੂੰ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਨਗਰ ਜਾਇ ਪਾਇਆ।'

ਤਪ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਕਿ ਮਨ ਟਿਕੇ ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋੜ ਦੋੜ ਜਾਏ। ਸੰਜਮੀ ਬੜੇ ਸਨ। ਇਕ ਬਕਰੀ ਪਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਵੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਸਾਈਂ ਜੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਨੇੜੇ ਦੇ ਡੇ ਘਰਾ, ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੀਂਜੂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ। ਬੱਚੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਐਸਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਝਰਨਾ ਹੀ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਅ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਧਰ ਆਏ। ਬੁੱਢਣ ਜੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਦਾ ਸੁੱਤਾ ਜਾਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਰੋ ਚਲ ਪਈ। ਵਿਛੜਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

‘ਅਬ ਤੁਮ ਕਾਜ ਗਏ ਸਤ ਹੋਇ,
ਬੈਨਹੁ ਮਨ ਸਤਿਨਾਮ ਪਰੋਇ।’

ਜਦ ‘ਫਿਰ ਕਦ ਦਰਸਨ ਹੋਣਗੇ’ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਟਿਕ ਕੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ। ਦਰਸਨ ਹੋਣਗੇ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ (ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ) ਆਵੇਗਾ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਆਵਾਂਗੇ। ਬਚਨ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਕਰੀ ਚਰ ਕੇ ਆਈ। ਦੁੱਧ ਚੋਇਆ ਤੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜ਼ਰੂਰ ਪੀਂਦੇ ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਪੀਂਜੂ ਦੇ ਘਰ ਰਲ ਪੁਸ਼ਾਦ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਉਧਾਰ ਰਹਿਆ। ਮੰਗ ਕੇ ਦੁੱਧ ਪੀਆਂਗੇ।’ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਹੁਕਮ ਫਲਦਾ ਡਿੱਠਾ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾ, ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਦ ਆਉਣਗੇ ਦਾ ਪੁਛਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਗਏ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ, ਸਸਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : “ਸਾਈਂ ਜੀ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਓ।” ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਕਤੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਪਰ ਦਿਬ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈ। ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਕਦਮ ਚੁੰਮੇ ਤੇ ਦੁੱਧ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਕ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਤਕੀਆ ਉਥੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਤਕੀਏ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬਕਰੀਆਂ, ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀਆਂ ਮੜੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਮਕਾਨ, ਧਰਮਸਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਣਾਏ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਨਗਰ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ‘ਚਰਨ ਕਮਲ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚੇਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਾਰਿਆ। ਬਾਉਲੀ ਵੀ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਕੀਏ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬਣਾਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰਨ ੧੬੩੪ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕਣ ਨਾਲ ਰੋਣਕਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਮਾਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ

ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਕਿਤਨੇ ਬੇਟੇ ਹਨ?' ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਪੰਜ ਬੇਟੇ ਤੇ ਇਕ ਬੱਚੀ ਹੈ।' ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸਭ ਤੁਹਾਡੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਗ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਤਪ ਤਪੱਸਿਆ ਕਮਾਈ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਧੂਣੀਆਂ ਰਮਾਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਅਲਮਸਤ, ਭਾਈ ਗੋਇੰਦਾ, ਭਾਈ ਫੁਲ ਜੀ ਤੇ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਨੇ ਹਰ ਨੁੱਕਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਦਾਸੀ ਕਿਤਨੇ ਨਿਰਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੋਡਾਰੀ ਨੇ ਖੁਲਾਸ਼ਤੁ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਉਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਚੌਥੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉਦਾਸੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਹ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਕਾਦਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੰਦਗੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦ) ਚੰਗੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਦੋਂਦੇ ਹਨ।' ਇਹ ਸਭ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਸੀ। ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁੱਜਰਾਂ ਤਕ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਅਪਣਾਈ। ਤਿੱਬਤ, ਖ਼ਤਾਨ ਤੇ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤਕ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਤ ਜਦ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਵਾਇ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਚਾਅ ਅਤੇ ਜੁਰਅਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਭੈਰਉ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਮਰਤੀ ਤਕ ਨੱਕ ਵੱਢ ਲਿਆਉਣਾ ਦਰਸਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਉੱਚੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੇ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ ਦੀ ਅਨਿਨ ਭਗਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਗ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਦੂਜੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਕਹੀ।

ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਤੋਂ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਢੂੰਡਾਉ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਦੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ (੩ ਮਾਰਚ, ੧੬੪੪) ਤੇ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਕਾਕਸ਼ਾਲ ਦੀ ਇਕ ਰੁਬਾਈ ਲਿਖੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਿੜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਰੁਬਾਈ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਉਹ ਦੋ ਵੱਡਮੁੱਲੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਹਨ : 'ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਣਾ।'

‘ਜਾਂ ਦਾਦਨ ਵ ਦਿਲ ਬੁਰਦਨ ਈਂ।’

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ‘ਸਿਖ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਔਰ ਨਾਤਾ।’ ਕਿਤਨੇ ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਲਦੀ ਚਿਤਾ ਤੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਸੜ ਮਰਨਾ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਨਾ ਰੋਕਦੇ ਤਾਂ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਆਹੂਤੀ ਪਾ ਦੇਣੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਠੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਸਭ ਹੀ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਭ ‘ਬਾਬਾ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਨੁਹਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਝੱਲੀ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ‘ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ।’ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੜੇ ‘ਧੀਰਜਵਾਨ, ਗੁਣਵਾਨ, ਬਰਕਤਿ ਵਾਲੇ ਆਹੇ ਬੁਧਵਾਨ’,¹ ਅਤੇ ਨਿਮ੍ਰ, ਦਿਢ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਖੇ ੧੩ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ (੧੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੬੨੬) ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤਾਇਆ ਜੀ (ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ) ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੜੇ ਚਤੁਰ ਤੇ ਧਾਰੁਰਬਾਜ਼ ਸਨ। ਮਾਂ ਅਨੰਤੀ ਪਾਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਲ ਵੱਡੇ ਹੋਏ। ਸਾਜ਼ਸੀ ਸੁਭਾ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਜ਼ਹਾਨ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੋਠ ਭਰੇ ਪਰ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ² ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ੩੦ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੨੬ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਨਿਹਾਲੀ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸੀ, ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਲੇ ਹੀ ਬਚਨ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੰਮ ਭਗਤੀ, ਵੈਰਾਗ, ਅਸਲ ਜੋਗ ਤੇ ਪੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ (੧੬੩੪) ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ੪ ਕੁ ਸਾਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ। ਜੋ ਵੀ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਬਚਨ ਕਹਿੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਮੰਨਦੇ। ‘ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਦਿੜੇ ਸਤਿ ਭਾਇ।’ ਇਕ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਸਿਲਾਈ ਪੋਸ਼ਾਕ ਪਹਿਣ ਬਾਗੀਂ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਜਦ ਫੁਲ ਗਿਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ: ‘ਬੇਟਾ, ਦਾਮਨ ਸੰਕੋਚ ਚਲੋ’ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਜਾਮਾ ਸੰਭਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਮੇਟ ਕੇ ਵੀ ਬੈਠਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਪਾਈ ਹੋਈ ਲੀਹ ‘ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸ ਜੀਵਦੈ’ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਕਥਨ³ ਮੁਤਾਬਿਕ ‘ਤਿੰਨ ਬਰਸ ਆਪ ਸਲਾਮਤਿ ਰਹੇ।’ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ, ਬਾਬਾ

1. ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ, ਚਰਣ ਸਤਵਾਂ।
2. ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ।
3. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ‘ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ’ (ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਦੇਖੋ।

ਅਣੀਰਾਇ, ਬਾਬਾ ਸੂਰਜਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵੱਡੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਕੀਤਾ ਪੋਤੇ ਨਿੱਕੇ ਦਾ ਆਦਰ ।'

ਇਹ ਨਿਰਾ ਆਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ 'ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਗੈਪ' (ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਾੜ) ਦੀ ਵਿੱਥ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਲਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੱਤਰੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ (ਦਾਦਾ ਜੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ ਮੇਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਤੇ ਨਾ ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਗੈਪ ਅਤੇ ਨਾਂਹ 'ਕਮਿਯੂਨੀਕੇਸ਼ਨ ਗੈਪ' ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰਮ ਤੇ ਨੇਮ ਬਾਰੇ ਇਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਚਿਤ ਕੌਮਲ ਤੇ ਹਿਰਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ।¹ ਇਸਨਾਨ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਗਾਗਰ ਨਾਲ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ।²

'ਏਕ ਸੌ ਏਕ ਗਾਗਰ ਜਲ ਭਰੇ।

ਤਾਂ ਸੌ ਮਜਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰੇ।'

ਇਸਨਾਨ ਉਪਰੰਤ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ, ਫਿਰ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ। ਹੁਣ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦਾ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਖੇਡਣ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਜੀਵਤ ਹੀ ਪਕੜਦੇ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੇ।

ਗ੍ਰਹਿ ਮੈਂ ਰਾਖੈ ਪਾਲਨਾ ਹੋਇ।

ਖਾਨ ਪਾਨ ਦੁਖ ਤਿਨੇ ਨ ਕੋਇ।

ਇਕ ਰੱਖ (ਸੈਕਚੂਯਰੀ) ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੰਖੀ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਪਲਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਇਤਨਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਉੱਠਦੇ ਉੱਠਦੇ ਹੀ ਚੋਟ ਗੋਡੇ ਲਗਵਾ ਲਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਤਨੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :

ਜੋ ਸਿਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਭੈ ਕਰੈ।

ਬਿਨ ਪ੍ਰਯਾਸ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰੈ।

ਜਿਨ ਭੈ ਅਦਬ ਨ ਬਾਣੀ ਧਾਰਾ।

ਜਾਨਹੁ ਸੌ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹਮਾਰਾ।

ਜੋ ਸ਼ਫ਼ਾਖਾਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਮੁੱਛ ਦਾ ਵਾਲ ਖਵਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਭੇਜੀ ਹਰੜ ਤੇ ਲੌਂਗ ਨਾਲ ਨਰੋਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੀਰ ਤੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕਸੀਦਾ ਵੀ

1. ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ

2. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ 'ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ' (ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਦੇਖੋ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :

ਆਦਲ ਫੈਜ਼ ਹਸਾਨ ।¹
 ਹਿਰਸ ਬੁਖਲ ਹਰਕਤ ਸ਼ੈਤਾਨ ।
 ਵੈ ਫਕੀਰ ਰਬ ਕੀ ਜਾਤ ।
 ਬੇਖਾਹਸ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਾਮਾਤ ।
 ਵਲਾਇਤ ਵਲੀ ਅਲਹ ਆਰਫ਼ ਕਮਾਲ ।
 ਜਿਨ ਕੇ ਮਿਲੇ ਰਬ ਕੀ ਹੋਇ ਵਿਸਾਲ ।
 ਆਰਫ਼ ਮਆਰਫ਼ ਫ਼ਕਰ ਪਾਕ ਜਾਤ ।
 ਜਿਨ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਸੇ ਹੋਇ ਨਿਜਾਤ ।²

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਦਾਰਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ :
 'ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਸੁ ਭਲੇ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਯਾਰੇ ।
 ਸਤਿਸੰਗ ਅਭਿਲਾਖਤੇ, ਪਰ ਹਰਹਿ ਬਿਕਾਰੇ ।'

ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰਾ ਜਿਹੇ ਫ਼ਕੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਲਦਾਰ ਦਰੱਖਤ ਉਪਜ ਪਵੇ, ਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਇਲ, ਬਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੰਸ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਦਾ ਬੰਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

'ਤੁਰਕੇਸਨ ਕੇ ਬੰਸ ਮਝਾਰੇ ।
 ਸੁਭ ਮਤਿ ਉਪਜਯੋ ਜਨ ਬੀਚਾਰੇ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ) ਵਿਖੇ ਵਸਦੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਸਾਦੀਆਂ ਤੇ ਸੱਤੇ ਹੀ ਇਕੇ ਘਰ. ਸੱਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ । ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਪਿਤਾ, ਰਾਜ ਕੋਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ।
 ਸੁਲੱਖਣੀ ਪਤਿ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਗੁਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤਾਤਾ ।

ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਸੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਝੂਠ ਵੀ ਕਦੇ ਫੁੱਪਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਨ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਾਜ ਉਘੜ ਜਾਏਗਾ । ਪੰਨਾ ੫੫੭ ਤਕ ਬਰਾਤ ਦਾ ਜਾਣਾ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਕੋਂ ੪

1. ਸਦਾ ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
2. ਸਾਖੀ ੧੪, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ।

ਸਫੇ ਬਾਕੀ ਛੇ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ ਲਿਖੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਵਾਂਗ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲਾ ਪੰਨਾ ੫੬੨ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਸਫਾ ੫੫੮ ਹੈ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਸਫੇ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਪੰਨੇ ਵੀ ਬਦਲਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਸਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪਾਏ ਹਨ।

ਫਿਰ ਬੋਲੀ ਵੀ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਮਾਤਰਾਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਗੱਲ ਤੱਕੋ ਕਿ ਇਕੋ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਲੜਕੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਦੀ ਵੇਲੇ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਜੇ ਉਸੇ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਮੰਨ ਲਵੋ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਵਾ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਐਸੇ ਖਿਆਲ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਫਿਰ ਸਵਾ ਸਾਲ, ਢਾਈ ਸਾਲ ਤੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਬੈਠੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾ ਸਾਲ, ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਵਰ ਢੁੰਡਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਸਤਾਈ। ਇਹ ਸਭ ਉਜਾਂ ਹਨ ਜੋ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਚਾਈ ਸਭ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਝਾਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੨ ਮਾਰਚ ੧੬੫੦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਛੇ ਸਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਦਾ ਜਨਮ 'ਖਟ ਬਰਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਛੋਟੇ'।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਚਤੁਰ, ਚੁੱਸਤ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। 'ਰਹਤੇ ਬਹਤੇ' ਸ਼ਬਦ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਜਣਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਿਸਾਬੀ ਕਿਤਾਬੀ, ਲੇਖੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਬੜੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਭੁਲਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਨੇਜ਼ਾ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਪਰਾਗਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲੱਖੀ ਦਾਸ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ ਸੀ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਦਸ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਮਹਿਮਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਰਾਵੀ ਸਮੀਪ^੧

ਖੜੂਰ ਵਿਖੇ ਪੁੰਨ

1. ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ।

2. ਕਰਤਾਰਪੁਰ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਮੈਂ ਚੀਨ ਕੈ ਲੀਜੈ ।

ਸੋਮ ਸਰੋਵਰ¹

ਏਕ ਲਾਹੌਰ ਮੈ²

ਕੀਰਤ ਜੂ ਪੈ ਦੋਇ³ ਸੁਨੀਜੈ ।

ਦੋਇ⁴ ਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਮਧ ਬਨੇ ।

ਪੁਰ ਅਨੰਦ ਤਾਹੀ ਤੇ ਆਨ ਧਰੀਜੈ ।

ਏਕ ਨਦੇਰ ਬਿਖੈ ਦਿਸ ਦੱਛਨਿ

ਇਹ ਦਸ ਦੇਹੁਰੇ ਜਾਨਿ ਸੁ ਲੀਜੈ ।

ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਤੇ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮ ਰਸੀਏ, ਗਿਆਨੀ, ਕਹਣੀ ਕਰਣੀ ਦੇ ਸੂਰੇ, ਸਿਧ ਸਾਧਕ, ਰਬ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਬ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਹੁੰਦੇ ਸਨ। (ਮੁਸਤਜਾਬੁਲ ਦਾਵਾਤ)

“ਇਸ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਵਾਜ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਆਸ਼ਿਕ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਪੜਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਲੱਥ ਗਏ ਹਨ। ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਮਿਤ੍ਰ, ਸ਼ਤਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਾਮਾਨ ਹਨ। ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਰੰਗ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਬੇਜੰਗ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਤਨਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ (ਗੁਰੂ) ਦਾ ਨਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਦਿਲੋਂ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਓਪਰਾ ਤੇ ਬੇਸਿਵਾਣ, ਚੋਰ, ਧਾੜਵੀ ਤੇ ਮੰਦ ਕਰਮੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਆਏ ਨੂੰ ਭਾਈ, ਮਿਤ੍ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਜਥਾ ਜੋਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਈ ਸਾਧ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਧ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਬਲਖ ਤੋਂ ਇਰਾਕ ਘੋੜੇ ਲੈਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਲਖ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੂਰਤ ਲੈ ਜਾਓ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਘਰ ਬਾਲਣ ਬਥੇਰਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੱਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ।’ ਪੁੱਤਰ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਹੁਕਮ ਤੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ,

1. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
2. ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ।
3. ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਤਾਲ ਪੁਰੀ ।
4. ਇਕ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ

ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੭ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ ੧੬੫੬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕੱਟ ਕਲਿਆਣੀ ਤੇ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਦਾ ਹਿਸਟਰੀ ਐਂਡ ਸਿਖ ਗੁਰੂਜੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਹਨ ਵਿਖੇ ਹੋਆ ਲਿਖਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ। ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਐਸਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦੇ ਲਿਖਦੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਮਨਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਉਝਾਂ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਾਰ ਦੇਂਦੇ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਿਰਲੱਜਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਹੇਠਾਂ ਉੱਚਾ ਮਰਾਤਬਾ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਡਿਪਲੋਮੈਸੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਫੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਛੁਟਾਉਣਾ ਹੀ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਨੇ ਮੱਕਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਮਰਦਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਭ ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪਹਿਲਾ (੧) ਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ^੧ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਮਕਾਨ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੩੯੧ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ

1. ਪੰਨਾ ੧੩੧
2. ਪੰਨਾ ੩੩੧

ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ, ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩, ਮਹੀਨਾ ਸਾਵਨ ਦਿਨ ੧੦ ਇਕ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਵਤਾਰ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ' ਲਿਖਿਆ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ :

“ਜਨਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ,
ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਘਰ।
ਤਿਨ ਕੇ ਉਦਰ।
ਪੁਰ ਕੀਰਤ ਮੈਂ ਜਾਨੀਐ।”

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਰਜ ਇਹ ਕਰਨਗੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੋਮਲ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆਂਵਦਾ ਸੀ। ਤੇਜ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ 'ਅਧਕ੍ਰਿਤ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਧਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਕੇਸਵ ਦਾਸ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਖੌਤ ਹੈ—

ਸੂਰ ਸੂਰ, ਤੁਲਸੀ ਸ਼ਸੀ।
ਉਡਗਨ ਕੇਸ਼ ਦਾਸ।

ਜੋ ਆਪੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਵਦੇਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਬਣਿਆ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਡਿੱਠਿਆਂ ਤਿਸਨਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਅਤਿਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।' ਸੰਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਦਨ ਜਾਂ ਮਦਨ ਸਮ'¹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਸੋਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਠਵੇਂ ਮਹਲ, ਹਰ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਤੇ ਰਵ ਸਮ ਤੇਜ ਅਨੂਪ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਧੀਰਜੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ। ਰਤਾ ਕੁ ਬੈਠਣ ਜੋਗ ਹੋਏ ਤਾਂ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਤੇ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾ ਲਈ। ਪਾਠ ਬੜੀ ਲੈਅ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਇਤਨੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪੰਖੀ ਵੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਫੁਹਲੇ ਸਨ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਸ਼ੀਲ। ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੁਰਅਤਿ ਅਤੇ

1. ਮਨ ਖਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਸੰਤ ਵਾਂਗੂੰ ਖਿੜਿਆ ਖਿੜਿਆ।

ਨਿਰਭੈਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਲਾਡ ਲਭਾਂਦੀਆਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਚਾਅ ਵਿਚ ਮਿਉਂਦੇ ਹੀ ਨਾ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

“ਲੀਲਾ ਕਰੇ ਸੰਗਤ ਸਭ ਮੇਲ।

ਜਿਮ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਸਰਥ ਘਰ ਕੇਲ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸੌ ਲਾਡ ਲਭਾਵੈ।

ਜਿਉ ਰਾਮ ਕ੍ਰਸ਼ਲਿਆ ਚਲਤ ਦਿਖਾਵੈ।”¹

ਨੈਨ ਕਮਲ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਛਬਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਦੇ ਲਗਦੇ। ਮਤਿ ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਮੱਥਾ ਚੌੜਾ ਸੀ। ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਜਦ ਪਾਵਨ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਲਿਟ ਡਿਗਦੀ ਤਾਂ ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਕਿ ਗੰਗਾ (ਘਸ ਮੈਲੀ ਜਿਹੀ) ਜਮਨਾ (ਡੂੰਘੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਲੋਰੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ) ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਸਦਾ ਚਮਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੋ ਕੰਡਲ ਜੋ ਕੰਨਾਂ ’ਤੇ ਡਿਗਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਹੀ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦੇ।

ਜਦ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤਿ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ :

‘ਜਸ ਭਗਟ ਉਦਾਚਲ² ਗਿਆਨ ਭਾਨ ਹੋਵੈ ਉਦੈ।’

ਗੱਲ ਕੀ, ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਉਪਜਦੀ। ਜੋਤ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੈਂਦਾ ਲਗਦਾ। ਨੂਰ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਆਲਮ ਛਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਕਰਣੀ, ਕਉਤਕਾਂ ਤੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਲਕ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਸਹਲੇ ਹੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਖੀ ਤੱਕ ਨੂੰ ਖੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚਾਂਦੇ, ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਕਰਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੰਡਾਂਦੇ, ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਦੇ, ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਸਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਮੰਗਣ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਤਤਕਾਲ ਹਰੜ ਤੇ ਲੋਂਗ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਮਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਰੀਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਹੀ, ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸੀ। ਰੂਸ, ਕਾਬਲ, ਬਿਹਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਫਕੀਰ ਤੇ ਸਾਧੂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਆ ਕੇ ਪਰਸਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਤੇ ਅਮਿਟ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਦਾ ਦੋਂਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵੰਡਾਂਗੇ,

1. ਸਾਖੀ ਪਹਿਲੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ

2. ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜ ਜਿਸ ਦੀ ਓਟ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਦੀ ਕੁਝ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੋਗੇ। ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਚਿੜਾ ਚਿੜੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਂਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਖਟ ਘਾਲ ਜੋ ਅੰਨ ਦਾਣਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਧੌਕੇ ਸੁੱਕਣੇ ਕੋਠੇ ਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦਾ। ਇਕ ਚਿੜੀ ਚਿੜਾ ਨੇਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ। ਚੌਗ, ਚੁੱਗਦੇ ਤੇ ਉੱਡਣ ਵੇਲੇ ਦੋ ਦਾਣੇ ਚੁੰਝ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਆਉਂਦੇ। ਐਸੀ ਬਰਕਤ ਪਈ ਕਿ ਘਰ ਬਾਹਰ ਭਰੇ ਗਏ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ ਨਾਲ ਦਬੋਚਿਆ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਯਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਪ ਪਖੰਡੀ ਸੀ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਕਹਿਲਾਂਦਾ ਸੀ। ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਧਨ ਬਟੋਰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਖੰਡੀ ਦਾ ਹਸਰ ਸਦਾ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਆਪ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਜਾਗੋ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ।

ਜਲ ਦੀਜੈ ਮੁਹਿ ਪਿਆਸ ਅਧਾਰੇ।

ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਉੱਚੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ।

ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤਨਾ ਆਦਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣਾ ਆਸਣ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਭੂ-ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ।

“ਭੂਮਾਸਨ ਸੈਨ ਦਿਆਲ ਤਹਾ ਕੀਆ।

ਭਜਨ ਹੋਤ ਨਿਸ ਬੀਤਤ ਭਇਆ।”

ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਚਿਕਨੀ ਕੰਨੀ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਠੀਕਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਮਕਣ ਨਾਲ ਚਿਕਨਤਾ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਹੈ। ‘ਰਵ ਤੇਜ ਚਿਕਨਤਾ ਨਿਕਸਹਿ ਭਾਈ।’ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜੋ ਸਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਥਿੰਦੇ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸੂਰਜ ‘ਸਿਰ’ ਤੇ ਚਮਕਣ ਤੇ ਹੋਰ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

“ਤੈਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜੋ ਪੜੇ।

ਅੰਤ ਕਾਲ ਉਚੇ ਪਦ ਖੜੇ।”

ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਘਰ ਉੱਚਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਲੱਖਦੇ ਜਿਸ ਘਰ

“ਚੂਕੇ ਸਮੇਂ ਅਥਿਤ ਜੋ ਆਵੇ,

ਕਰ ਭਾਓ ਭਗਤਿ ਤਿਸ ਤਿਪਤ ਭੁਗਾਵੇ।”

ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਪਮਾ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ ਪਾਸ ਸਨ ਪਰ ਮਜਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੱਧੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਸਾਹ ਸੁੱਕਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬਦੇ ਹੋਣ।

ਸੰਨ ੧੬੩੪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਮੰਦਾ ਚਿਤਵਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ੧੬੪੪ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਸੋਚ ਵੀ ਬਦਲ ਲਈ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੁਰੰਤ ਹਰੜ ਤੇ ਲੌਂਗ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਿਜਵਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਦੇਖ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਯਹ ਦੁਨੀਆ ਸਭ ਹਿਰਸ ਹਵਾਇ।
ਨਹੀਂ ਹਿਰਸ ਜਿਸ ਫ਼ਜ਼ਲ ਖ਼ੁਦਾਇ। ੧੬।

ਦੋਹਰਾ : ਜਾ ਕੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਅਲਾਹ,
ਤਿਸ ਹਿਰਸ ਬਖੀਲੀ ਨਾਹ।
ਮੈਂ ਦੇਖਤ ਜਾਨਤ ਸੁਨਤ ਹੋਂ,
ਕਾਮਲ ਘਰ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ। ੧੭।

ਇਹ ਹੁਣ ਸਭ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਦਬ ਦਾਰਾ ਰੱਜ ਕੇ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉੱਪਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਲੜਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਡੋਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਇਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਦਾਰਾ ਫਿਰ ਵੀ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਬਾਪ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸੂਬੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੰਧਾਰ ਫ਼ਤਹ ਕਰ ਕੇ ਮੁੱਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਠਾਲ ਮਿਲਾਏਗਾ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਆਪਣੇ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਸੁਜਾਹ ਕੋਲ ਬੰਗਾਲ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਮੁਰਾਦ ਕੋਲ ਗੁਜਰਾਤ ਸੀ। ਸਤੰਬਰ ੧੬੫੭ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਬੀਮਾਰ ਹੋਇਆ। ਬੀਮਾਰੀ ਇਤਨੀ ਵਧੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜ-ਕਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਣ ਜੋਗਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦਾਰਾ ਹੀ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਵਲੋਂ ਫ਼ਰਮਾਨ ਤਕ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਨੇ ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਦਾਰਾ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਰਾਦ ਨੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੁਜਾਹ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆਂ ਤੌਰ ਤੇ ਭੈਣ ਰੋਸ਼ਨਾਰਾ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢਿਆ ਤੇ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਮਤ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਸਮ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਮੁਰਾਦ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਗਰੇ ਵਲ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਸੁਜਾਹ ਤਾਂ

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਾਖੀ ੩, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ।

ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਕੋਲੋਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੁਰਾਦ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ੪ ਜੂਨ ੧੬੫੮, ਸ਼ਾਮੂ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਮੂ ਗੜ੍ਹ, ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਦਸ ਮੀਲ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਦਾਰਾ ਆਗਰੇ ਆਇਆ ਪਰ ਇਤਨਾ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਤਕ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀਆਂ ਜੇਤੂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਕਰੇ।

ਪਰ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਕਿ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਇਬ ਗੌਰਤ ਖ਼ਾਨ ਉਸ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਥੀ ਵੀ ਸੀ। ਮਾਲ ਧਨ ਵੀ ਦਾਰਾ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸੀ। ੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਦ ਦਾਰਾ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਰੋਕ ਪਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਨੇ ਡੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲਗਾਏ। ਦਾਰਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਤੇ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਵੀ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ। ੮ ਜੂਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਾਰਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜੋਤਾ। ਹੁਣ ਦਾਰਾ ਪਾਸ ਦੋ ਹੀ ਰਾਹ ਸਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਜਾ ਕੇ ਪੱਤਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸੁਜਾਹ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਆਗਰੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰੇ ਤੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਜਾਏ। ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚੁਣਿਆ। ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ¹ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਨੇ ਵੀ 'ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅੰਡਰ ਮੁਗਲਜ਼' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੬੫ 'ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਦਾਰਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।² ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਦਾਰਾ ਨੱਠ ਭੱਜ ਜਾਏ। ਦਾਰਾ ਨੇ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਗੌਰਤ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ।

ਦਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੋਣਾ ਸੁਣ ਉੱਧਰ ਹੀ ਗਿਆ। ਤਲਵਨ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ

1. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਆਪਸ ਮਹਿ ਭਯਾ ਜੰਗ।
ਹਾਨ ਯੁੱਧ ਦਾਰਾ ਭਈ, ਤਹਾ ਚੇਤਿਓ ਸਤਿਗੁਰ ਰੰਗ। ੧੧।
(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੧੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੭)
2. Pursued by Aurangzeb he (Dara) begged his help.

ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਈ ਰੱਖੇ ।

ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਦਰਿਆਉ ਉਤਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ
ਸਤਿਗੁਰ ਸੋ ਕੀਆ ਮਿਲਾਪ ।
ਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਾਣਿਆ,
ਦੇਖ ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ।

ਉਸ ਦੀ ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਨੀ ਤੇ ਜਗ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਦੀਨ ਦਾ ਰਾਜ ਉੱਤਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਤੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਜਾਏ । ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ : “ਹਮ ਪਾਛੇ ਆਵੈ ਫੌਜ ਤੇ ਦੋ ਪਹਿਰ ਅਟਕਾਇ ।” ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟ ਤੇ ਦੋ ਪਹਰ ਪਹਿਰਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਿਟ-ਬਿਟ ਤੱਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ।

“ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਘਾਟ ਬੰਦ ਕਰ ਲੀਨਾ ।
ਤੋਪਖਾਨਾ ਸਨਮੁਖ ਧਰ ਦੀਨਾ ।
ਦੋ ਪਹਰ ਲੱਗ ਘਾਟ ਬੰਦ ਗੁਰ ਕੀਆ ।
ਕਾਹੂ ਕੋ ਉਤਰਨ ਨਹੀਂ ਦੀਆ । ੨੮ ।”¹

ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ । ਚੌਧਰੀ ਲੰਘਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਰਾਵੀ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ।

੨੩ ਜੁਲਾਈ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ । ੩੦,੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ । ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਮਦਾਦ ਦਿੱਤੀ । ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਘਾ ਨਾਂ ਰਾਜਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਦਾਰਾ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨਾਦਿਰਾ ਨੇ ‘ਬੇਟਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ । ਤਿਆਰੀਆਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਦਾਰਾ ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਗ਼ਲਤ ਨਿਕਲਿਆ । ਦਾਰਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲਗਾਏਗਾ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ੨ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਦੇਖ ਉਸ ਨੇ ੬੦ ਮੀਲ ਉਪਰ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ’ਤੇ ਹੀ ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ’ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ । ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਤਲਵਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ । ਦਾਰਾ ਨੇ ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆ ਰਹੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਸ ਦੇ ਉਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੋਕੇ ।

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੧੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਪਿਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਚਲਾਕੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਦਾਉਦ ਦੀ ਇਕ ਜਾਅਲੀ ਚਿੱਠੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਲਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਐਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਿਜਵਾਈ ਕਿ ਦਾਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏ। ਦਾਰਾ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮਹਾਬਤ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮਦਦ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਨੱਸਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੧੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰੋਪੜ ਪੁੱਜਾ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰੋਪੜ ਹੀ ਰੁਕਿਆ।¹ ਇਥੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦਾਰਾ ਦੇ ਭੱਜ ਉਠਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ। ਖ਼ਲੀਲ-ਉਲਾਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੜ੍ਹ ਸ਼ੰਕਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤਾਹਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦਾਰਾ ਦੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚਾਏ। ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਖ਼ਲੀਲ-ਉਲਾਹ ਖ਼ਾਨ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾਰਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਦਾਰਾ ਇਤਨਾ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਉਦ ਜਿਹੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਜਰਨੈਲਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਦਾਉਦ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਨਾਦਿਰਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮਲਕ ਜੀਵਨ ਜੂਨਾ ਪਾਸ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਦਾਰਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਸਿਪਰ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਥੇ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਦਾਰਾ ਬੇਸ਼ਕ ਮੁੱਗਲ ਤੱਖ਼ਤ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ, ਸਾਦਿਕ ਤੇ ਆਲਮ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਸਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ੀਨਤ-ਉਲ-ਔਲਿਆ, ਮਜ਼ਮ-ਉਲ ਬਹਿਰੀਨ (ਦੋ ਸਾਗਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੱਸੀ ਸੀ) ਅਤੇ ਸਰ-ਇ-ਅਸਰਾਰ (ਵੱਡਾ ਰਹਸ, ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਸੀ) ਲਿਖੀਆਂ। ਉਸਦਾ ਤਖ਼ੱਲਸ ਕਾਦਿਰੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾਰਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਦਿਕ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

1. ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਬਾਈ ਸੌ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਿਆਸਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਵਧਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। (ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼—ਸਫ਼ਾ ੬੩੦)

ਪਰ ਇਹ ਜਚਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆ ਗਏ ਸਨ।

“ਮਹਾ ਡੰਕਾ ਕਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗਏ।

ਮਹਾ ਆਨੰਦ ਮੰਗਲ ਸੁਖ ਭਏ।

(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੧੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੱਤਵੀਂ)

ਖੁਲਾਸਾਤੁਤ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਝੜਪ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ।

ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਕਿ ਪਿਉ ਦੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ । ‘ਕਾਟਾ ਸੀਸ ਤੱਖਤ ਪੱਗ ਧਰਾ ।’ ਕਈ ਮੂਨ ਦੇ ਦਰਿਆ ਉਸ ਤਰੇ । ਕਈ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਬਣਾਏ । ਕਈ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਮਾਰੇ । ਕਈ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਮੋਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ । ‘ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਸੋ ਮਨ ਧਰੇ ਅਦਾਵਤ ।’ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਮੈਲਾਣਿਆਂ, ਮੁਫ਼ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਤੋਲ ਖ਼ਰੀਦਿਆ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਖਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਹ ਦਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ।

ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੀ ਹੀ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦਿਲਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੈ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੱਲ ਨਾ ਗੋਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਛੋਟਾ ਸੀ । ਫਿਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ ਕਿ ਦਾਰਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ‘ਮਨ ਮੈ ਨ ਧਾਰਾ ਡਰ ਜਰਾ ਭਰ ਸਾਹਿ ਕੋ ।’¹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਭਾਵੇਂ ਤੱਖਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵਾਬ ਖ਼ਲੀਲ ਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਜ਼ਿਠਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ।

ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਮਨਸਬ ਵਾਲਾ ਜ਼ਾਲਮ ਖ਼ਾਨ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਕੇ ਹੱਲੇ ਸਭ ਨਿਸਫ਼ਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਅਜੇ ਉਸ ਚਾਰ ਕੁ ਪੜਾਅ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਕੱਚਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਕਰ ਕੇ, ਪੇਟ ਅਜਿਹਾ ਸੂਲ ਪਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ । ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਈਆਂ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਨਾਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਇਕ ਅਮੀਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤੇ ਅਜੇ ਇਕ ਮੰਚਲ ਕੀਤੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ—

“ਤਿਸ ਅਮੀਰ ਕੋ ਰੋਗ ਕਛੁ ਭਇਆ ।
ਬਢਾ ਰੋਗ ਤਹਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ।” (ਸਾਖੀ ੧੭, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੭)

ਫਿਰ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਦੂਰੀਦੇ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ ।

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੇ ਨਾਹਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ । ਦਾਮਲਾ ਪਿੰਡ (ਜਗਾਧਰੀ ਨੇੜੇ) ਪੁੱਜਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹੈਜ਼ੇ ਦੀ ਵਬਾ ਫੈਲ ਗਈ । ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਥਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।² ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਟਾਲ ਜਾਏ ਜਾਂ ਮੁੜ ਆਵੇ ।

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੯੨ ।
2. ਪੁਨਿ ਐਰ ਅਮੀਰ ਕੀਆ ਤਾ ਕੀ ਠੋਰ ਤਾ ਕੋ ਰੋਗ ਭਇਆ ਕਛੁ ਔਰ ।
ਕੇਤਕ ਬਾਰੀ ਫੌਜ ਪਠਾਈ ।
ਜੋ ਗੁਰ ਪਰ ਕਰੇ ਚੜ੍ਹਤੀ ਜਾਈ । ੨੬ । (ਸਾਖੀ ੧੭)

ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਹੱਥ ਭੇਜੀ। ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਬੇਲਾਗ ਸੱਚੇ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਧੂਣੀ ਰਮਾਣੀ, ਕਬਰਾਂ ਪ੍ਰਸਤੀਆਂ, ਜਟਾਵਾਂ ਵਧਾ-ਉਣੀਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਬਣਾਵਟ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਖ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ :

‘ਘਰ ਨਾਨਕ ਫ਼ਕਰ ਬਰਾਬਰ ਬੀਨ
ਕਹੇ ਮਦਤ ਦਾਰਾ ਕੀ ਕੀਨ ।’

ਚਿੱਠੀ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਬੁਲਾਈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਬਿਖੇੜਾ ਨ ਵਧੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੁਣਨ ਮਗਰੋਂ ਨਿਰਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਇਹ ਕੁਹੜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਧਰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਤਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ, ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ। ਡਰ ਡਰਾਵੇ, ਹੱਲੇ ਹਮਲੇ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੇ।

‘ਸਰ ਉਪਰ ਠਾਢਾ ਗੁਰ ਸੁਰਾ ।’

ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਉਹ ਚਾਤੁਰਬਾਜ਼ ਹੈ। ਤੀਜੇ, ਉਸਨੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਤੱਖਤ ਹਥਿਆਇਆ ਹੈ, ਐਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੌਭਾ ਨਹੀਂ ਦੋਂਦਾ। ਚੌਥੇ, ਉਹ ਖੁੱਦਾ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ, ਸਾਧਾਂ ਅਤੇ ਦਾਰਾ ਵਰਗੇ ਸਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ :

ਤੁਮ ਸੋ ਹਮ ਸੋ ਨਾਹੀ ਕਛ ਕਾਮ ।
ਰਾਖੇ ਨਹੀਂ ਮੁਲਖ, ਦੇਨੇ ਨਹੀਂ ਦਾਮ ।

ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਹੁਤ ਸਟਪਟਾਇਆ। ‘ਪੜ੍ਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤਿ ਕੋਪ ਰਿਸਾਇਆ ।’ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ, ਦੂਜੇ ਦਾਰਾ ਮਰ ਗਏ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਰੰਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿਆ ਜਾਏ। ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿਆ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਲਿਖੋ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣਗੇ। ਸੋ ‘ਬਾਹਰ ਸਲੂਕ, ਅੰਤਰ ਕਪਟ’ ਰੱਖ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ।

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਤਾਰੀਖ਼ੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਿਜੀ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਿਆਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾਲ ਮਨ ਟਿਕੇ, ਐਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਡਿੱਠਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਐਸਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਇ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ। ਸੋ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੋਕ ਦਰਸਾਇਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣਾ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੧੧ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਭਰਪੂਰ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਮਾਲਕ ਬਣੇ।

‘ਸੁਤਹ ਸਿਧ ਗੁਨ ਸਕਤ ਅਪਾਰ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਰਹਿਮਤ ਕਰਦੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਬੇਟਾ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ, ਭੈ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਲਾਉਣੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ—

‘ਸਿਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਜਗਤ, ਨਹੀਂ ਸੰਤਨ ਕੇ ਕਾਮ।’

ਨਿਹਕਾਮੀ ਨਿਰਭਗਤ ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸਹਜ ਸੁਖ ਧਾਮ।

ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

‘ਸ਼ਾਹਿ ਕੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਖੁਸ਼ੀ ਕੇ ਹੇਤ ਮਤ ਕਿਤ।’¹

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੋ ਪੂਛੇ ਸੋ ਸਤ ਕਹ ਦੀਜੇ

ਕਫ਼ ਕਰਾਮਾਤ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਜੇ। (੫)²

ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸਿੱਖ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰਣ ਮਰਯਾਦਾ ਸਮਝਾਈ ਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇਂਦੇ ਕਿਹਾ :

‘ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਹਾਇਕ ਹਾਂ। ਤੇਰੀ ਰਸਨਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਗੀ। ਜੋ ਕੁਛ ਚਾਹੇਂਗਾ, ਉਹ ਰੰਗ ਵਰਤ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਵਰਤਣਾ, ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਸਚਿਆਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਯਾਦ ਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ : ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗਣਾ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਰੋਸਟ ਕਰਣੀ ਹੈ।

‘ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਛੋਡੋ

ਭੈ ਵਸੋ

ਨਾਨਕ ਕਰਣੀ ਸਾਰ।’

ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਘਲੇ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਣੀ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਬਹਿਲੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੂਰਬਾਰਧ ਬਿਸ਼ੁਮ ੩੦।

2. ਸਾਖੀ ੧੮, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੱਤਵੀਂ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ। ਧਨੁੱਖ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ।

‘ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਕੇ ਗੁਰਦਾਸ।

ਅਰ ਦੂਸਰ ਤਾਰਾ ਪਿਖ ਪਾਸ।’

ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਨਾਵਾਂ—ਘੁੜਾਣੀ ਦੇ ਭਾਈ ਪੰਜਾਬਾ ਅਤੇ ਜੋਕੀ ਖੁਸ਼ਾਲੀ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੨੫ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ। ਬੱਖਤ ਮਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਜਦ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਰੋਪੜ, ਖਰੜ, ਘੜੂਏਂ, ਬਹੋ, ਸਾਹਬਾਦ, ਥਾਨੇਸਰ, ਪਾਨੀਪਤ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਮਜਨੂੰ ਟਿੱਲਾ ਕੀਤਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪੁੱਛ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਦਰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਤਿਲਕਣਾ ਇਹ ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਕੋਈ ਸੱਚ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡਾਂਗ ਸੇਟਾ ਅਤੇ ਘਸ਼ੁੰਨ ਚਲਾ ਦੇਵੇ। ਕਰਾਮਾਤ ਵੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹੈ। ਅਖਾਣ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਜਿਸਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਣੇ। ਇਹ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਲਾਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ

1. ਮਜਨੂੰ ਖੁੰਦਾ ਦੋਸਤ ਤੇ ਗਰੀਬ ਪਰਵਰ ਫਕੀਰ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੇਚਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮਦਦ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੇੜੀ ਭੰਵਰ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਆਪ ਤਰ ਕੇ ਕੰਢੇ ਲਗਾਂਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ‘ਨਾਨਕ ਪਯਾਉ’ ਤਿਹਾਇਆਂ ਨੂੰ ਜਲ ਪਿਆਂਦਾ ਤੇ ਇਬਾਹਿਮ ਨਾਲ ਵੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਚਰਨ ਸਰਨ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਗਵਾਲੀਅਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇਥੇ ਹੀ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਸ਼ਨ ਘਾਟ ਸੀ।

ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਰੀਡਿਸਕਵਰਿੰਗ ਦੇਹਲੀ’ ਵਿਚ ਮੁਰੱਕਾ-ਇ-ਨਬਲੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਵਾਬ ਦੇਰਗਾਹ ਕੁੱਲੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ‘ਮਜਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਾਹੀ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਸੀ ਤੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਉੜਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਰੱਬ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਪਾਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

‘ਤੈਰਾਕੀ ਦੇ ਮੇਲੇ’ ਇਸੇ ਮਜਨੂੰ ਟਿੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸਨ । ਬਹੁਤ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿਖਲਾਈਆਂ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਪਹਿਲਾਂ, ਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਬੱਕਰਾ ਜੀਵਾਲ ਦਿੱਤਾ । ਫਿਰ ਜਦ ਖੂਹ ਤੇ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਈ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬੈਠ ਗਏ ਪਰ ਚਾਦਰ ਨ ਢਲਕੀ । ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਭੇਜੀ ਗਈ ਪਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਹਰਮ ਵਿਚ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਨ ਬਿਨ ਕਹਿ ਦਰਸਾਇਆ । ਪੰਦਮਨੀ ਵਿਖਾਲ ਦਿੱਤੀ । ਦੋ ਚੰਨ ਇਕ ਵਾਰੀ ਚੜ੍ਹੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੇ । ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੀ ਕੁਟਲਤਾ ਦੱਸੀ । ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਹਾਰਾਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਆ ਗਏ । ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਸੁਮਾਰ ਤੇ ਵੇਰਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਜ਼ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਦੱਸਿਆ । ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਾਰੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਿਲੇਗਾ ਨਹੀਂ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੀ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਬਾਘ ਹੋਣਾ ਦਸਿਆ । ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾ ਖਾ ਸਕਿਆ । ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ, ਰੁਮਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਬਿਨਾਂ ਬੇੜੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ । ਗੜ੍ਹੇ ਪੈਂਦਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ । ਜਮਨਾ ਦੀ ਰੇਤ ਤੇ ਅੱਗ ਵਰਸਾਈ । ਨਿੰਦਕ ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੀ ਖਿੱਚ ਲਈ । ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ । ਸਾਤਨਾਮ ਕਹਿ ਕੇ ਸਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਉਤਾਰਿਆ । ਦਿਨੇ ਤਾਰੇ ਦਿਖਾਏ । ਚੋਪੜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਜਿੱਤੀਆਂ । ਵਥਾ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ । ਮੇਘ ਮਾਲਾ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਡਿੱਠਾ । ਬੇਗਮ ਦੇ ਜਣੇਪੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕੀਤੇ । ਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਰੁਸਤਮ ਨੂੰ ਨਾਮਾਲੂਮ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੋਲੋਂ ਹਰਵਾਇਆ । ਉਮਰਾਵ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾੜਕੂਏ ਜਿਹੇ ਜੱਟ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਦਿਲਵਾਈ । ਇਕ ਪੀਰ ਗੌਸ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਮਰਨਾ ਦਸਿਆ । ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲੜਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਪਰੀ, ਦੱਸੀ । ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੇੜੀ ਕੱਢੀ । ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਅਸਚਰਜ਼ ਕੀਤਾ । ਮੱਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ । ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ । ਮੋਇਆ ਪੁੱਤਰ ਜਿਵਾਇਆ । ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਾਂ ਜਿੰਦਾ ਕੀਤੀ । ਗੁੰਮੀ ਤਸਬੀਹ ਲੱਭ ਦਿੱਤੀ । ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਧਾ ਦਸਿਆ । ਕਾਬਲ ਦੇ ਮੇਵੇ ਲਿਆ ਖੁਆਏ । ਸੁੱਕਾ ਪਿੱਪਲ ਹਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹੰਸ ਮੋਤੀ ਚੁਗਣ ਆਏ । ਬਨਾਵਟੀ ਮੋਤੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਸੇਦਾਗਰ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ । ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਈ ਰੱਖੀ । ਗੁੱਟਕੇ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ । ਚੋਕੀ ਹੇਠਾਂ ਪਤਰੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਦਰਿਆਈ ਘੋੜਾ ਮੰਗਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਾਲਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਹੀ ਉਂਗਲੀ ਤੇ ਚੁੱਕ ਦਿਖਾਇਆ । ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ । ਮੋਤੀ ਮਸਜਿਦ ਫਿਰਦੀ ਦਿਖਾਈ । ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਕੀੜੇ ਮਕੋੜੇ ਦਿਖਾਏ । ਜ਼ੇਬੁਲਨਿਸਾ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ । ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜੇਦਰੇ ਤੋੜੇ । ਬੇ-ਮੋਸਮੇ ਅੰਬ ਖਵਾਏ । ਗੰਜੇ ਨੂੰ ਵਾਲ ਦਿੱਤੇ । ਅੰਤ ਪਈ ਵਿਚ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ । ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ । ਮੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਜਿਵਾ ਲਈਆਂ । ਕੱਦੂ ਨੂੰ ਅੰਗਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ । ਮਥਰਾ ਦੇ ਪੇੜੇ, ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਝਿੰਜਵੜੇ, ਰੇਉੜੀ ਰੋਹਤਕ ਦੀ, ਕਚੋਰੀ ਪਟਨੇ ਦੀ, ਕੜਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ, ਗਨੇਰੀ

ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੀ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅੰਬ, ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਪਾਨ ਆਦਿ ।

ਇਹ ਸਭ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਵੀ । ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਪਾਸ ਨਹਿ ਦਰਸਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਸੰਮਤੀ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੱਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੂਹੀ ਗਈ ਜਦ ਡਰਦੇ, ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਕ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਚਨ ਹੀ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤੇ ।

ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ
'ਮਿੱਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ ।'
ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾਂ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ ।'

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ਛੇਵੀਂ)

ਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛੇ । ਇਤਨੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਬਰਾਂ ਸੜਦੀਆਂ ਵੀ ਦਿਖਲਾ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਅਰਥ ਸਮਝਾ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਸ ਮਨੋਤ ਦੀ ਕਿ ਰੂਹ (ਆਤਮਾ) ਕਬਰ ਵਿਚ ਦੱਬੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਟਕੌਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਅਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਹ ਕਬਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਬੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਦੱਬੀ ਰਵੇਗੀ । ਹਸਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਰੂਹਾਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਗੀਆਂ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਹੋਣਗੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਘੁਮਿਆਰ ਕਬਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਚਿਕਨੀ ਜਾਣ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਭਾਂਡੇ ਘੜ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਆਵੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀ ਹੀ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਚੋਟ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ :

ਜੇ ਮੁਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ
ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ ।
ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ
ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ।'

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ਸਤਾਰਵੀਂ)

ਕੋਈ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਵਸਤੂ, ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਂ ਚੁਰਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰੋਂ ਲੈ ਆਵੇ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਵਸਤੂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਰ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ । ਉਥੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਕਿ ਚੋਰੀ ਕੀਤੇ ਘਰੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪਿਤਰ ਹੋਣਗੇ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਸਿਆਣ ਲਵੇਗਾ ਤੇ ਉਥੇ ਖ਼ੁਬ ਗਤਿ ਬਣੇਗੀ ਉਸ ਪਿਤਰ ਦੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਵਸਤੂਆਂ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ

ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਦਲਾਲ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਵੱਢੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਹੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ :

‘ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜੋ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ ।’

ਰਾਮਿ ਰਾਇ ਨੇ ਕੋਈ ਨੋਸ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਕ ਹੀ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ,

‘ਮਿਟੀ ਬੇਈਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ ।’

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਤਾਂ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਿਸਾਏ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਸੂਭਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਗਾਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਹੜਾ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ।¹ ਰਾਮ ਰਾਇ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ।

ਇਮ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿ ਰਾਇ ।

ਸੁਤ ਦਿਸਿ ਤੇ ਕੁਛ ਰਿਸ ਮਨ ਲਯਾਇ ।

ਗੁਰਤਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਰਾਖਿਯੋ ਮਾਨ ।

ਸ਼ਬਦ ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨਿ ਬਖਾਨਿ ।

ਪਹਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਬਾਕ ।

ਫੇਰ ਸਕਹਿ ਕੋ ਇਨ ਮਤ ਰਾਕ ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਾਹੀ ਰੋਅਬ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਐਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਹੁਕਮ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਹੈ ਉਧਰ ਹੀ ਟੁਰ ਜਾਏ। ਬੇਸ਼ਕ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਐਸ਼ਾਂ ਕਰੇ।

‘ਬਡ ਐਸੁਰਜ ਹੇਠ ਕਰ ਫੂਲਾ ।

ਆਸ਼ੈ ਸਤਿਗੁਰ ਉਰ ਤੇ ਭੂਲਾ ।

ਅਬ ਹਮਰੈ ਮੁੱਖ ਲਾਗਹਿ ਨਾਹੀਂ ।

ਰਹਹੁ ਆਪ ਤੁਰਕੇਸ਼ਰ ਮਾਹੀ ।

ਦਰਸਹਿ ਨਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਰਸਨ ।

ਕਰਹਿ ਤੁਰਕ ਲਛਮੀ ਜੁ ਸਪਰਸਨ ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼² ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਫਰਮਾਯਾ : ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰਾ

1. Guru Nanak is a sovereign.

ਮੈਕਾਲਫ਼, ਜਿਲਦ ਚੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੩੧੦।

2. ਸਾਖੀ ੧੮, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ।

ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਚਨ ਬਦਲਾਇਆ ਹੈ । ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ।

“ਯਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਕਾਹੋ ਕੋ ਟਾਰਾ ।
ਅਬ ਮੈ ਕੋ ਨਹੀਂ ਲਗੈ ਪਿਆਰਾ ।
ਲਿਖ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਤਿਗੁਰ ਪਠਾਇਆ ।
ਤੁਮ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ਹਮਕੋ ਨਹੀਂ ਭਾਇਆ” 146।

ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਰਥ ਉਲਟ ਕਰਨ ਦਾ ਭੈੜਾ ਕਰਮ ਸਭ ਕੁਝ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਸਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਧਨ, ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ । ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ।

“ਕਰਨਿ ਤੁਰਕੜੇ ਕੇਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ।
ਆਨ ਦਰਬ ਕੀ ਤਿਸ ਤੇ ਆਮਦ ।
ਅਰਥ ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨ ਸੁਣਾਵਨ ।
ਹਮ ਕੋ ਭਈ ਨਹੀਂ ਯਹ ਭਾਵਨ ।”

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਵੀ ਪਿਛੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਕੁਝ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੈਂ, ਪਿਤਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਖੱਬਰ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭਾਯਾ ।

“ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਤੁਮ ਫ਼ਰਮਾਇਸ ਕੀਨਸ ।
ਅਜਮਤ ਬਲ ਤੇ ਹਮ ਕਰ ਦੀਨਸ ।
ਪਿਤਾ ਸਮੀਪ ਜਾਤਿ ਸੁਧ ਸਾਰੀ ।
ਤਿਨਹੁ ਬਾਤ ਨਹਿ ਨੀਕੀ ਬਿਚਾਰੀ ।” (ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੨੧)

ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਠੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਹੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ, ਹਿਰਸੀ, ਕਾਇਰ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਸ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਭਰੇਗਾ । ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਰਬਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੭ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ‘ਵਾਰ ਪੀਰਾਂ ਦੀ’ ਲਿਖ ਕੇ ਨੀਵੇਂਪਣ ਦੀ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਲਾ ੭ ਹੇਠ ਮੋਹਰਬਾਨ ਕਵਿਤਾ ਰਚ-ਰਚ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਮਹਲਾ ੭ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ, ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਕੂਰਬਾਨੀ ਹੀ ਸੀ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦੇਖ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਲ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਨਾ ਪਲਟਾਇਆ, ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ, ਸਿਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੂੰ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ । ‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਕੋ ਖੁਸ਼ੀ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ, ਕੀਨ ਲਿਹਾਜ਼, ਉਚਾਰਯੋ ਐਸ।¹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਆਪੁ
ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੇ-ਇੱਤਹਾ ਅਦਬ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਦਲਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ
ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ :

‘ਜਿਨ ਭੈ ਅਦਬ ਨਾ ਬਾਣੀ ਧਾਰਾ।
ਜਾਨਹੁ ਸੋ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਮਾਰਾ।’

ਕਉਲ ਨਾ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ
ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦਿੱਸ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ‘ਬਹੁਤ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ।’
ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

‘ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਤੁਕ

‘ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕ੍ਰਮਿਆਰ।
ਘੜ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾਂ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ।’

ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਉਸ
ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਬੇਦੀਮਾਨ’ ਪੜ੍ਹ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ
ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਉਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ
ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਬਚਨ ਕਿਉਂ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ : ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ
ਆਵੇ। ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਸੁ ਉਧਰ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ
ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ
ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੀ ਖ਼ਾਨਕਾਹ ਟਿਕਿਆ। ਉਥੇ ‘ਚੁਬੱਚਾ’ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ
ਹੈ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਉਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਇਥੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਉਧਰ ਚਲਾ
ਜਾਏ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਰੜਾ ਹੁਕਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ
ਰੱਖਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਤੱਕ ਨਾ ਲਗਾਇਆ।

ਇਥੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਈ ਤੁਕਾਂ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ
ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਨਗਰੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।

ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਅਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੯੦,
ਜਲੂਸ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਤੇਤੀਵੇਂ ਸਾਲ ਹੇਠ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਗਾਲ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

ਤੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਮੀਰ ਤੌਜ਼ਕ ਅਦਲ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਮੁਰੀਦ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਸੱਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਫ਼ੈਜ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਹਨ। ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਆਏ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਵਸਤਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ੌਰ ਮਚਾਇਆ ਕਿ ਦੇਖਣਾ ਉਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ਡੁੱਬਣਾ ਨਾਂਹ ਪਾਏ। ਚੋਭਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਵੱਲ ਰੁੱਖ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਹ ਝੂਠਾ ਖਿਆਲ ਸਮਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮੁਰੀਦ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਅਖਾਣ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਸੀ :

‘ਕੁਲਹਾ ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਲੇ, ਲੈਂਦੇ ਵਡੇ ਨਿਲਜ ।
ਚੂਹਾ ਖਡ ਨ ਮਾਵਈ, ਤਿਕਲਿ ਬੰਨੇ ਫਜ ।’

ਇਹ ਕੋਈ ਅਖਾਣ ਨਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਹੈ। ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

‘ਕੁਲਹਾਂ ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਲੇ, ਲੈਂਦੇ ਵਡੇ ਨਿਲਜ ।
ਚੂਹਾ ਖਡ ਨ ਮਾਵਈ, ਤਿਕਲਿ ਬੰਨੇ ਫਜ ।

ਦੇਨਿ ਦੁਆਈਂ ਸੇ ਮਰਹਿ,
ਜਿਨ ਕਉ ਦੇਨਿ ਸਿ ਜਾਹਿ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮ ਨ ਜਾਪਈ ਕਿਥੈ ਜਾਇ ਸਮਾਹਿ ।

ਫਸਲਿ ਅਹਾੜੀ ਏਕੁ ਨਾਮੁ, ਸਾਵਣੀ ਸਚੁ ਨਾਉ ।

ਸੈਂ ਮਹਦੂਦ ਲਿਖਾਇਆ ਖਸਮੈ ਕੈ ਦਰਿ ਜਾਇ ।

ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਦਰ ਕੇਤੜੇ ਕੇਤੇ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ।

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਮੰਗਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਗਿ ਮੰਗਿ ਜਾਹਿ ।੧।

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ੧੯)

ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਮੁਰਖ ਕਮਲੇ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਭਲੇ ਕਮਲੇ ਹੀ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡ ਕੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਬੇਸ਼ਰਮ ਹਨ ਜੋ ਟੋਪੀ ਲੈ ਕੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਭ ਬਰਕਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਰਕਤ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ, ਟੋਪੀ ਲੈਣ ਤੇ ਟੋਪੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇੰਜ ਜਾਣੋ ਕਿ ਚੂਹਾ ਆਪ ਤਾਂ ਖੁਡ ਵਿਚ ਸਮਾ ਨਾਂਹ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਤੋਂ ਲੋਕ ਨਾਲ ਫੱਜ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ। ਹੁਣੇ ਬਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪ ਤਾਂ ਟਿਕਣਾ ਸਿਖਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ, ਉਹ ਖੁਆਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ

ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿਥੇ ਮਰ ਖਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

‘ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡਣਾ, ਵਿਹਲੇ ਰਹਿਣਾ, ਖੁਆਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਖੁਆਰ ਕਰਨਾ ਜੀਵਨ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੰਤਵ ਹੈ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਬੀਜਣਾ ਤੇ ਫ਼ਸਲ ਘਰ ਲੈ ਆਉਣਾ। ਹਾੜੀ ਸਾਵਣੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ। ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਘਰੀਂ ਜਾ ਹਾੜੀ ਸਾਵਣੀ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾਂਦੇ ਸਨ, ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਨਾਮ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪੱਟਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਦਰਗਾਹ ਕਬੂਲ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਟੋਪੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਜਾਣੇ। ਇਹ ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡ ਵੰਡ, ਮੁਰੀਦ ਬਣਾ ਕਈ ਅੱਡੇ ਬਣੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਆਤਮਕ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਮੰਗ ਖਾਣੇ ਥਾਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਮੰਗਤੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਦਿਸਣਗੇ। ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਮੰਗਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਛੋਟਾ।’

ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਇੰਡੀਅਨ ਲਿੰਗਯੂਸਿਟਿਕਸ ਦੀ ੨੪ਵੀਂ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖਦੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਔਖੀ ਤੁਕ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲ ਪਿਆ, ਉਸਨੇ ਯਾਦ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਕਰ ਕੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਤਰੱਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮਨ ਜੀਤੈ ਜਗ ਜੀਤ, ਸਹਿਜ ਪਕੇ ਸੇ ਮੀਠਾ, ਏਕ ਤੂੰਹੀ ਏਕ ਤੂੰਹੀ, ਖਸਮੈ ਭਾਵੈ ਉਹੋ ਚੰਗਾ ਜਿ ਕਰੈ ਖੁਦਾਇ ਖੁਦਾਇ, ਮਖੀ ਮਿਠੈ ਮਰਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ।

ਕਈ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਕੱਢ ਲਿਆ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਿਖ ਘਰ ਵਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅੱਛੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।¹ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਸਵਟੀ ਤੇ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਸਨਾਂ ਬਹਾਨੇ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਉਣਾ ‘ਚੰਗੀ ਨਿਯਤ’ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ‘ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਲੈ ਲਈ, ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਬਣ ਝੁੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਅਖਲਾਕੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ (ਮਾਰਲ ਵੀਕਨੈੱਸ) ਦੀ ਖੱਬਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ : ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਚਲਾ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਲਤ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਨਿੰਘਮ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪਤੇਬਾਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ² ਪਰ ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਸਾੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਾਕ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਲਟਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। □

1. The Emperor was favourably inclined towards the Sikh movement up to this period.

2. ‘The favour of politic Aurangzeb is believed to have roused the jealousy of the father.’ ਸਫ਼ਾ ੫੫, ‘ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ਼ ਸਿੱਖਸ’—ਕਨਿੰਘਮ।

ਜੋਤ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਗੁਰ ਪੱਦ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉਠਾਉਣ ਜੋਗ ਹਨ। 'ਸਰਬ ਸਹਾਰਹਿ ਗੁਰਤਾ ਭਾਰ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਮਾਨ ਖਿਮਾ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਨਾਮ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਭੱਬਕ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਨਸਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

‘ਸਿਮਰਹਿ ਨਾਮ, ਕਿ ਸੁਨਿ ਹੈ ਕਾਨਨਿ,
ਦੁੱਖ ਮ੍ਰਿਗਨ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਮ ਜਾਨਨ।’

ਐਸੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਤੇ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਦ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਸਨ ਤੇ ਉਧਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਲਿਵ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸੇ ਉਪਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖੰਦੂਹੀ ਲੈ ਕੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਚੁਭੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ। ਜਦ ਖੰਦੂਹੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਫੁਹਾਈ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਭਕ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਪਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਸੂਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ “ਪੁਤ੍ਰ ਆਪ ਕੇ ਦੋਇਨ ਮਾਹੀ,
ਜਿਹ ਸੇ ਪ੍ਰੀਤ ਬ੍ਰਿਥੈ ਇਮ ਚਾਹੀ।”

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ (ਗੁਰੂ) ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੌਥੀ ਪੰਘੂੜੇ ਤੇ ਰੱਖ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਚਲਾ ਜਾਏ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸੂਈ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਖੁਭੋ ਦੇਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਕਰਨਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਸੂਈ ਖੁਭੋ ਜਾਏ, ਉਹ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਲਾਇਕ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

“ਜਿਸ ਪਾਵੇ ਬਿਚ ਸੰਚਰ ਜਾਇ।
ਸ਼ਬਦ ਪਠਤਿ ਕਾਸਟ ਨਰਮਾਇ।
ਪਾਹਨ ਆਦਿ ਮੋਮ ਸਮ ਹੋਇ।
ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਲਾਇਕ ਲਖ ਸੋਇ।”¹

ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਉਥੇ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੂਈ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਖੁਭੋਹੀ। ਸੂਈ ਲੱਕੜ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵੇ? ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸੂਈ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਹੀ।

‘ਜਬ ਸੂਈ ਸੰਚਰਾਵਨ ਲਾਗੋ।
ਨਹਿ ਪਾਵੇ ਮਹਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਹਿ ਆਗੋ।
ਪਰਖਤ ਕੇਤਕਿ ਚਿਰ ਤਹਿ ਰਹਯੋ।’

ਫਿਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਿਥੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਥਾਂ ਆਇਆ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਪੰਘੂੜੇ ਦੇ ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਸੂਈ ਖੁਭੋਹੀ ਸੀ, ਇਥੇ ਵੀ ਖੁਭੋਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੂਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਧਸ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੋਮ ਦਾ ਹੀ ਪਾਵਾ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਅੰਦਰ ਖੁਭੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕੱਢ ਲਈ।

‘ਹੁਭੋ ਮੋਮ ਸਮ, ਸਭ ਗਭ ਗਈ।
ਰਹਿਯੋ ਨਿਕਾਸ ਬੀਚ ਲੈ ਭਈ।’

ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਉਪਮਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੱਕੇ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਰਦੇ ਜੀਅ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਕਾਇਰ, ਕੇਹਰ—ਸ਼ੇਰ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਚ ਕੰਚਨ ਤੇ ਮਨੂਰ ਪਾਰਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਸੂਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ’ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ। ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ :

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਦ੍ਰਵੇ ਹੋਏ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੇ ਕੈਸਾ ਅਮਿੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੋੜਨਗੇ ਜਦ ਸੁੱਕੇ ਕਾਸਟ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ

1. ਰਾਸ ੯, ਅੰਸ ੫੯।

ਹੀ ਇਸ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਤਾਸੀਰ ਹੈ।¹

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਹੁਣ ਹੁੱਜਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਇਕ ਜੁਗਤਿ ਉਸ ਵਰਤੀ ਵੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲਗਾਵੇ

ਤੇ ਕਉਡੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਇਸ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕਿਹਾ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਕੋਡੀ ਦੇਣੀ ਵਿਵਰਜਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਮੋਹਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ' ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮੇਵੜੇ ਭੇਜੇ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਠਾਏ ਅਤੇ ਉਚੇਚੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸਭ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜੇ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਚਲ ਆਇਆ। ਸਭ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਗ਼ਲਤ ਤੇ ਕੁਹੜਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨ ਕਰੇ।

ਇੰਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਖੱਬਰਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ਧੀਰਮਲ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਧੀਰਮਲ ਜਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਿਖੜੇ ਪਏ ਹਨ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਪੈਣਗੇ ਜੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਰਾਮਿ ਰਾਇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ,² ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਗੱਦੀ ਨਾਂਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਉਪੱਧਰ ਖੜਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਭ ਸੁਣ ਫਰਮਾਯਾ ਕਿ 'ਜੋ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੀਹ ਪਾਈ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਹੀ ਟੁਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤਾਂ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਲਾਇਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਬ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ

ਚਿਤ ਮਹਿ ਚਾਤੁਰਤਾ ਜਗ ਕੇਰੀ।

ਸੁਮਤਿ ਨ ਸਾਂਤਿ ਸੰਤੋਖ ਬਡੇਰੀ।

1. ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਨ, ਜ਼ਿਲਦ ਚੌਥੀ ਪੰਨਾ ੩੧੧।

2. 'ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਬ ਸੂਤ ਜਿਨ ਧਰਯੋ', ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੧੯।

ਨਾਲੇ ਬਖੀਲੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨਾਂਹ ਬਖਸ਼ੀ । ਰੀਤ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਹ ਹੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਖੀਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ, ਅਸੀਂ ਚੁਪ ਰਹੇ, 'ਕਰੀ ਸੁ ਕਰੀ ਅਪਰ, ਹਮ ਮਾਨੀ' ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਝੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਦਮੜਿਆਂ ਪਿਛੇ ਬਦਲਾ ਦੇਵੇ ।'

ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਧੀਰ ਮਲ, ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਐਸ਼ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰਤਾ ਤਾਂ ਹੈ ਆਤਮ ਪਦ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ, ਨਿਜ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ । ਸਭ ਚੋਣ ਹਰ ਨਤੀਜੇ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਰੂਹਾਨੀ ਕਮਾਲ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਹੀ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਦਬਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ । ਐਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਸਿਆਣਾ ਲੱਗੇ, ਸੱਚ ਦੀ ਨੀਂਹ ਤੇ ਖੜੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖੋ । 'ਗੁਰੂ ਦਾਤਾ, ਗੁਰ ਹਿਵੈ ਘਰ, ਗੁਰੂ ਦੀਪਕ ਤੈ ਲੋਇ' ਹੈ । 'ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਕਹਾਏ ਹਨ । ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾ ਜਗਦਾ ਰਹਿਆ । ਜੋਤ ਵਿਚ ਜੋਤ ਸਮਾਂਦੀ ਰਹੀ । ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਕੋ ਮਾਂ ਦੇ ਜਾਏ ਹਨ । ਗੁਰ-ਪਿਤਾ ਵੀ ਇਕ ਹੈ । ਪਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਮਦਮਤਾ, ਅਹੰਕਾਰੀ, 'ਅਰਥ ਲੱਭ ਕੇ ਬਸੀ ਹੈ', ਹਉਮੈ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹੈ, ਹਿਰਦਾ ਖਾਲੀ ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਸਮਾਨ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਰਫ ਦਾ ਘਰ, ਭਰੇ-ਭਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚਿਤ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹਨ । ਗੁਰ ਜੋਤ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਪਈਆਂ । ਜਦ ਖਾਲੀ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਵਿਚੇ ਹੀ ਰੁਲ ਪੁਲ ਗਈਆਂ ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਹੀ ਕਿਰਨ, ਬਰਫ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਭਰੇ ਭਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਜਗ ਮਗਾ ਉਠੀ, 'ਸਸਿ ਘਰ ਸੂਰ ਸਮਾਯਾ ।' ਸੀਤਲ ਮਨ, ਉਜਲਾ ਚਿਹਰਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚਮਕ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ । ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਵੇ ਕਿ ਚੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਸੂਰਜ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਹਰੀ ਨੇ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਧਰੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ । ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਬਚਨ : 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਇਐ ਜਿਸੁ ਡਿਠੈ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ' ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਹਨ । ਫਰਕ ਦੇਖੋ ! ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆਂ ਸਭ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪੋ ਧਾਪੀ ਪਾਉਣਗੇ । ਆਪਾ ਜਤਾਉਣਗੇ । ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਫੌੜਨ, ਤੋੜਨ ਤੇ ਛੋਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ । ਪਖੰਡ ਰਚਾਉਣਗੇ । ਕਾਚੇ ਪਾਕੇ ਗੁਰੂ

ਬਣ ਬੈਠਣਗੇ । ਸਿੱਧੀਆਂ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣਗੇ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿੱਤ ਰਹਿਣਾ । ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੋਤ ਹੈ । ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ । 'ਗੁਰ ਅਨਭੈ, ਬਿਚ ਬਾਨੀ ਰੂਪ' ਬਾਣੀ ਹੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਜੋਗ ਹੈ । ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੀ ਜੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਦਬ ਰਖਿਆਂ, ਭੈ ਰਖਿਆਂ ਸਭ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਇਹ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੰਗਲੀ ਹੈ, ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੀ । ਭੈ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ, ਭਗਤੀ ਬਿਨਾਂ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਗਿਆਨ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਕਤੀ ਬਿਨਾਂ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ । ਅੰਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਤੇ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠਣਾ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਨੀਵੇਂ ਰਹਿਣਾ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਰੱਖਣੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦੀ ਤਤ ਸਾਰ ਹੈ : 'ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀਂ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤ ।'

ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਥਾਹ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ । ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਚੋਰ ਜੋਤ ਸਮਰਪੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਤੇ ਅਸਟ ਗੁਰ ਕਰੋ । ਆਪ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਉਠੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਟਿਕਾ ਤਿੰਨ ਪੁਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀਆਂ ।¹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਪਣਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

ਸਾਡੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਨ । ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਇਹ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ । ਜਗ ਗੁਰਤਾ ਅਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਾਸ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ ।

'ਮਾਲਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕਹਿ ਕੇਰਾ ।

ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਿਹ ਭਾਉ ਘਨੇਰਾ ।'

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ । 'ਭਈ ਬੰਦੂਕਨਿ ਸਲਖ ਪ੍ਰਚੰਡਾ' ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ ਧੁਨੀ ਕੱਢੀ ਗਈ । 'ਧੁਜਨਿ ਮਹਿ ਧੌਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰੇ ।' ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਣਾ ਤੇ ਵਜਾਉਣਾ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਧੌਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰੇ ਸੁਣ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਮੁਅਜ਼ਮ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਨਗਾਰੇ ਵਜਵਾਏ ਸਨ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਚਾਰ ਢੋਲ ਹੀ ਵਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਅਲਾਹ ਤੈਨੂੰ ਤੱਖਤ-

1. 'ਹਾਥ ਜੋਰ ਕੇ ਮਸਤਕ ਟੇਕਿਓ ।

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਬਪੁ ਸੁਤ ਕੋ ਭੋਟਿਓ । (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਨਸੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਨਗਾਰੇ ਵਜਵਾਈਂ । ਇਹ ਝੰਡੇ, ਨਗਾਰੇ, ਸਲਾਮੀਆਂ, ਦੀਵਾਨ,
ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਉਧਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ
ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ 'ਗਿਰਯੋ ਮੂਰਛਾ ਖਾਇ ।'

ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ
ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈ
ਲਿਆ । ਆਪ ਜੀ ਪਾਠ ਪਏ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ
ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਕਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ,
ਜੋਤ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕੇ ਜਲ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਠੰਡ
ਵਰਤਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਪਤ ਹਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਖੇਤੀਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਗਰ
ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਵੀ ਮੇਘ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ । ਸਰੀਰਾਂ ਬਿਨਸਨਾ ਹੈ,
ਅੱਜ ਕੀ ਤੇ ਕਲ ਕੀ । ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਹੁਣ ਇਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ
ਵਿਚ ਹੈ । ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਬਿਰਾਜ
ਗਏ ਜਿਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਪਾਠ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ । ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਛਬਿ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।
ਚਿਤ ਬਿਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਇੰਝ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਵਿਚ ਜਲ
ਸਮਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਉਧਰ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਏ । ਸੰਗਤਾਂ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰ
ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ । ਲੋਕੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਰਹੇ
ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰੋੜ ਲੱਖ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

‘ਰਿਦਾ ਏਕ ਰਸ ਪਰਮ ਪੁਨੀਤ ।
ਸਤਿ ਚੇਤਨ ਅਨੰਦ ਸੁ ਚੀਤ ।’

ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਦਾ ਉੱਚਾ ਰਖਿਆ । ਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਾਹ ਵਿਚਰੇ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪਣੇ
ਹੀ ਬੇਟੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਰਸਮ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈ ਨਾਂਹ ਖਾਧਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੌਹ ਮਮਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਗ੍ਰਸ ਸਕੀ । ਉਹ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ ਸਨ ।

ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।
ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਕੰਠ ਰੂੰਦੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਕੁਝ ਕੁ ਦੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਆ
ਰਹੀ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਰਾਹੀਂ
ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਦੱਸੀ । ਫਰਮਾਯਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ
ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੰਢ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਵੀ ਜੀਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਜੈਸੇ ਬਸਤਰ ਦੇਹ ਓਢਾਨੇ,
ਦਿਨ ਦੋਇ ਚਾਰ ਭੋਰਾਹਾ ।’

ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ਕੰਧ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੋੜ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕੰਧ ਦਾ ਸਿਰਾ

ਤਾਂ ਅਖੀਰ ਆ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਆਸ ਕਰੇ। ਇਸ ਨੇ ਮੁਕ ਜਾਣਾ ਹੈ :

‘ਭੀਤਿ ਉਪਰੇ ਕੇਤਕ ਧਾਈਐ,
ਅੰਤਿ ਓਰ ਕੋ ਆਹਾ।’

ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਮਝਾ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਬੋੜ੍ਹ-ਚਿਰਾ ਹੈ। ਰਹਿੰਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਕਰਣੀ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੈ। ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

‘ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭ ਸੈ ਸਿਰਿ ਤੋਹੀ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਜਦ ਚਿਖਾ ਠੰਢੀ ਹੋਈ ਤੇ ਫੁਲ ਚੁਗਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸੱਭ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਫੁਲ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਜੋਤ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਕਾਸਟ ਜਰੇ ਭਸਮ ਤਿਸ ਥਾਵਾ।

ਬੀਨਤਿ ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਪਾਵਾ।¹

ਉਧਰ ਹੁਣ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬੜੇ ਰਸ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਹਜੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਭਾਰ ਉਠਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਤਸੱਲੀ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਸਬਦ ਬੱਲ ਕੇ, ਬਚਨ ਅਲਾ ਕੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿਖੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਰੂਦ ਪਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅੱਸੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ ਸੁਣਾਏ ਕਿ ਸੱਭ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਵਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਾਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਬਾ ਧੀਰ ਮਲ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜਲ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਜਲ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। □

1. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੨੯।

ਸਭ ਜਗਤ ਕਰੇ ਨਮਸਕਾਰ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਛਬਿ ਐਸੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਤੇ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਖਮ ਸੀ ਪਰ ਤੇਜ ਝਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਜਦ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮੁੱਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਤੇਜ, ਪ੍ਰਤਾਪ, ਧੀਰਜ, ਬਚਨ, ਸਿੱਧੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹਰ ਕੋਈ ਦੇਖ ਰਹਿਆ ਸੀ।¹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੇਸਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂਟੀਆਂ ਤੇ ਜੀਅ ਦਾਨ ਲੈ ਮੁੜਦੀਆਂ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਦ ਗੁਰਦੇਵ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਉਮਾਹ ਉਮਡਿਆ। ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਢਿਲ ਨ ਲਗਾਂਦੇ।

ਇਛੈਂ ਪੂਰੇਂ ਸਿਖਨ ਕੀ ਸਿਖ ਕਰੇਂ ਗੁਰ ਸੇਵਾ। ੬।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਡਿੱਠੇ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਭਗਤ ਵਛਲ, ਖੁੱਦਾ ਦੋਸਤ (ਸਾਲਿਕ), ਆਰਛ (ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ), ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਨ :

ਤਾਲਕ ਰਖ ਹੈਂ

ਖਾਲਿਕ ਸਕਤੀ।²

1. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰ ਖਾਲਸੇ।
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੂਰਬਾਰਧ ਬਿਸ਼ਮ, ੩੨।

ਰਸਨਾ ਤੇ ਰੱਬ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚਨ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਘਾਉ ਤਲਵਾਰ ਜਿਹਾ ਲਗਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਸੈਫ਼ ਬੁਬਾਨ'। ਲੋਕ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪੂਰਨ ਜਸ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਮੈਂ ਕੀਰਤ ਪੂਰਨ ਆਹਿ'। ਸਭ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਿਹਰਾ ਸਰਦ ਪੁੰਨਿਆਂ ਦੇ ਚੰਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚਿੱਟਾ। 'ਸਰਲ ਸਸੀ ਤੈ ਮੁੱਖ ਸਸਿ ਅਤਿ ਵਰ।' ਮੁੱਖ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੂਰਤ ਲੱਗਦੇ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਵਿਦਿਆ ਦੀ ਮੱਤ ਮੁੱਕਦੀ ਜਾਪਦੀ ਤੇ ਅਨੁਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ। ਗੱਲ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਬਚਨ ਨਿਡਰਤਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਦੀ ਵਗਾ ਦੇਂਦੇ :

'ਬਾਨੀ ਅਭੈ, ਧਰਮ ਨੈਸਾਨੀ।'

ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜੀ ਉਦੈਚਲ ਦੀ ਓਟ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੋਵੇ :

ਜਸ ਭਗਤ ਉਦਾਚਲ, ਗਿਆਨ ਭਾਨ ਹੋਵੇ ਉਦੈ।^੧

ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਦੇ। ਸੋਚਾਚਾਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ।

ਨਿੱਤ ਦਾ ਕਰਮ ਪਿੱਛੋਂ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਬਚਨ ਸੁਣਾਂਦੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ।

ਪਿੱਛੋਂ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਦੱਸਦੀਆਂ, ਆਪ ਜੀ ਭਾਵਨੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਕੇ, ਨਾਮਦਾਨ, ਦੇਹੀ ਅਰੋਗ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦੇ। ਪੰਛੀਆਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖ ਆਪੁ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਫ਼ਾਖਾਨਾ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਰੱਜ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਲਈ ਦਾਰੂ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸ਼ਫ਼ਾਖਾਨੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਕੁਸ਼ਟੀ, ਬਿਪਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਾਇਆ ਪਾਲਕੀ ਅੱਗੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ 'ਰੋਗੀ ਕਾ ਤੁਮ ਖੰਡਹੁ ਰੋਗ' ਉਚਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਪਾਲਕੀ ਤੋਂ ਉਤਰੇ, ਆਪਣਾ ਨਿੱਜ ਦਾ ਰੁਮਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਰੋਗੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਫੇਰਿਆ। ਗਿੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਨੇ ਪੂੰਝਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਸ਼ਟੀ ਨਰੋਆ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਸੁਣ 'ਫੇਰ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਬੀਮਾਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ'। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੇਹਰ ਸਦਕਾ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਮੁੜਦੇ। ਦਵਾਈਆਂ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜੋ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ।

ਉਥੋਂ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜਦੇ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੁਰਬਾਰਧ ਬਿਸ਼ਮ ੩੨।
2. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਾਖੀ ਪਹਿਲੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬।

ਘੜੀ ਕੁ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਾ-ਬਾਜ਼ੀ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬ ਜੋਧੇ ਦਿਖਾਂਦੇ। ਜੇਤੂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪਾਂਦੇ ਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਮੁੜਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੋਕੀ ਲੱਗਦੀ। ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਐਸੀ ਦੱਖ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਇਆ ਆਤਮਕ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਬਾਂ-ਬਾਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ 'ਬਾਲਕ' ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ 'ਗੁਰੂ' ਦੇ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰੀ ਪੱਖੋਂ ਕਰਦੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਘਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਂਹ ਅਵਤਾਰ, ਨਾਂਹ ਨਬੀ, ਨਾਂਹ ਪੈਗੰਬਰ, ਨਾਂਹ ਰਸੂਲ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਕੋਈ ਉਸਤਾਦ ਮੁਰਸ਼ਦ, ਟੀਚਰ ਜਾਂ ਮਾਸਟਰ। ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਨਹੀਂ। 'ਬਾਣੀ' ਗੁਰੂ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾਉਣ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ਤੇ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ। ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟੇ। ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਛਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੋਂਦਾ। ਅੰਧੇਰਾ ਹੀ ਅੰਧੇਰਾ ਸੀ ਤੇ 'ਆਂਧੇਰੇ ਰਾਹ ਨ ਕੋਈ' ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਆਪ ਨਾਰਾਇਣ ਕਲਾਧਾਰ' ਜਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤੇ 'ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯੋ।'

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰਕ, ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਫਕੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ :

'ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੇ ਕਹਾਇਆ'।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ :

ਸਬਦੇ ਉਪਜੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ,

ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵਣਿਆ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ :

ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ ਕਹੈ ਸੁਨੁ ਨਾਨਕੁ

ਜੇਹਾ ਤੂੰ ਕਰਾਹਿ, ਤੇਹਾ ਹਉ ਕਰੀ ਵਖਿਆਨੁ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾਂਹ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਇਹ ਉਚਾਰਿਆ :

'ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਤਿਸ ਕਾ ਬੋਲਾਇਆ'

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ। ਸਿਰਫ ਉਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਿੱਧਾ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਆਖ ਰਹਿਆ ਹੈ :

ਅਪ੍ਰੰਪਰ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸੁਰ,

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਚਾ ਕਰ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ

ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕੋ ਰਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਸਾ ਅੰਦਰਲਾ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੇਣ :

ਦੀਖਿਆ ਆਖਿ ਬੁਝਾਇਆ,
ਸਿਫਤੀ ਸਚਿ ਸਮੇਉ।
ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸੀਐ
ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ।੧। (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੰਜ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ' ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਹ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹਾਂ,'

'ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਇਸ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਵਿਖਾ।'
'ਰਾਹਿ ਜ਼ਿਕਰਮ ਬ ਆਲਮੇ ਬਿਨੁਮਾ।'

ਸਭ ਜਾਦੂਗਰ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੋੜ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੇ ਧਿਆਨ ਵੱਲ ਭਵਾ ਦੇਹ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਨਾ ਜਾਣਨ :

'ਰੂ ਨੁਮਾ ਜੁਮਲਾ ਰਾ ਸੁਇ ਫਿਕਰਮ।
ਕਿ ਨਦਾਰੰਦ ਦੋਸਤ ਜੁਜ਼ ਜ਼ਿਕਰਮ'।੪੬।

ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੰਭਾਲ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਅਵਤਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਜੂਨੀ ਹੈ।

ਨਬੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਰੀ ਨਬੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। 'ਰਸੂਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰਸੂਲ ਉਹ ਕੁਝ ਅਸਥਾਪਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਡੇਰੇ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜੋ ਅਬ੍ਰਾਹੀਮ ਕਹਿ ਤੇ ਕਰ ਗਏ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦ੍ਰਿੜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ 'ਸਹਿਜ ਮਤਾ' ਸਟੈਬਲਾਈਜ਼ਰ ਹੀ ਜਾਣੋ। ਜਿਵੇਂ ਸਟੈਬਲਾਈਜ਼ਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੰਟ ਪੂਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਨਾ ਵੱਧ ਤੇ ਨਾ ਘੱਟ। ਜੇਤਰ ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਅਸਥਾਪਣ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਏ, ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਜ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਲੀਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਥ ਸਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਰੋ ਤੇ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਕੇ ਐਸੀ ਸੰਗਤ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮਿੱਥਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਵਨ ਵਹਿੰਦਾ ਐਸਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਦਾਤਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਜਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਤਮਾਖ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਿਲਿਆ
ਰੂਹਾਨੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕੀ ਓਟ ਬਣ
ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਮੈਲੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

‘ਗੁਰੂ ਦਰਿਆਉ ਸਦਾ ਜਲ ਨਿਰਮਲੁ
ਮਿਲਿਆ ਦੁਰਮਤਿ ਮੈਲੁ ਹਰੈ।
ਸਤਿਗੁਰਿ ਪਾਇਐ ਪੂਰਾ ਨਾਵਣੁ
ਪਸੁ ਪਰੇਤਹੁ ਦੇਵ ਕਰੈ।¹

ਸੂਫੀ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਪਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ
ਮੁਰੀਦ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰੇਕਾਰੀਆਂ ਤੇ
ਰਾਧਾਸ਼ਆਮੀਆਂ ਨੇ ਪਰਚਾਰ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋ ਜੋਤ ਹੈ, ਉਹ
ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਨਾਲ
ਸੱਭ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :

‘ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਖਾਲੀ ਕੋ ਨਹੀਂ
ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਸਫਲੁ ਹੈ,
ਜੇਹਾ ਕੋ ਇਛੇ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਏ।
ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੈ,
ਸਭ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਖ ਗਵਾਏ।² (ਸਲੋਕ ਮ: ੩)

ਬਸ, ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਫ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ
ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਸਬਦੇ ਉਪਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਾਨੀ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵਣਿਆ।³ (ਮਾਝ ਮ: ੩)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜਗ ਬੋਂਦਲਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ‘ਬਿਨ ਸਬਦੇ ਜਗ
ਬਉਰਾਨੇ।’ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋ ਕੱਚ ਪੱਕ ਬੋਲ ਕੇ ਝੱਟ ਟਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ
ਆਪ ਵੀ ਡੁੱਬਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡਬੋਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੋਰ,
ਪਰਚਾਰ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਭੈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ,
ਪੂਰਾ ਅਦਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਰੀ ਤਰੀ
ਜਾਏਗੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਖੇੜ ਅਤੇ
ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ

1. ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੬।
2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੮੫੦।
3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੫।

ਕਿ ਹਰੀ ਦੇ ਸੇਵਕ, ਮਾਲਕ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲੱਗੀ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਬਚ ਗਏ। ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ :

‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ
ਗੁਰੂ ਉਸ ਦਾ ਮਲਾਹ ਹੈ
ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚੱਪੂ ਨਾਲ ਉਸ
ਨੇ ਸਭ ਜਗਤ ਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ’
‘ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪੌਤੁ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ,
ਗੁਰ ਖੇਵਟੁ
ਸਬਦਿ ਤਰਾਇਆ ਰਾਮ’¹

ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਦਾ ਇਹ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ਗੁਰ ਮੇਲਹੁ
ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਓਮਾਹਾ ਰਾਮ ।

ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਲਖ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਾਇਆ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇ ਜੋ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੈ, ਦਰਸਨ ਕਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰੀ ਦਾ ਚੋਜ ਹੈ। ਅਲਖ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਲਖਾ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਵੀ ਚਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :

‘ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ
ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ
ਨਾਨਕ ਇਹ ਹਰਿ ਕਾ ਚੋਲ੍ਹਾ ।’²

ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਮ ਵਿਅਰਥ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਵਾਂਗ ਹਨ :

ਡਾਨੁ ਸਗਲ
ਗੈਰ ਵਜਹਿ ਭਰਿਆ,
ਦੀਵਾਨ ਲੇਖੈ ਨ ਪਰਿਆ ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ‘ਜੋ ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪਿ ਸਨ’, ਇਨਸਾਨੀ ਜਾਮੇ ਸ਼ਬਦ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਆਏ ਤੇ ਜਦ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਕੋਮ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਾ ਸੰਕੋਚ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਦਸ ਦਾ ਹਿੰਦਸਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹਿੰਦਸਾ ਹੈ। ‘ਇਸ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਿਛ ਨਹੀਂ।’ ਸਭ ਲੇਖੇ ਦਸ (੧੦) ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਏ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਕਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਸ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੫੩੬।
2. ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੭।

ਪਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ 'ਟ੍ਰਾਂਸਫਰਮੇਸ਼ਨ ਔਫ ਸਿਖਿਜ਼ਮ' ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸ ਦੀ ਜਾਚੇ ਵੀ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ (ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ) ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੀਤਲ ਜਲ ਦਾ ਸੋਮਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੁੱਕ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੱਝੀ ਮਾਰੀ ਸੱਟ ਨੂੰ ਤਾੜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁੱਖਬੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅੰਦਰ ਦੋੜਦੀ ਏਕਤਾ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਪਾਏ ਹਨ।

ਭਲਾ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਵੀ ਕਦੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਹੈ ਉਹ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ਹੈ। ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਈ 'ਆਖਿਆ' ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨੀਂਹ ਹੀ ਸੱਚ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਜੋ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਹੈ। 'ਸਚ ਕੋਟ ਸਤਾਨੀ ਨੀਵ ਦੈ', ਗੁਰੂ-ਰਬਾਬੀਆਂ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਬਧੀ ਸਚ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ, ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ, ਕੋਈ ਮੋੜ ਜਾਂ ਟਰਨਿੰਗ ਪੁਆਇੰਟ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਧਾ ਪੱਧਰਾ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਸੀ। ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

'ਇਹ ਦਸ ਜਾਮੇ ਬਾਬੇ ਹੀ ਹੈ ਧਾਰੇ।

ਯਹਿ ਦਸੇ ਮਹਲ ਨਹੀਂ ਬਾਬੇ ਤੇ ਨਿਆਰੇ।

ਦਸੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬਾਬਾ ਕਰ ਜਾਨੇ।

ਮਾਨਸ ਰੂਪ ਨ ਦਸਾਂ ਕੋ ਮਾਨੇ ॥੪੯॥

ਮਾਨਸ ਜਾਮੇ ਮੋ ਬਾਬਾ ਹੈ ਆਇਆ।

ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸ ਕਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ।

ਹੈ ਆਦਿ ਅਨਾਦ ਤੇ ਪਰੇ

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਦਸ ਜਾਮੇ ਹੈ

ਬਾਬੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਧਰੇ।'

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁੱਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੋਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦਾ, ਦਾਸ ਹੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ (ਏਜ਼ਦ) ਨੂੰ ਨਿਰੰਜਨ ਜੋ ਜਿਸਮ ਜਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੀਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਸਾਨੂੰ ਵਿਖਾਲਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਤਨ ਤਿਆਗਿਆ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟੀ ਸੇਵਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ।

ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਪਰਲੋਕ ਪਯਾਨੇ ਸਮੇਂ, (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾ ਗਏ ।

ਉਹ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਦਨ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜ ਗਏ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਗਏ । ਸਿੱਖ ਹਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਹਲ ਨਾਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ :

ਮਹਲ ਪਹਿਲਾ—ਨਾਨਕ

ਮਹਲ ਦੂਜਾ—ਅੰਗਦ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਤਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਹਿਲਾਏ । ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : 'ਜੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਉਹ ਮਨਮੁੱਖ ਭਾਵ ਕਾਫ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।'

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ੍ਰੀ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤੇ ਘੱਟ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਹੈ ।

ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਿਕਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚਲਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ (Evolution) ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸੱਟ ਸੀ ਜੋ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀ । ਇਹ ਇਕ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਹੁਕਮਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੋਲਾ, ਕੱਚਾ, ਅਣਘੜਿਆ ਕਹਿਣ ਤੁਲ ਸੀ । ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜੰਝੂ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ । ਇਹ ਸਭ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ । ਭਲਾ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਜਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੀ ? ਦੀਵੇ ਬਲਦੇ ਸਾਰ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਉੱਡ ਪੁਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ੇਰ ਗਰਜਣ ਸਾਰ ਹੀ ਹਿਰਨ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਨਾਂਹ ਇਹ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ । ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ 'ਗਰੇਬ ਆਫ਼ ਰੈਸਪਾਂਸਿਬਿਲਟੀ ਇਨ ਸਿਖਇਜ਼ਮ' ਕਿਹਾ ਹੈ ।

ਜਦ ਕੋਮਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਧਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੇਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੌਂਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ੍ਰੀ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾ, ਅਦਬ ਰੱਖ ਤੇ ਆਦਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ, ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਨਗੇ ।

ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਮਤ

੧੬੬੧ (੩੦ ਅਗਸਤ ੧੬੦੪) ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਸਣ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਕ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਗੜ੍ਹਾ ਵੀ ਖੁਦਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਝੁਲਦਾ ਦਿਸੇ, ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦਿਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਸਰਬ ਕਾਲ ਕੋਈ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਪੇਖਿਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇਰ ਸਰੀਰ ਜਉ
ਸਭਿ ਬਾਨ ਸਮੈਂ ਸਭਨ ਦਰਸੈ ਹੈਂ।
ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਦ ਗੁਰ ਕੋ ਇਹ ਜਾਨਹੁ
ਉਤਮ ਹੈ, ਸਭ ਕਾਲ ਰਹੈ ਹੈਂ।’

ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਦਬ, ਪਰਤੱਖ ਦਿਸਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਰਨਾ।

ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਯਾਤੇ ਹੈ ਦੀਰਘ
ਸਾਹਿਬ ਜਾਨ ਅਦਾਇਬ ਕੈ ਹੈਂ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ, ਅੱਖਰਾਂ, ਲਾਂ ਲਗ, ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਜੁਰਅਤਿ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯਾਸ ਨਾਂਹ ਕਰੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੱਠ ਤੇ ਮੂਰਖਤਾਈ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਵੀ ਤਾਂ ਖੂਬ ਪਛਤਾਏਗਾ।

‘ਆਪ ਤੇ ਘਾਟ ਨ ਬਾਧ ਕਰੈ,
ਜਿ ਕਰੈ ਹੋਇ ਮੂਰਖ, ਸੋ ਪਛਤਾਈ।’

ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ।

‘ਨਾਮ ਸੁ ਨਾਮੀ ਕੋ ਭੇਦ ਨਹੀਂ,
ਇਹ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸੁਹਾਏ।’

ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ :

ਜਿਸ ਕੋਠਰੀ ਰਹਨਿ ਹਮਾਰਾ,
ਤਹਾਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰਹੁ ਜੁਤਿਪਾਨ।

ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਬਿਰਾਜੋਗੇ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਚਮੀਨ ਤੇ ਵਿਛੋਣਾ ਕਰ ਦਿਉ।

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਭੂ ਤਲ ਨਿਕਟ ਅਸੀਨੋਂ।’

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਜਦ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਨ ਨੇ ਅਚਾਣਚਕ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ

ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਲਵਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਰਵਾਰ, ਬੱਚੀ, ਧਨ, ਮਾਲ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਫੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਫੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਝਬਾਲ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੁਝੇ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਅਦਬ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਤੇ ਕਰੜੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨ ਲੱਗਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਾਂਹ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਦਬ ਰੱਖਣ ਰਖਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਣਗੇ ਤੇ ਦਰਸਾਏ ਨੇਮ ਨਿਭਾਉਣਗੇ।

‘ਪਿਤਾ ਹਮਾਰੇ ਕੀ ਜਿਮ ਰੀਤਿ ।
ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ, ਨ ਹੈ ਬਿਪ੍ਰੀਤਿ ।
ਅੰਤ ਪ੍ਰਅੰਤ ਨਿਬਾਹਯੋਂ ਨੇਮ ।
ਤੈਸ ਹਮ ਕਰਿ ਹੈ ਸਹਿ ਪ੍ਰੇਮ ।’ (ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੫)

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਸਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :

ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹੀ ਚਿਤ ਟਿਕਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਾਹਦਾ। ਜਿਸ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਨੇਹ ਕਿਹਾ।

‘ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਹੁ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ।
ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜਿ ਹੈ ਚਿਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ।
ਮਨ ਸੋ ਮਿਲੇ ਸਦਾ ਮਿਲ ਰਹੈ ।
ਪੁਨ ਵਿਯੋਗ ਸੁ ਕਬਹੁ ਨ ਲਹੈ ।
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਰ ਕਹਾਂ ਸਨੇਹ ।
ਬਿਨਸਨਹਾਰੇ ਆਦਿਕ ਦੇਹ ।’

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਜਰ ਸਰੂਪ, ਜੋਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਤਿਗੁਰ ਹਮਾਰਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ
ਸ਼ਬਦ ਬਿਚਾਰਾ ਅਜਰ ਜਰੰ ।
ਹਿਰਦੇ ਧਰ ਧਿਆਨੀ, ਉਚਰੀ ਬਾਣੀ
ਪਦ ਨਿਰਬਾਣੀ ਅਪਰ ਪਰੰ ।

ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਅਪਾਰੰ ਬਹੁਤ ਬਿਸਥਾਰੰ
 ਵਾਰ ਨ ਪਾਰੰ ਕਿਆ ਕਥਨੰ ।
 ਤਵ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਾਸੀ, ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ
 ਸਰਬ ਉਦਾਸੀ ਤਵ ਸਰਨੰ । ੪੩ । tot ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਹੋਆ,
 ਅਬ ਹਮਾਰਾ ਜਾਹਿਰਾ ਰੂਪ
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਨਾ ।
 ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸੇ ਬਾਤ ਕਰਨੀ
 ਹੋਇ ਤੋ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
 ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ।
 ਮੇਰੇ ਸੇ ਬਾਤ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮ ਜੋਤ ਦਾ ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ।¹ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਹੈ ਤੇ ਮੈਲਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਤੀਜਾ ਰੂਪ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜੋ ਦਿਨ ਰਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਤੇ ਹੋਏ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਲਾਂਗਰੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ :

‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਓ, ਪਰਗਟ ਚਲਾਓ ਪੰਥ ।
 ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੇ ਬਚਨ ਏਹ, ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ ।’

ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਆਗਿਆ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੰਨਣੀ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਕ੍ਰਿਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਸਾਲ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ :

ਮਮ ਆਗਿਆ ਸਭ ਹੀ ਸੁਨੇ
 ਸਤਿ ਬਾਤ ਨਿਰਧਾਰਾ ।
 ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸਮ ਮਾਨਿਓ
 ਭੇਦ ਨ ਕੋਊ ਬੀਚਾਰਾ ।

1. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੰਦੇਤ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਨ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ‘ਗੁਰੂਓਵਾਚ’ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਮੇਰਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਣ,
 ਉਨ ਕੇ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਕਰ ਮਾਨ ।’

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਕਲਜੁਗ ਭਯੋ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਮਾਨ ।
ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਰੂਪ ਇਹ
ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨ ।

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਦਸਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੱਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ ।
ਅਜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਡਾ,
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ
ਸੋਈ ਗਿਆ ਜੋ ਗਰੰਥੋਂ ਗਿਆ । ੨੨੦।

ਤਾਰੀਖ-ਬਹਿਰੂਲ ਮੱਵਾਜ਼ ਤੇ ਤਾਰੀਖ ਮਜ਼ਫ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨੀਯਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਰਾਮਾਤ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੰਥ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਨੀਯਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ।¹

ਬਸ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਕਿਸੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਬਿਰਧ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੁਆਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ। ਜੋਤ ਸਰੂਪੀ ਹਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਖਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੋਂ ਜੋਤ ਵਿਚ ਜੋਤ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਭ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਣੇ।

‘ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ ।
ਤਾਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ
ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ ।’

ਇਹ ਕਦੇ ਨ ਭੁਲਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਕੁੰਡਾ ਬਤੌਰ ਇਲਾਜ ਦੇ, ਸਿਰਾਂ ਉਪਰ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਦਾਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੁੰਡੇ (ਅੰਕੁਸ) ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਭਟਕਦਾ ਮਨ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਗੁਰਿ ਅੰਕੁਸ ਸਬਦੁ ਦਾਰੂ ਸਿਰ ਧਰਿਓ
ਘਰ ਮੰਦਰਿ ਆਣਿ ਵਸਾਈਐ ।’ (ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੪)²

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਥੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਟਿਕੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦਾ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਾਮ ਵੱਡਾ ਚੇਲਾ ਖਿਮਾਂ ਲੈ ਦੇਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਰਾਇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਗੁੰਮ ਸੁੰਮ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸੋਚੀ ਪਿਆ

1. ਗਰੰਥ ਮਜ਼ਕੂਰ ਬ-ਜਾਇ ਗੁਰੂ ਮੁਕਰੱਰ ਸੂਦ ।
2. ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮ ।
3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੧੭੯ ।

ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਵੱਡੀ ਸੋਚ ਇਹ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤਨਾ ਵਡਿਆਇਆ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ, ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ, ਮਿਹਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਫਿਰ ਇਤਨੀ ਸਖਤੀ ਕਿਉਂ ਵਰਤੀ।

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕੰਮ ਸਵਾਰਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬੜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੱਢਣੀ ਸੀ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਫ਼ਕੀਰ ਉਸ ਮਾਰੇ ਹਨ। ਬਾਪ ਤਕ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਫ਼ੌਜ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ? ਮੈਂ ਸਗੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਖੂਨ ਉਤਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਕੋਪ ਚੜ੍ਹ ਕਰਿ ਲੋਚਨ ਰਤਾ।’ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸ, ਸਭ ਉਸ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਅੜ ਤੇ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਠੀਲਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਤਲਬ ਤੇ ਜਿੱਦਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ‘ਧਾਰ ਰਿਹੋ ਜਿਦ ਨਾਹਕ।’ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਵਿਘਨ ਦੂਰ ਕੀਤੇ।’

ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ (ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ) ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਤਨਾ ਘਬਰਾਉਣ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੁਹਾਡੇ ਪੱਖ ਤੇ ਹੀ ਦੂਜੇ ਮਸੰਦ ਵਲ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਸੋ ਦਿਲ ਢਾਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਪਈਆਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਐਸਵਰਜ ਦਾ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਕਈ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਦੂਰ ਵਰਤੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਕਿ ਆਤਮਕ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਰਾਮ ਰਾਇ ਹੈ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਨਾਂਹ ਜਾਣ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਪਾਸ ਹੀ ਪੁੱਜਣ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਬੈਕੁੰਠ ਪਯਾਨੇ ਵੇਲੇ ਗੱਦੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਲਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਨਾਂਹ ਸੁਣਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੈ ਤੇ ਜੋ ਸੁਣਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇਵੋ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਮਤੀ ਭੇਟਾਵਾਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ।

ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਭੜਬੂ ਪਾਉਣਗੇ ਕਿ ਸਭ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਆਉਣਗੇ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ‘ਗੁਰੂ ਬਨਾਵਣ ਹਮਾਰੇ ਬਸ ਹੈ’, ਇਹ ਕਈ ਮਸੰਦਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੀਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਚੱਲੇ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਹਿਲਾ ਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਹਟਾ ਕੇ ਦੂਜਾ ਬਿਠਾਲ ਸਕਦੇ ਹਨ :

‘ਨਿਜ ਆਸਤੀਨ ਹਿਲਾਵਨਿ ਕਰਿ ਹੈ,
ਗੁਰ ਨਿਕਸਹਿ ਦੇਹ ਬਿਠਾਇ।’

ਕੁਝ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਵੀ ਪਕਾਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਚਲੇਗਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਅਤੇ ਮੰਨਾਵਾਂਗੇ।

ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤਕ ਨਾ ਲਗਾਇਆ। ਕਈ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰ ਭੋਟਾ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਭੜਕ ਉੱਠੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਧਰੋਂ ਆਏ ਹੋ, ਉਧਰ ਹੀ ਚਲੇ ਚਾਓ। ਭੋਟਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪ ਪਹੁੰਚਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਰੀਤ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕੁਲ ਲਾਜ ਤਜਿਆ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਪੁਣੇ ਦਾ ਮਾਨ ਗਵਾਇਆ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਕਰਨਹਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਧੀਰਮਲ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾਓ ਕਿ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੋ। ਸਿੱਖਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਗੁਰ ਦਾਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਥਾਪ ਗਏ ਹਨ।

ਮਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਚੀਲ ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਸੋਝ ਮਹਾਰਾਜ ਤਕ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਾਰ ਭੋਟ ਮਸੰਦ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਜਾਂ ਨਿਜ ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਸੰਦ ਤਾਂ ਧਨ ਪਾ, ਮਦ ਪੀ ਤੇ ਪਰਤਨ ਗਾਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ :

‘ਪਾਨ ਬਾਰਨੀ, ਪਾਰਬਧੂ ਰਤਿ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ। ਪਾਕਪਟਣ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਕਾਰ ਭੋਟ ਮਸੰਦਾਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਦੂਜੇ, ਮਸੰਦ ਮਸੰਦੀਏ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਹੀ ਜਾਣਾ, ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨਾ, ਆਰਤੀ ਸੋਹਿਲਾ ਕਰਨਾ। ਤੀਸਰੇ, ਕਿਰਤੀ ਸਿੱਖ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਰਹਸਮਈ ਝਾਤ ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਭਾਈ ਬੱਠੇ ਹੱਥ ਕਾਰ ਭੋਟ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪਟਨ ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਭਾਈ ਬੱਠਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਨੇੜਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਆਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਪਾਇਆ, ਜੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਜੇ

ਇਤਬਾਰ ਲਿਆ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : ਜੁ ਭਾਈ ਬਠੇ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦੂਜੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੱਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ :

ਭਾਈ ਬਠਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਪੁਤ ਅਸਹਿ।

ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਿ ਲੈ ਕੇ

ਹਜੂਰ ਦਰਸਨਿ ਆਵਣਾ।

ਭਾਈ ਬੱਠਾ ਆਖੇ ਸੋ

ਸੁਬਤਿ ਸੰਗਤਿ ਮੰਨਣਾ।

ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਪਾਕ ਪਟਣ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ :

‘ਭਾਈ ਬਠਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਪੁਤ ਹੈ,

ਜੋ ਆਖੇ ਸੋ ਸੰਗਤਿ ਮੰਨਣਾ।’

ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਾਨ ਸਿਖ ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੀਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਚੁਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਫਲ ਜਤਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਦੋਖੀਆਂ ਤੇ ਧਰੋਹੀਆਂ 'ਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਭਰਪੂਰ ਸਟ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਉ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ :

ਭਾਈ ਅਣੀ ਰਾਇ ਭਾਈ ਜਸ,

ਭਾਈ ਰੰਗਾ, ਭਾਈ ਹਜੂਰੀ,

ਭਾਈ ਨਿਹਚਲ ਸਰਬਤਿ ਸੰਗਤਿ ਪਟਣ ਦੀ

ਤੁਸਾਂ ਭੇਟ ਭਾਈ ਬਠੇ ਹਥਿ ਭੇਜੀ ਸੀ

ਸੇ ਪਹੁਤੀ

ਹਜੂਰ ਮੁਜਰਾ ਹੋਆ¹

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ

ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ

ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਬਾਹੁੜੀ ਕਰੈਗਾ

ਸੰਗਤਿ ਦਾ ਗੁਰੂ ਰੁਜਗਾਰ ਕਰੈਗਾ

ਸਭ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਹੋਣਗੇ

ਭੇਜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਭੇਟ

ਸੰਗਤ ਧਰਮਸਾਲ ਆਵਦੇ ਰਹਣਾ

1. ਗੁਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਪ੍ਰਣਾਮ ਪੁੱਜਾ।

ਆਰਤੀ ਸੋਹਲਾ ਕਰਣਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ

ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਬਾਹੁੜੀ ਕਰੈਗਾ

ਤੁਸਾਂ ਉਪਰਿ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ।¹

ਜਦ ਮਸੰਦਾਂ, ਜ਼ਰ ਖਰੀਦਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਨਾਂਹ ਕੋਈ ਮੱਥੇ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਭੇਜੇ ਕੀਮਤੀ ਰਾਮਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਿਰੋਪਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਇਹ ਹੀ ਦੀ ਸਰਨ ਤਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪੀ ਬਚਨ ਹੀ ਪਾਰ ਲਗਾਉਣਗੇ, ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਿਰੋਪਾ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾਏਗੀ ।

‘ਸਾਕਤ ਸਿਰਪਾਉ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਹਿਰਤ ਪਤਿ ਖੋਈ ।’

ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸਰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਇਸਲਾਮੀ ਸਰਹ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਮਸੰਦ ਵੈਰੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਰਹਿਣਾ ਮੁਜ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਨ ਤੱਕਣਗੀਆਂ । ਕੁਝ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਵੀ ਕਿ ਜੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਧਰਾ ਹਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ । ਦੂਜੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨ ਭੁੱਲ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਵਿਚ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਥਿਆਰ ਪਕੜਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਖੋਹਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ ।² ਨੀਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈ । ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਉਥੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਹਿੰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਲਨ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਿਸਚਿਤ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰਾ ਜੀਉਣਾ ਕਾਹਦਾ ।³ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ’ਤੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਵੇ ।

1. ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਿੱਖ ਰੈਫ਼ਰੈਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਿਆ ਸੀ । ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੇ ‘ਬਲੂ ਸਟਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ’ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਹੱਥ-ਖਰੜਿਆਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਮੇਤ ਇਹ ਵੀ ਜਲ ਕੇ ਰਾਖ ਹੋ ਗਿਆ ।
2. ਜਥਾ ਮਤੰਗ ਬਲੀ ਕੀ ਸੁੰਡਾ ।
ਦੇ ਪਕਰਾਇ ਪ੍ਰਥਮ ਤਿਹੁ ਡੰਡਾ ।
ਪੁਨਹਿ ਮੁਚਵਨਿ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ।
ਕਿਮ ਫੂਟਹਿ ਗਹਿ ਲੈ ਨਸਿ ਜੋਹੀ ।੩੪। (ਰਾਸ, ਅੰਸ ੩੦)
3. ਤੋ ਮੇਰੇ ਨਿਸਫਲ ਬਲ ਅਹੈ ।
ਜੇ ਨਿਸਚਿਤ ਅਨੁਜ ਮਮ ਰਹੈ ।੪੦। (ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੦)

ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਲਾਉਣ । ਜਦ ਉਹ ਵੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਖ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਰੁਹਬ ਵੀ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ।

ਬੜਾ ਭੁਲਦਾ ਸੀ ਰਾਮ ਰਾਇ । ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਅਮਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਭਟਾਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਵੇਂ¹ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਫੋਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੇਰ 'ਫਿਰਨ ਸ਼ੀਹ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਜੋਤ ਅੱਗੇ ਬਾਬਰ, ਹਿਮਾਯੂੰ, ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਝੁਕੇ ਸਨ, ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੌਣ ਵਿਚਾਰਾ ਸੀ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਜੋ ਅਰਜ਼ੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਪਾਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੀ ਆਖੀ ਸੀ ਕਿ 'ਉਸ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿਉਂ ਦਿਖਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਹੀ । 'ਸ਼ਾਹ ਸਾਬ ਜੇ ਅਸ ਰਾਖਾਂ' ਇਹ ਹੁਕਮ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਬੋਟਾ (ਭਾਵ ਰਾਮ ਰਾਇ) ਸ਼ਾਹ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਂਝ ਹੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ, ਇਸ ਤਰਫ ਨਾ ਆਏ ।

'ਸ਼ਾਹ ਸਮੀਪੀ ਰਹੁ ਸਦੀਵਾ ।

ਉਤਿ ਬਸਿ, ਆਇ ਨ ਇਤ ਕੀ ਸੀਵਾ ।'

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਹ ਹੀ ਰੀਤ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ । ਨਿਰਭੈ ਹਨ । 'ਅਭੀਰਾ' ਹਨ । ਸੰਗਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਦਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਮਸੰਦ ਵੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਚੁਕਾ ਹਾਂ, ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੇਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।'

ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਮਿਲਣਾ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਏ ।

'ਦਿਲੀ ਪਤਿ ਸੋ ਮਿਲੋ ਨ ਜਾਇ

ਨਹ ਦਰਸਹੁ, ਨਹਿ ਨਿਜ ਦਰਸਾਇ ।'

ਕਿਤਨਾ ਕੋਈ ਆਖੇ ਜੋਰ ਲਗਾਵੇ, ਕਰਾਮਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ । ਧੀਰਜ ਹੀ ਰੱਖਣਾ ।

'ਧੀਰਜ ਧਰਹੁ ਧਰਾ ਸਮਤਾਇ ।'

ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ । ਇਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਹੱਕ ਖੋਹ ਲਿਆ, ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਖੋਹਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ 'ਸ਼ਾਹ ਮੇਲ' ਹੈ ।

1. ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੧ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਪੜ੍ਹ ਤੇ ਫਿਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ।

‘ਕਰਜ਼ੀ ਨ ਸਿਖ ਦੇਂਹ ਮਰਜ਼ੀ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ।’

‘ਜੇ ਮੇਰੇ ਮੇਲ ਕਾਰਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਜਗੀਰਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਖਰਚ ਦੀ ਘਾਟ ਪਈ ਹੈ, ਇਹ ਜਗੀਰ ਲਗਵਾ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।’ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਗੀਰ ਲਗਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗਿਰਾਂ ਖੁਰਬੜਾ ਆਦਿ ਨਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਉਸ ਨੇ ਵਸਾਇਆ। ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਖੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਜਗੀਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਸਨ।

ਜਾਗੀਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਇਹ ਹੀ ਆਖੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਰ ਥਾਂ ਇਸ ਮੇਲ ਨੂੰ ਦੋਖ ਵਾਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਬਗਾਵਤ ਜਹੀ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

‘ਮੇਲ ਸਦੇਸ਼ ਉਚਾਰ ਤੁਮਾਰੇ।

ਅਪਜਸ ਸਭ ਸਹਿ ਬਹੁ ਬਿਧ ਤਾਰੇ।’

ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਾਨੂੰ ਤੁੱਛ ਤੇ ਲਘੁਤਾਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹਨ। ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਉਹ ਭੇਡਾਰ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾਓ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣਗੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟਾਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਮਿਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮਿਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈਆਂ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਦਾ ਚਾਅ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਫਕੀਰ, ਵਲੀ ਔਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਗਿਣਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਏ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸੱਯਦਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ। ਜਦ ਉਹ ਨਾਂਹ ਦਿਖਾਲ ਸਕੇ ਤਾਂ ਦੋ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਵਾਈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਬਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਕੌੜਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਿਕ¹ ਉਸ ਸਮੇਂ ੮ ਲੱਖ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਹੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭੇਂ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਧੂ ਤੇ ਸਾਧ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਰਮਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਨੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਰਾ² ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣਾ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਡੇਰਾ ਦੇ ਠੀਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

1. ਟੈਵਰਨਿਯਰ ਟ੍ਰੈਵੇਲਜ਼, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੬੩।

2. ਚਾਰ ਬਾਗ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਪੰਨਾ ੧੧੦ (ਛਾਪਾ ਫਾਰਸੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)।

ਬ ਮੁਕਤਜਾਇ ਤੁਅਸਬ-ਇ ਮਜ਼ਹਬ
 ਬ ਅਹਿਜ਼ਾਰ-ਇ-ਅਕਸਰ ਫੁਕਰਾ
 ਵ ਇਸਤਕਸ਼ਾਫ-ਇ-ਕਰਾਮਾਤਿ-ਔਲਿਆ
 ਹੁਕਮ ਫਰਮੂਦ ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਮੇਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ 'ਕਰਾਮਾਤੀ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਤੀਨ ਬਾਤ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਲੀਜੈ ।
 ਲਖੋ ਭਲੀ ਸੋ ਧਾਰਨ ਕੀਜੈ ।
 ਸਰਹ ਚਲਹੁ ਕਲਮੇ ਕੋ ਪਵਿ ਮੁੱਖ ।
 ਦੇਹ ਸਾਹ, ਭੋਗਹੁ ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਸੁਖ ।
 ਜੇ ਹਠ ਕਰਹੁ ਨ ਮਾਨਹੁ ਏਹੋ ।
 ਕਰਾਮਾਤ ਕਾਮਲ ਹੋਇ ਦੇਹੋ ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ :

'ਰਾਮ ਰਾਇ ਜਿਮ ਤੁਮਰੋ ਪੱਤਾ ।
 ਸਦਾ ਸਾਹ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਤਾ ।
 ਜੇ ਇਹ ਦੇਨਹੁ ਨਾਹਿਨ ਮਾਨਹੁ ।
 ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਾਨ ਕਰ ਹਾਨਹੁ ।'

ਗਨੇਸ਼ ਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲੱਖ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਪਰ ਸਾਬਰ ਧੀਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਲਾਹੀ ਭੇਦ 'ਸਿਰਰ' ਨ ਦਿੱਤਾ ।

'ਹਰ ਚੰਦ ਜਹਿਤ-ਇ-ਕਸ਼ਫ-ਇ-ਕਰਾਮਾਤ
 ਦਰਖਾਸਤ ਕਰਦੇਦ ।
 ਗੁਰੂ-ਇ-ਸਾਬਰ ਸਿਰਰ-ਇ-ਇਲਾਹੀ
 ਜ਼ਾਹਿਰ ਨ ਕਰਦ ।'¹

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਸੱਦਾਂਗਾ :

ਬਿਨੈ ਬਖਾਨ ਬੁਲਾਵਨ ਕਰਨੇ

ਰਾਮ ਰਾਇ ਵੀ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਪਾਉਣ ਤੇ ਵਸਾਉਣ ਲਈ 'ਡੇਰਾਦੂਨ' ਚਲਾ ਗਿਆ । □

1. ਪੰਨਾ ੧੧੦, ਚਾਰ ਬਾਗ਼-ਇ-ਪੰਜਾਬ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ।

ਕਉਤਕ ਤੇ ਕਰਮ

ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੱਖ ਤੇ ਛਬਿ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਉਚੇਚ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੱਖ . ਦੇ ਸ਼ਾਹਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਜਦ ਔਰੰਗ-ਜੇਬ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੂਤ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਿੱਥੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸੀ ਉਥੇ ਹੁਲਾਰਾ ਵੀ ਦੋਂਦਾ ਸੀ।

ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਤੇ ਕਥਾ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਂਦੇ। ਝਾਲਰਾਂ ਵਾਲੇ ਚੰਦੇਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਜਦਾ। ਫਰਸ਼ ਵੀ ਮਖਮਲੀ ਹੁੰਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਲਈ ਇਕ ਉੱਚਾ ਤੱਖਤ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਭੱਟ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦੇ ਫਿਰ 'ਤੱਖਤ ਨਿਰੰਜਨੀ' ਦੀ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਬੱਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁੜ ਦੂਰ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੰਜਨ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਸਵੀਕਾਰ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਾਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਂਦੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਰਸ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਨੇੜੀ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਘੱਟ ਚਾਨਣਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਾਸ਼, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾ ਅਟਕਾਂ ਦੂਰ ਕਰਦੇ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਚਨ ਕਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰੀ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ, ਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ, ਬਚਨ ਉਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ :

ਲੀਲਾ ਸਮੇਂ ਦਰਸਨ ਜੋ ਕਰੇ ।

ਅਰਥ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਜੋ ਮਨ ਧਰੇ ।

ਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਸਭ ਕੀ ਜਾਨੇ ।

ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਬਚਨ ਬਖਾਨੇ ।

ਤਾਤ ਕਾਲ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਆਸ ।
ਅਦਭੁਤ ਲੀਲਾ ਪਰਮ ਬਿਲਾਸ ।

ਜੇ ਕੋਈ ਬੇਖਾਹਸ਼ ਹੋ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰ ਆਤਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਚਾਹ ਕਰ ਕੇ
ਦਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ :

ਜੋ ਨਿਹਕਾਮੀ ਪਰਮਾਰਥ ਚਹੇ ।
ਕਰ ਨਿਸਚੇ ਸਨਮੁਖ ਠਾਢਾ ਰਹੇ ।
ਤਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦਿਆਲ ਗੁਰ ਕਰੇ ।
ਹੋਇ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਗਤ ਸੰਚਰੇ ।

ਗੱਲ ਕੀ : ਮਨ ਇਛਿਆ ਧਰ ਦਰਸਨ ਜੋ ਕਰੇ ।
ਪਾਇ ਪਦਾਰਥ ਪੂਰੀ ਪਰੇ ।

੨੨੦੦ ਸਵਾਰ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਇਮ ਸਨ । ਉਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪਹਿਰੇ ਤੇ
ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਦੇ । ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਸਾਧੂ ਤੇ
ਵਿਦਵਾਨ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਈਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਸਦਾਂ ਲੰਗਰ
ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਧਨ ਬਸਤ੍ਰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵੰਡ
ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ । ਨਿਜ ਲਈ ਜਾਂ ਭਲਕ ਲਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬਸਤ੍ਰ
ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਿਰ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਦਸਤਾਰ ਤੇ
ਕਲਗੀ ਵੀ ਸਦਾ ਸ਼ੋਭਾ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ :

ਸਿਰ ਪਰ ਚੀਰਾ ਚਿਤ੍ਰਤ ਰੰਗ ।
ਤਿਸ ਪਰ ਸ਼ੋਭਿਤ ਜਿਗਾ ਉਤੰਗ ।¹

ਮੁੱਖੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੂਰਤ' ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ । ਬੁੱਧ
ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । 'ਬ੍ਰਿਧ ਬੁਧਿ ਕੇ ਮਹਿਦ
ਉਦਾਰਾ ।' ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਫੈਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਚਿੱਤ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ
ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਖਿਲਾਰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ
ਬਾਹਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ :

'ਨੌਬਤ ਬਾਜਿਤ ਦਵਾਰ ਅਗਾਰੀ ।'

ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀਆਂ ।

ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਜੋਤ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ
ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤੱਖਤ ਬੈਠਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਿਆ
ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਖਿਵੈ ਚੰਦੋਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਤਕ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ
ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਠਵੀਂ
ਜੋਤ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

1. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੪ ।

ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ¹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਾਨ ਮਰਯਾਦਾ ਲਈ ਇਕ ਅੱਖ ਵੀ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਸੁਣ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚਰੇ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਕੁਹੜੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਉਘਾੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨੱਕੇ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਪੈਰ ਨ ਪਾਉਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਧੂਣੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਦੁੱਖ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਚੈਨ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਿਰਾਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਕਮਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਦੰਭੀ ਵਰਗਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਗੁਰ ਜੋਤ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਦੋਹੀ ਇਤਨੀ ਫਿਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਅਟਕਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ। ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੇ 'ਕਦਮ ਬੋਸੀ' ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ 'ਰੋਸ਼ਨ ਜ਼ਮੀਰ' ਫਕੀਰ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਧ ਵੀ ਜੋ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਅੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾ ਦੇਖ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਰੇਬਾ ਨਾਥ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਧ ਮੰਡਲੀ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ।

ਰੋਪੜ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਘਰੀਆ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਜਮਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਤਕ ਗਏ।

1. ਫੇਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅੰਬਮਾੜੀ, ਭਾਈ ਬਿਨੋ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਮੀਏਂ ਕੇ ਮੌੜ, ਤਹਿਸੀਲ ਚੂਨੀਆਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰੀ ਲਾ ਕੇ, ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਫੇਰਾ ਮੁਕਿਆ ਸੀ। ਨਾਂ ਹੀ ਫੇਰੂ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਮੰਦ ਕਰਨੀ ਕਰ ਕੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪੂੰ ਹੀ ਨਿੰਮੂ ਭਾਵ ਨਾਲ ਦਾਹੜੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਏ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਭੇਰੀ ਸੱਚੀ ਦਾਹੜੀ, ਸੇਵਾ ਗਾੜੀ, ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ, ਜਗ ਤੁਲਹਾ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇਰੇ ਬਲਿਹਾਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧੂ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਹਿਲਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ¹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਭਾਈ ਸਿਧਾਰੀ, ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ, ਭਾਈ ਮਹਿਮੂ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਮਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਭਾਵ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਰੱਖੀ। ਬਾਬਾ ਭਾਨਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਛੁਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਤ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਸਨ : ਕਰੋ ਕਾਰ, ਸਭ ਕਰੋ ਹੀਲਾ, ਭਜਨ ਪਾਠ, ਅਰਦਾਸ ਬੰਦਗੀ ਦਾ, ਪਰ ਟੇਕ ਰੱਖੋ ਮਿਹਰਾਂ ਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣੇ (੧੬੩੧) ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮਕੁਵਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਤੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ, ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ। ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਜੀ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਰੋਪੜ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਦਾ ਮਲ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਲਾਲ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਤੇ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਦੇ ਵੱਲ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਜਸ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਬਾਕੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ਕ ਕੁਝ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਹਰਤ ਤਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਦਰਗਾਹ ਨਾਮ ਹੀ ਵਿਸੇਖ ਹੈ'; ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਉਚਾਰ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ :

ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਗੋਪਾਲ ਜਸੁ, ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ਰਾਸਿ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਐਸਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਆਇਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਰਮਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸੁੰਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣ ਰੋਪੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫ਼ਕੀਰ ਕਾਰਣ, ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਸੀਆ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਜਹੂਦਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਜਲੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੋਦੜੀ ਲਪਟੇ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦੀ ਜਮਾਂ ਪੁੰਜੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕੋਰੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹੜੱਪਿਆ, ਉਹ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਦਉਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਹਾਜ਼ਰ

1. ੧੨੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਆਪ ਸੰਨ ੧੫੩੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰਾਮਦਾਸ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਨਮ ਭਾਈ ਸੁੰਘੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੌਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ੨੫, ੧੫੧੬ ਨੂੰ ਕਬੂ ਨੰਗਲ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਮੇਰੀ ਰਚਿਤ 'ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ' ਤੱਕੋ।

ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੇ ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ। ਮੁੱਲਾਂ ਸਾਹ ਬਦਖਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਹੋਠੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਤੁਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੱਥੋਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਤੱਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਜੱਦਦ ਸਾਨੀ, ਨਕਸਬੰਦੀ ਦੇ ਸਰਬਰਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਹੀ ਸਭ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਫਕੀਰਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਫਕੀਰ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਨਾਹ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਤਸਕੀਨ ਵੀ।

ਰੋਪੜ ਦੇ ਪੁਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਨੂਰ ਦੀਨ, ਮਾਲਾ ਸ਼ੇਖ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ
 ਓਨਾ ਪਿਆਰਾ ਰੱਬ
 ਓਨਾ ਹ ਜੋਗਈ

ਉਚਾਰ ਕੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ, ਅਭੈ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਮਾਰਫਤ ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਤਹਿਕੀਕ ਦਿਲ ਦਾਨੀ' ਫਰਮਾ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਰਾਹ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਰਸਾਈ। ਇਹ ਫਕੀਰ ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਸੁਣ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ¹, ਭਾਈ ਸਾਹੀ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਪੰਜਾਬਾ, ਭਾਈ ਭੀਮ ਚੰਦ, ਆਤਮ ਰਸਿ ਸੁਖ ਸਹਿਜ ਸਮਾਵੈ ਭਾਈ ਵਿਸ਼ੰਭਰ ਦਿਆਲ, ਭਾਈ ਮਹੇਸ਼ ਸਜਨ, ਭਾਈ ਗਜਨ, ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਜਗਿਆਸੂ ਆਤਮ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਲੈ ਆਏ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਆਤਮ-ਰਸ ਦੀ ਉਹ ਯਾਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਿੰਮ੍ਰ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਿਚਰਿਆਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਗਲ ਕੀ ਰੀਨਾ।

ਆਤਮ ਰਸ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਚੀਨਾ।

ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਦਾ ਗੁਣ ਗਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਇਸ ਆਤਮਕ ਸੁਆਦ, ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸੁੱਖ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

1. ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਹੀ ਸੱਤ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕਟੋਚੀ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਾਉਣ ਗਏ ਸਨ ਜਦ ਹੁਸੈਨੀ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਸੈਨੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਿੰਘ ਸੰਗਤੀਆ ਤਹਾਂ ਪਠਾਏ।'

‘ਆਤਮ ਰਸਿ ਸੁਖਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ ।’

ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਰਸ ਪਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਰੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਧੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਸਫਲ ਹੈ, ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਲਈ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਆਤਮ ਰਸੁ ਜਿਹ ਜਾਨਿਆ

ਹਰਿ ਰੇਗੁ ਸਹਜੇ ਮਾਣੁ ।

ਨਾਨਕ ਧਨਿ ਧਨਿ ਧੰਨਿ

ਜਨ ਆਏ ਤੇ ਪਰਵਾਨੁ । (ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨)

ਇਹ ਸਭ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮ-ਰਸ ਦੇ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਏ ।

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਚਾਅ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੱਥੇ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਰਾ ਮਾਲਵੇ ਜਾਂ ਮਾਝੇ ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਮੱਡ ਰਹੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਲੰਮੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡਾ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਚਲ ਪਈਆਂ । ਉਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨਾਮ ਦਾ ਜੀਉੜਾ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਇਸ ਲਈ ਨਾਲ ਹੋ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜੇਬ ਕੱਟਣ, ਚੋਰੀ ਕਰਨ, ਮਾਲ ਚੁੱਕਣ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਮੌਜ ਲੱਗੀ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਰੋਂ ਹੀ ਬਦਲਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ।

ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨੇ ਜਦ ਅੱਗੇ ਹੋ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਨਜ਼ਰ ਭਰਵੀਂ ਪਾ ਉਚਾਰਿਆ :

‘ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ।

ਚੋਰ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉਂ ਹੋਇ ।’

ਇਤਨਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਚੋਰੀ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇਗੀ । ਚੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਸੋਹਣਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ, ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦੋ ਗੰਢੇ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਕੁਝ ਦੇਰ ਤਾਂ ਐਸ਼ ਬੇਸ਼ਕ ਕਮਾ ਲਵੇ ਪਰ ਅੰਤ ਸਦਾ ਮਾੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਆ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਾੜਤ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘੜਦਾ ਰਹਿਆ ।

1. ਪੋਸ਼ਾਵਰ ਅਟਕ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਉਤਰ ਪਛਮੀ ਦੇਸ਼ ।

(ਮਹਾਨਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

ਜਿਵੇਂ ਬਿਨ ਬੋਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬੁਝਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੋਈ ਤੇ ਸਭ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ :

‘ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣਾ ।’

ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ‘ਬੰਦਿ ਖਲਾਸ’ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੋੜ ਫੈਂਕੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਜੁਆ ਮਦ ਤਿਆਗੇ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕੁਆਰੀ, ਕੰਚਨ ਤੇ ਕੜਾਸਨ ਰਹੇਗੀ। ‘ਝੂਠਾ ਮਦ ਮੂਲ ਨ ਪੀਜਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰ ਵਸਾਇ’ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ‘ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਘਰ ਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।’ ਨਸ਼ਾ ਤੇ ਜੁਆ ਵੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੈਦਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਨਮ ਜੂਏ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੁਆਰੀ ਨੂੰ ਜੁਆ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਐਸੀ ਲਤ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਛੁੱਟੀ। ਯਾਰ ਬਾਸ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਚਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਨ ਦੇਂਦੇ।

ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਨਿਰਮਲ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਨਰੋ-ਈਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਵਿਚ ਭਰੇ ਦੇਖ ਇਕ ਦਿਨ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਲਏ ਤੇ ਛੱਡੇ ਹੀ ਨਾਂਹ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ, ਜੁ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ’ ਦੀ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹੀ। ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨ ਹਿਲ ਗਿਆ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਜੁਆ ਮਦ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾੜੀਆਂ ਇਲਤਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅੱਠ ਨੌਂ ਮੀਲ ਅਤੇ ਮਨੀ ਮਾਜਰੇ ਤੋਂ ਸੌਲਾਂ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਟ ਤੇ ਲੰਬਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਅੰਬ’ ਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਤੇ ਇਸ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ਪੈਂਚੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਦ ਕਰਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬਾਕੀ ਸਾਥੀ ਪੰਚਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਣੇ ਹੀ ਨਾਂਹ।

ਸੰਗਤਿ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ :

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ

ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ ।

ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ ।

ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ।

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੩)

ਫਿਰ ਪੰਚ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦਰਸਾਏ ਕਿ ਉਸ ਪੰਚ ਦਾ ਨਗਰ ਵੱਧਦਾ, ਫੈਲਦਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਯਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਰੂਸਾ (ਗਵਾ) ਦੋਂਦਾ ਹੈ । ਐਸਾ ਕਰ ਫਿਰ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਛਿਮਾ ਆਦਿ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾ ਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਂ, ਆਵਾਜ਼, ਸਪਰਸ਼, ਰਸ, ਰੂਪ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਪੰਚ ਮਨਾਏ, ਪੰਚ ਰੁਸਾਏ ।

ਪੰਚ ਵਸਾਏ, ਪੰਚ ਗਵਾਏ ।੧।

ਇਨ੍ਹੇ ਬਿਧਿ ਨਗਰੁ ਵੁਠਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ।

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)^੧

ਬਾਹਰਲਾ ਨਗਰ ਤਾਂ ਸੁਧਰੇਗਾ ਹੀ, ਸਰੀਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਵੀ ਖੇੜਾ ਆ ਜਾਏਗਾ ।

ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਚ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭਾ ਰਹਿਆ । ਵੇਸਵਾ ਗਾਮੀ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ਰਹਿਆ ਸਾਂ । ਪਿਛੇ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਕੁੰਦਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਗਰ ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ । ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਖੁੰਝਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਭਰਤਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਗਨੇ ਕਸਾਈ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਗੁਸੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਐਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਦੇ

ਜਗਨਾ ਕਸਾਈ

ਕਲਯਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ ।

ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਆਇਆ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਤੋਖਲਾ ਦਸਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਧਨਾ ਵੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕਸਾਈ ਸੀ ਪਰ ਭਗਤੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁਕਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪਕੜੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਿਆਂਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ? ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਗਿਆ ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਗਿੱਦੜਾਂ, ਕਰਮਾਂ, ਕਿਰਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ?

ਤਵ ਗੁਨ ਕਹਾਂ ਜਗਤ ਗੁਰਾ,

ਜਉ ਕਰਮੁ ਨ ਨਾਸੈ ।

ਸਿੰਘ ਸਰਨ ਕਤ ਜਾਈਐ

ਜਉ ਜੰਬਕੁ ਗੁਸੈ ।^੨

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੩੦ ।

2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੮੫੮ ।

ਜਗਨੇ ਦਾ ਐਸਾ ਹੋਸਲਾ ਬੱਧਾ ਕਿ ਦੁਬਿਧਾ ਨਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਪਰਮ ਪਦਵੀ ਪਾਈ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਕੀਰਤਪੁਰ ਭੀੜ ਹੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੈਂਡੇ ਕਰ ਕੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਕੋਹੜ ਵੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਦੇ। ਕੁਸ਼ਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰੋ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਚਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ-ਰੈਨ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਸੰਤ ਸੁੱਖ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਸੁਣ ਮਨ ਨੂੰ ਐਸਾ ਚੈਨ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਦਰਲਾ ਹੁਲਾਰਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਭ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਮੁੜਦੇ ਸਨ।

‘ਸੁਨੈ ਸੁਖਦੈਨ, ਦਿਨ ਰੈਨ,
ਤਤ ਮੈਨ ਲਖ
ਸੁਨੈ ਬੈਨ ਚੈਨ ਮੈਨ ਭਯੋ
ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਜੂ।੧੭।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਂਦੇ ਹੀ ਦਰਦ ਦੁੱਖ ਇੰਜ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਚਲਣ ਨਾਲ ਗਰਮੀ ਤੇ ਹੁਸ਼ੜ ਭਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਚੈਨ ਵਰਗਾ ਮੁੱਖੜਾ ਡਿਠਿਆਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਜਾ ਕੇ ਦੋਖੇ ਦਾਰਦ
ਨਸਾਵੈ ਪੋਣ ਬਾਰਦ ਸੇ,
ਸਾਰਦਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ਸੁੱਖ
ਅੰਧੇ ਚੁੱਖ ਪਾਈ ਹੈ।’

ਬਸੰਤ੍ਰ ਨਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੰਭਾ ਸੁਣ ਦੂਰੋਂ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੇ ਦੀਰਘ ਬਚਨ ਬੋਲੇ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਹੜ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੱਛਾ ਧਾਰੀ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ! ਪਰ ਵਰਣਾਸ਼ਮ ਦਾ ਕੋਹੜ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ, ਬਾਨ੍ਹਣੂ ਬੰਨ੍ਹੋ। ਇਹ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਸੂਦਰ ਦੇ ਕੁਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਕੋਹੜ ਲਗੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜੀ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਹ ਕੋਹੜ ਤਦ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਏਗਾ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਇਥੇ ਵੀ ਅਤੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਖ ਪਾਵੋਗੇ।

ਆਪਸ ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਭ ਜਾਣਹੁ
ਤਉ ਦਰਗਾਹੁ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ।੧।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਿਥੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਲਾਉਣ ਆਏ ਸਨ ਉਥੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਣ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਐਸੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਵੇ।

ਉਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਰਦ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾਂਹ ਜਾਣ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਤੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹੀ ਕਰਮ ਸਨ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਐਸੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗੁਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਜੰਮਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵਹਾ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਦੁਖਤਰ-ਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਵਬਾ ਇਤਨੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੰਮਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਬਾਪ ਇਕ ਹੱਥ ਫੁਰਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਵ-ਜਨਮੀ ਕੁੜੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਗਲੀ ਜਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨੱਸ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈ ਲਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਫੁਰਾ ਘੋਂਪਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਂਹ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਫੁਰਾ ਘੋਂਪ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬੇਦੀ ਬਾਬੇ ਵੀ ਇਸੇ ਰੋਗ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਜੰਮਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੀੜੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਤਕ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਸਭ ਦੁੱਖ' ਜੂ ਉਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ।

ਰੋਪੜ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜੋ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਜੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚੋਬਦਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਚੋਬਦਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਡੰਡਉਤ ਕਰ ਉਥੇ ਹੀ ਲੋਟ ਗਿਆ। ਉਸ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਐਸਾ ਕੁਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ।' ਰਹਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪਿਛੋਂ (੧੯੩੯) ਤਨਖਾਹੀਏ ਇਹ ਹਨ, ਇਹ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਤਨਖਾਹੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਰੋਟੀ ਬੋਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ।

ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ 'ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਤੀਨ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਂ। ਏਕ, ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ। ਦੂਸਰੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ

ਖੁੰਝਾਉਣਾ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ, ਆਏ, ਸਾਧੂ ਸੰਤ, ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ।

ਸੋ ਕੇਸ ਪਾਵਨ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਦੇ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਲਾਲਾ ਨੰਦ ਲਾਲ, ਪੁਰੀ ਗਲਟੀਆ ਖੁਰਦ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਖ ਇਹ ਸਨ :

ਟੋਪੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਣੀ, ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ਨਹੀਂ ਸੇਵਨਾ।

ਕੇਸ ਨਿਰਾ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਚਿੰਨ੍ਹ (ਅਲਟੀਮੇਟ ਸੈਂਸ ਆਫ ਬਿਊਟੀ) ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਣ ਲਈ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹਨ। ਜੇ. ਈ. ਸਿਯਰੋਲਟ ਨੇ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਔਫ ਸਿੰਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਇਹ ਪੱਖ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕਦੇ ਹਾਰੇਗਾ ਨਹੀਂ (ਲਿੰਕਡ ਵਿਦ ਵਿਲ ਟੂ ਸਕਸੀਡ)। ਕੇਸ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ (ਸਪਿਰਿਚਿਯੂਲਾਈਜ਼ਡ ਐਨਰਜੀ) ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਅਸਫਲਤਾ ਤੇ ਦਲਿਦਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹਨ।¹

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ, ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਕਟਾਉਣ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਇਕ ਜੋਧੇ ਨਈਆ ਸਸਤ੍ਰ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਸਕ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਖੰਡਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ੋ ਕਿ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਮਨ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਨਾ ਭਟਕੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾਮ ਜਪੋ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ, ਦੁੱਖ ਰੋਗ ਦਾ ਡੇਰਾ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਨਈਆ ਸਸਤ੍ਰ ਉੱਘਾ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

‘ਸਭ ਦੁੱਖ ਜਾਇ’ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਤਮਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਰੋਗ ਦੂਰ ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ ਕੀਤੇ। ‘ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨਾ ਸੇਵ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਸਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਲੋਕੀਂ ਖਿੱਚੀ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ‘ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ’ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਖੁਆਰ ਨ ਹੁੰਦਾ। ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਬੂਟੀ ਸਪੇਨ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਬੀਜਾਈ ਵੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਤਨਾ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਹੈ ਇਸ ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਕਿ ਸੇਵਨ ਵਾਲਾ ਸਰਬ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਮਾ ਤੇ ਬਦਹਜ਼ਮੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਲਿੱਸੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿੱਸਾ ਤੇ ਮੋਟੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੋਟਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ, ਅੰਦਰਲੀ ਰਬੈਲੀ, ਝਿੱਲੀ ਦੇ ਰੋਗ

1. Signifies failure and poverty.

ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਅਰੋਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਭੀ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਲੂਥਰ ਐਲ. ਟੈਰੀ ਸਰਜਨ ਜਨਰਲ ਪਬਲਿਕ ਹੈਲਥ ਸਰਵਿਸ, ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਹੁਣ ਨਾਂਹ ਕੋਈ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਹਨ ਤੇ ਨ ਦੁਬਿਧਾ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਸਿਹਤ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਜ਼ਦਹਾ (ਹਾਈਡਰਾ ਹੈਡਿਡ ਮਾਨਸਟਰ) ਦਾ ਸਿਰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਲੱਕ ਬੇਨੁ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰੋਂ, ਸੋ ਦਰ ਤੋਂ ਇਹ ਤਮਾਕੂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਛੋੜਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਆਤਮਾ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਜੰਜੀਆ’ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਖ ਜੋ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਜੁਗਤ ਕਰ ਕੇ ‘ਜੰਜੀਆ ਜੁਗਤ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਪਰ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮਕ ਟਿਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ‘ਜਦ ਤਕ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਇੱਲਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਇਹ ਆਤਮਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇਗੀ।’ ਉਸ ਨੂੰ ਐਸੀ ਲਜਾ ਆਈ ਕਿ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਜਗਤ ਜੂਠ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਛੁਡਾ ਦਾ ਰਹਿਆ।

ਭਾਈ ਫ਼ਕੀਰੀਆ, ਭੋਲਾ, ਭੀਮਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾ ਇਹ ਚਾਰੋ ਇਕ ਤਾਰਾ, ਖੜਤਾਲ ਤੇ ਘੁੰਗਰੂ ਪਾ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਤੇ ਦਰ ਦਰ ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਉਦਰ ਪੂਰਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਮਸਤ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸੰਭਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਗਾ-ਗਾ, ਨੱਚ-ਨੱਚ ਗੁਰੂ ਉਪਮਾ ਗਾਂਦੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜੀਵਨ ਅਜਾਈਂ ਨ ਗਵਾਉਣ ਦੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਬਗ਼ੈਰ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਈ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਹੱਥੀਂ ਕੁਛ ਕਿਰਤ ਨਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਕੇ ਦਰ-ਦਰ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਨਾ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਕਾਰਣ ਹੀ ਘਰ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਜਾਂ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਕਿ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਆਵੇ, ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ, ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹਥਹੁ ਦਿੱਤਾ।

‘ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ।

ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ।’¹

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੪)

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੫।

ਟੁਕਰ ਬਟੋਰ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖ ਘਰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਕ ਐਸੇ ਹਿਰਦੇ ਚੁੱਭੇ ਕਿ ਦਰ-ਦਰ ਭਟਕ-ਭਟਕ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਖਾਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੁੱਕੀ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰ ਹਰ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿਲ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰਦੇ।

ਭਾਈ ਬਲੂ ਜੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਮੁਜ਼ਫਰਗੜ੍ਹ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਜਾ ਟਿਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਮੁਜ਼ਫਰਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਹੁੰਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਭਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਵੇਂ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਪਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਹਠੀਲੇ ਤੇ ਜੁਰਅਤਿ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਭਟ ਵਹੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

‘ਮਾਈ ਦਾਸ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਕੋ ਮਿਲਿਆ,
ਵੇਖੋ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ।
ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਤੇਬੂ ਗੈਨ ਮਹਿ ਝੂਲੇ,
ਡਿਉਢੀ ਬਾਹਰ ਖੜੇ ਦਰਬਾਨ।’

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਘਰ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੬੪੪ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਆਪ ਜੀ ਅਠਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹੇ।¹

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਵੀ ਆਏ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਵੰਡਦੇ, ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੇ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਬਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਲਿਖੇ ਲਿਖਾਏ ਪੋਥੀਆਂ, ਮਨ ਮਹਿ ਬਹੁ ਉਤਸ਼ਾਇ।

ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਨੇੜਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਦਾ ‘ਭਾਈ’ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਿਆ : ‘ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਬੈਠੇ ਰਾਹ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿਤਾਬ ਆਵਣਾ।’

1. ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੩।

ਇਕ ਹੋਰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : (ਜੋ) ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਕਹੇ
ਸੰਗਤਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਮੰਨਣਾ।¹
ਇਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਪਾਈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੀ।
ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਸੰਦ ਪੰਜਾਬਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ
ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕੋਈ
ਗੁਰੂ ਗੋਲਕ ਬਿਖ ਸਮਾਨ ਮੱਥੇ ਨਾਂਹ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਛੱਡਿਆ
ਸਦਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ
ਗਿਆ। ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮੁੱਖ ਨ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ
ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਤੱਕੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਇਸ ਖਿਮਾ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸੁੱਚਾ
ਵਤੀਰਾ ਤੇ ਸਵੱਛ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ
ਗੋਲਕ ਨੂੰ ਬਿਖ ਸਮਾਨ ਸਦਾ ਜਾਣ' ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਇਤਨਾ ਫੈਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ
ਵਿਚ ਤੋਟ ਨਾ ਪੈਂਦੀ। ਜੋ ਮੁੜਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ
ਇੱਛਾ ਪੂਰਕ ਸਰਬ ਸੁਖਦਾਤਾ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ :
'ਅਮਕੀ ਮੋਹਿ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ।' ਕਈ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ
ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਵਿਘਨ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ 'ਕਰੇ ਬਿਘਨ
ਗਨ ਦੂਰੀ।' ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਦਲਿੱਦ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ
ਕਰਦਾ : 'ਮਮ ਧਨ ਧਾਮ ਭਰੀਜੈ।' ਕਈ ਰੋਗੀ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਪੈਂਡੇ ਝਾਗ ਆਉਂਦੇ ਤੇ
'ਤਨ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਬਿਦਾਰਹੁ' ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਿਰੋਏ ਹੋ ਮੁੜਦੇ। ਕੋਈ ਵੈਰੀਆਂ
ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਕਿ 'ਸਤ੍ਰੁ ਗਨ ਨਿਵਾਰਹੁ' ਕਈ ਜਗਿਆਸੂ
ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕ ਖੁੰਝ ਗਏ ਹਾਂ, ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੋ : 'ਸਤਯ
ਨਾਮ ਕਹੁ ਜਾਚਿਤ ਕੋਈ।' ਕੋਈ ਕੇਵਲ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਮੰਗਦਾ। ਕਈ ਜਵਾਨੀਆਂ
ਭੇਟ ਕਰਦੇ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਉਥੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਟਿਕ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ
ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਾਲਾਂ
ਘਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ,
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਿਰਪਾਓ ਦੇਂਦੇ। 'ਜਥਾ ਜੋਗ ਵੀਨੋ ਸਿਰੁਪਾਇ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ
ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸਭ ਦੀ ਇੱਛਾ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰੀ
ਕਰ ਦੇਂਦੇ :

ਸੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਤਿ ਦੇਖ । □

1. ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿੱਚੋਂ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ

ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਸ਼ਨ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨੀਤੀ 'ਚੁੱਪ' ਦੀ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਨੀਤੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਗੋਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂ। 'ਜਿਸ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਨਹਿਰ ਲੱਭੀ ਹੈ, ਉਹ ਦਰਿਆ ਸਾਰਾ ਹੀ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਗਏ ਸਨ।'¹

ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਮਿਲੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਉਸਾਰਨ ਡੇਰਾਦੂਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਰਾਜ ਸਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਲੀ ਆਗਰੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਖਿੱਚੀ ਰੱਖਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਖਲੀਲ ਉੱਲਾ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਮਹਤਮਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ੧੬੬੨ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮਾਂ ਮਹਿਦੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਨੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਦ ਸੁਰਤ ਸੰਭਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਰਾਮ ਲਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੬੬੨ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਪੜਾ ਕਰਦੇ ਉਹ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਥੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਨ ਉਪਰੰਤ ੩ ਮਈ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਚਲ ਪਿਆ। ਗੁਜਰਾਤ, ਭਿੰਬਰ ਤੇ ਰਾਜੌਰੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੁੱਜਾ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਡਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸਕਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਭਗਦੜ ਮਚੀ ਕਿ ਕਈ ਹਾਥੀ ਤੇ ਹਥਨੀਆਂ ਚਿੰਘਾੜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਭੱਜੇ ਉੱਠੇ ਤੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਏ। ਕਿਸੇ ਦੀ

1. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੬੩੪।

ਹੱਡੀ ਤਕ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਐਸਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਚਿੱਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਕਦੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸੈਲਾਨੀ ਬਰਨੀਅਰ ਵੀ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰ ਜ਼ੁਮਲਾ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਬੂ-ਉਲ-ਫਤਹਿ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਜ਼ਾਬਤ ਖ਼ਾਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਸਨ, ਪਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਬਿਖੜਾ ਹੋਣਾ ਸੁਣ, ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਸਕਰ ਸਮੇਤ ਰੁਕਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ। ਉਥੋਂ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜੋ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ।

ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਆ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਰਹੇ, ਜੱਚਦਾ ਨਹੀਂ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਐਲਾਨੀਆ ਨੀਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਦਾਰੁਲ-ਹਰਮ (ਕਾਫ਼ਰ) ਤੋਂ ਦਾਰੁਲ-ਇਸਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਨਕਸ਼ਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਉਕਸਾਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੈਠ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਟੁਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਰਹਿ ਤਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ :

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਹਮਾ ਜਬੰ ਸੁਨਾ। ਅਤ ਰਿਸਾਇ ਯਿਉ ਮਸਲਤ ਗੁਨਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ ਕਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਯਾਲ ਨੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹੀ ਤਹਿ ਹੋ ਪਾਇਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਕੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਦੂਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਨਿਜ ਦੂਤ ਪਠਾਏ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :
'ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਨਿਜ ਦੂਤ ਪਠਾਏ,
ਸੋ ਚਲਿ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ।'

ਇਸੇ ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

‘ਮੁਹਿ ਦਰਸ ਦੇਵੇ ਆਨ ਕੈ,
ਕਛੁ ਬਚਨ ਪ੍ਰਛਨ ਚਿਤ ਹੈ ।’

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਖੀ ਦੂਜੀ. ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਨਾ ਮਿਲੀ ‘ਤਬ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੋ ਰਾਮ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰਤਾ ਬਾ ਮਨ ਮੋ ਬਡਾ ਅਫਸੋਸ ਕੀਆ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਆਰਫ ਕਾਮਲ ਕਰਾਮਾਤੀ ਵਲੀ ਬੇਟੇ ਕੋ ਤਿਲਕ ਗੁਰਿਆਈ ਨਹੀਂ ਦੀਆ, ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋ ਲਿਖ ਭੇਜਾ ਜੋ ਹਮ ਕੋ ਆਪ ਕੇ ਦੀਦਾਰ ਕਾ ਸ਼ੋਕ ਹੈ’

‘ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਦੀਦਾਰ ਹਮ ਦੀਜੈ ।

ਆਈਐ ਦਿਲੀ ਸਾਂਭ ਪਤੀਜੈ ।’

ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇਣੀ। ਜੇ ਪੁੱਛਣ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਰਜ਼ਾ ਵਰਤੇਗੀ। ਮਿਲਣ ਦਾ ਚਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੇ ਮੁੱਖੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਖੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦਸਿਆ ਕਿ ‘ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ।’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਲਗੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਭੇਜੀ ਤਾਂਕਿ ਸਭ ਵਾਰਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਗਟਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਤਨੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਸਨ।

ਲਗੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਬੈਠਿਆਂ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਫਿਰ ਵੀਚਾਰਾਂ ਸੁਣਦੇ ਦੇਖ, ਉਸ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੱਤ ਤੇ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਤਾੜ ਗਏ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਰ ਕਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

ਸੰਗਤਾਂ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਕਿ ਇਹ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਕਾਰਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਸਾਧ, ਸੰਤ, ਫਕੀਰ ਫੜ ਫੜ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੱਬ ਦਾ ਖੰਫ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਭਰਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮਲ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਰਾਇ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਂਹ ਗਏ ਤਾਂ ਗਲਤ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਜਾਣਗੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਨਾਂਹ ਦੁਸ਼ਟ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਸ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਜੋ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋੜ ਨਿਭਾਇਆ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜਾਨ ਖੋਲ ਕੇ ਵੀ ਤੋੜ ਨਿਭਾਵਾਂਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਪਰਬਤ ਸੁਮੇਰ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ 'ਸਾਧ ਬਚਨ ਨਿਹਚਲਾਧਾ।'

‘ਨਹਿ ਮਲੇਫ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਹੈਂ।

ਹੁਇ ਸਮੀਪ ਤਿਸ ਕੇ ਨਹਿ ਲੈ ਹੈਂ।੧੩।

ਇਹੀ ਨੇਮ ਪਿਤ ਕੀਨਿ ਹਮਾਰੇ।

ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਮ ਭੀ ਉਰ ਧਾਰੇਂ।

ਅਟਲ ਸੁਮੇਰ ਟਲਹਿ ਨਹਿ ਜੈਸੇ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਕ ਅਚਲ ਨਿਤ ਤੈਸੇ।¹

ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਨੇਮ ਧਾਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਗਾੜ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

‘ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਨੇਮ ਜੇ ਧਾਰਯੋ।

ਤੇ ਅਥਿ ਸਭਿਹੂ ਕਾਜ ਬਿਗਾਰਯੋ।’

ਕੁਝ ਨੇ ਤਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਭਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਜਾਏ।

‘ਰਹਯੋ ਸੂਤ ਅਸਥਿਰਤਾ ਲਯੋ।’

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਭ ਦਲੀਲਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੁਣ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਨੇਮ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤਕ ਨਿਭਾਵਣਗੇ ਜੋ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀ।

ਆਦਿ ਪ੍ਰਯੋਤ ਨਿਬਾਹਯੋ ਨੇਮ।

ਤੈਸੇ ਹਮ ਕਰਿਹੈਂ ਸਹਿ ਪ੍ਰੇਮ।

ਤ੍ਰਾਸ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਕਾਰਜ ਸਵਾਰ ਦੇਣਗੇ।

‘ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੀਕੀ ਕਰ ਹੈਂ,

ਸਕਲ ਰੀਤ ਕਿ ਕਾਜ ਸੁਧਰਿ ਹੈਂ।’

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਆਈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ‘ਕਾਮ ਸਾਹਿ ਢਿਗ ਮਮ ਕਿਫ ਨਾਹੀ।

1. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੫।

ਹਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣਗੇ।

ਦੀਵਾਨ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਕਿਹਾ : ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

‘ਮਿਲਹੁ ਸ਼ਾਹ ਸੇ ਜੋ ਰੁਚਿ ਹੋਇ।’

ਮਿਲਨ ਸ਼ਾਹ ਕੇ ਜੋ ਨਾਂਹ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਿਰ ਨਿਰਣਾ ਦੁਹਰਾਇਆ : ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਬੁਠੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨੇ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਗਵਾਰ।’¹ ਪਰਸ ਰਾਮ ਤਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ੧੬੬੩ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ਉਹ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਇਕ ਸੰਗਤ ਪੁੱਜਦੀ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ, ਪਿਛੇ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਭੇਜੀ ਹੈ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਜਾਣਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਕੋਈ ਕਾਰਾ ਨਾਂਹ ਵਰਤ ਜਾਏ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸੰਗਤ ਰੋਕ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਦੇ ਅਲੌਕਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਸੋ ਜੋ ਕੋਈ ਆ ਪੁੱਜਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਜਾਣ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀ ਸੱਪਣੀ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ (ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ, ਪੰਜਾਬਾ ਮਸੰਦ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੰਗਤੀਆ, ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮਲ, ਦੀਵਾਨ ਸਤੀ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਘੇ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਚੜ੍ਹਤ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਸਕਰ ਚਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਤਰਤੀਬ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਰੱਖੀ। ਅਗੇ ਨਗਾਰਾ, ਪਿਛੇ ਝੰਡੇ, ਫਿਰ ਧਨਖ ਬੱਧ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਧਾਰੀ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ, ਉਸ ਪਿਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਨਾਲ ਰੱਥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਜਥੇ ਤੇ ਹੋਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ। ਬਸੰਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੂਚ ਕੀਤਾ।

1. ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬੱਧੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਗਤ ਫੁਡਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਤਉ ਫੁਨਿ ਮੋ ਪੈ ਜਬਾਬੁ ਨਾ ਹੋਇ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਤੋ ਮੈਨੂੰ ਭਗਤ ਫੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵਸ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ।

‘ਮੇਰੀ ਬਾਂਧੀ ਭਗਤੁ ਫੁਡਾਵੈ

ਬਾਂਧੈ ਭਗਤ ਨਾ ਫੁਟੈ ਮੋਹਿ।

ਏਕ ਸਮੇਂ ਮੋ ਕਉ ਗਹਿ ਬਾਂਧੈ,

ਤਉ ਫੁਨਿ ਮੋ ਪੈ ਜਬਾਬੁ ਨ ਹੋਇ।’ (ਪੰਨਾ ੧੫੫੨)

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰੋਪੜ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਗੇ ਲਈ ਟੁਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜੋ ਦੋੜਦਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੰਮੇ ਦੇਸ਼ (ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ) ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਲੋਚਾ ਹਿਤ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗੈਰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾਣਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ, ਬੱਚੇ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਨੇ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਬੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਵੇਰ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸੇਵਕ ਸਹਾਇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਿਰਦ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਕੂਚ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤ ਥਕ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਵਾਨਗੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ‘ਸੰਗਤਿ ਥਕਤ ਜਾਨ ਬਿਰ ਰਹੀਅਹਿ’। ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਗਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੁਕੇ ਹਨ, ਗੱਦ ਗੱਦ ਹੋਈਆਂ।

ਕੁਰਾਲੀ, ਖਰੜ, ਬਨੂੜ ਪੜਾ ਕਰਦੇ ਪੰਜੋਖਰਾ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਸਮੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਅਜੇ ਰੁਕ ਜਾਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਰੁਕੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਸਭ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਸਮੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮਸੰਦ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁਹੜੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਈ ਮਾਧੋ, ਗੜੀਆ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਸਿੱਖੀ ਬੂਟਾ ਇਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਸੰਦ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ’ ਆਖ ਕੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸੇ ਪੰਜੋਖਰਾ¹ ਸਾਹਿਬ ਪੰਡਿਤ ਲਾਲ ਚੰਦ² ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਨਾਂਹ ਸਿਰਫ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਉਤਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆ ਹੰਕਾਰ ਵੀ। ਦਿਜ ਨੇ ਗਰ ਸੂਤ ਉਤਾਰਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਝੁੱਠੀ ਅਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਹੋਛੀ ਮਤਿ ਵਾਲਾ ਸੀ।

1. ਪੰਜੋਖਰਾ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਪੱਕੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹੈ।
2. ਮਹਾਨ ਕੋਥ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

‘ਬਾ ਮਾਦਕ ਬਿਦਿਆ ਮਤਿ ਖਾਮੀ ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਜਦ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ‘ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ-ਹੀਣ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਮੋਤੀਆ-ਬਿੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਸਮਝਣਾ ਹੀ, ਅਕਲ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਹੈ’ :

‘ਆਪਨਿ ਆਪ ਕੋ ਲਖਨਿ ਬਿਸਾਲਾ ।

ਇਹੀ ਅੰਧ ਹੋਵਨਿ ਸਭ ਕਾਲਾ ।’

ਐਸੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਪਮਾ ਭਾਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਰੋਗ ਵੀ ਚਿਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਜਾਤ ਮਦ ਦਾ । ਇਕ ਵਿਦਿਆ ਮਦ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜਾਤ ਅਹੰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ : ‘ਬਿਪ੍ਰ ਜਾਤ ਉਰ, ਵਿਦਿਆ ਮਦ ।’

ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਬੈਠਾ ਕਿ ਕੌਣ ਮਹਾਰਾਜੇ ਆਏ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਧਾਰੇ ਹਨ । ਨਾਂ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਅਹੰਕਾਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :

‘ਨਾਮ ਧਰਾਵਨਿ ਅਹੈ ਸੁਖੈਨ,

ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਨ ਸੁਭ ਕਿਸ ਮਹਿ ਹੈਨ ।’

ਭਾਵ ਨਾਂ ਤਾਂ ਧਰਾ ਲੈਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਕਿੱਥੇ ? ਗੀਤਾ ਉਚਾਰਨੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਅਰਥ ਹੀ ਦਰਸਾ ਦੇਣ ।

ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਨ ਬਿਨ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਈ । ਮਹਾਰਾਜ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਠੋਡੇ ਖਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜਦ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਭਲੇ ਲੋਕ ! ਤੂੰ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ? ਗੱਲ ਬੇਸ਼ਕ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਕਰ ।’ ਉਸ ਦੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਝਗੜਾਲੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ‘ਬਾਦੀ ਬਿਪ੍ਰ’ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਜੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇਗਾ । ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਨਗਰ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਰਖ ਹੈ, ਸੱਦ ਲਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਪੁੱਛਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਹ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ।

ਰਸ-ਭਿੰਨੇ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਥੱਲੇ ਹੋਇਆ । ਨਗਰ ਤੋਂ ਇਕ ਝੀਵਰ ਜੋ ਘਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ, ਢੋਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆਇਆ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਛੱਜੂ’ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਛੱਜੂ’ ਜੀ ਵੱਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਤਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੰਡਿਤ ਤਾਂ ਅੱਖੇ ਸਵਾਲ ਢੂੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਛੱਜੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਵੋ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਟੇਢੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦਿਓ ।’ ਛੱਜੂ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਹੇ

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ! ਤੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਕਿ ਕਿਸ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ? 'ਕਸਮਨਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਬਿਤਿ ਦਿਜੈ ।' ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਦਸ ਸੰਦਹ ਦੱਸੇ ਤੇ ਛੱਜੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀਹ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਸਭ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੋਤਿਕ ਦੱਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਝੀਵਰ ਕੋਲੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਅਰਥ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੰਝੂ ਜੋ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਤੋੜ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਕਿਹਾ : 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਚੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਹੰਕਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਕਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੰਝੂ ਵੀ ਉਤਾਰ ਸੁੱਟ ਰਹਿਆ ਹਾਂ । ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' :

‘ਸੁਨ ਦਿਜ ਨੇ ਗਰ ਸੂਤ ਉਤਾਰਾ
ਮੈਂ ਭਾ ਸਿਖਯ ਰਾਵਰੇ ਦਵਾਰਾ ।
ਨਹੀ ਜਾਤ ਕੋ ਮਦ ਮੁਝ ਰਹਯੋ ।
ਏਕ ਆਸਰੋ ਤੁਮਰੋ ਗਹਯੋ ।’¹

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੰਝੂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਕਹੇ ਕਿ ‘ਗਹੀ ਮੈਂ ਸਰਨ ਤੁਮਾਰੀ ।’

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜੰਝੂ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹਿਆ । ਹੰਕਾਰ ਟੁੱਟਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੱਜਿਆ :

ਭਯੋ ਸਿੱਖ ਨਿਜ ਮਦ ਪਰਹਰਯੋ ।²

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਇਸ ਝੀਵਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ, ਤੇਰੀ ਕਲਯਾਨ ਹੋਵੇਗੀ । ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਛੱਜੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਬੋਣੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਭਾਈ ਮਾਣਕ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਾ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਰੀਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਰਕ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਚਤਰਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰਜਿਆ ਹੈ, ਵਿਧੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਅਭੰਬਰ ਨਹੀਂ, ਰਸਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾਓ ਪੇਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਥੇ ਤਾਂ :

ਛੋਡ ਸਿਆਣਪ ਬਹੁ ਚਤਰਾਈ
ਦੁਇ ਕਰ ਜੋੜਿ ਸਾਧ ਮਗਿ ਚਲੁ ।
ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ
ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਕਾ ਇਹੁ ਉਤਮ ਫਲ ।

‘ਉਤਮ ਫਲ ਹੈ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਰੱਜਿਆ ਪੁੱਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

1. ਗਾਂਥ ੧੦, ਅੰਸ਼ ੩੨, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਜੇਵੂ ਤੀਹਰੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾ ਤੇ ਸੂਦਰ ਪਹਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਖੱਤਰੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਪੱਤਝੜ ਨੂੰ।

ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਿਆ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸਨਮੁਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਉਸ ਝੀਵਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਛੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਵਾਏ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਜਗਨਨਾਥਪੁਰੀ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਐਸੇ

ਉਸੇ ਝੀਵਰ ਘਰ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਕਿ
ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ਗਦ ਪਦ ਸਥਿ ਛੰਦ ਉਚਾਰੇ।
ਨਿਗਮਾਗਮ ਗੀਤਾਦਿਕ ਸਾਰੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਰੋਚਕ ਬਾਤ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਝੀਵਰ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਖੀ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ, ਜੋਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਰਸਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੋਇਆਂ ਜਿੱਥੇ ਜਨਮ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਜਿਸ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈ ਜਾਏ ਉਸ ਘਰ 'ਹਿੰਮਤ' ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਿਆਮਤ ਰਾਇ ਅਤੇ ਮੁਹਕਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਿਆਮਤ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸੱਤ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸਤਕੰਡਾ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਟਕ (ਉੜੀਸਾ) ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਤੋਂ ੬੦ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਤੇ ਹੋਰ ਵਹੀਰਾਂ ਜੋ ਟੁਰੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਟੁਰਨਾ ਕੋਈ ਸਹਲਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਪੜਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟੁਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਚਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਦਾ ੫੦ ਕੋਹ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕਰਦਿਆਂ ੧੯ ਦਿਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਪਾਸ ਦਿੱਸਦੇ ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਂਹ ਆਉਣ। ਝੰਡਾ ਵੀ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਸਦਾ ਰਹੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਪਸ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਮੁੜਨ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਸਵਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰੱਖੇ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜੋਖਰੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਪੰਜੋਖਰਾ ਤੋਂ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦੇ ਲਖਨੌਰ ਤੇ ਨਿਸੰਬਲੀ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੋਂ ਮੌੜੇ ਪੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਸਾਹਬਾਦ ਕੱਟੀ। 'ਸਾਹਵਾਦ ਬਿਰੇ ਸੁਖ ਰਾਹ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਧਾਮੂ।'¹ ਸਾਹਬਾਦ ਤੋਂ ਰਤਨ ਜੱਖ ਜਾਂ ਬਹਿਰ ਜੱਖ ਪਿਪਲੀ ਤੇ ਕਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਪੁੱਜੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਪਾਵਨ ਕੀਤੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਲਾਡਵਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਉਦਾ ਤੇ ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ। ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ। ਇਹ ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨਨੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਪੜਾ ਕਰ ਕੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਸੀਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਬਿਧ ਕੰਨਯਾ ਦੇ ਨਗਰ ਟਿਕੇ। ਫਿਰ ਸਨੇਹਤ ਗਏ। ਤਾਲ ਪਾਸ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਟਿਕੇ। ਮਹੱਲਾ ਖਾਕਰੋਬਾਂ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਗਏ। ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਬੜਬਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੱਟੀ। ਫਿਰ ਪਰਾਸਰ ਤੀਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਯਾਮਣ ਆਏ ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਯਾਮਣ ਉਤਰ ਗਏ ਕਰਨਾਲੈਂ।

ਬਿਰੇ ਜਹਾਂ ਅਬਿ ਜਗਾ, ਬਿਸਾਲੈਂ।

ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਟਿਕੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਵਨ ਥਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਟਿਕਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਸਨ। ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਸਨ।

ਉਥੋਂ ਪਾਨੀਪਤ, ਸੋਨੀਪਤ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋੜਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ; ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਬੱਝਾ ਰਹਿਆ, ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮਗ ਭਜਨ ਹੋਤਾ ਚਲੇ।

ਸੰਗਤ ਸਦਾ ਮਗ ਮਿਲੇ।

ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਬਿਲਾਸ।

ਦੇ ਦਰਸ ਪੂਰੇ ਆਸ।

ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਫਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਵਹੀਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਲ ਪਲ ਦੀ ਖੱਬਰ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਥੇ ਪੜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਲਾਗੇ ਆਉਣਾ ਸੁਣ, ਉਹ ਆਪ੍ਰ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਆਇਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਤੁਮ ਜਾਓ ਆਗੈ ਲੈਨਾ।
ਕਰ ਅਦਬ ਮੀਨੇ ਬੈਨ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਵਾਰੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਦੇ, ਨਕੀਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦਾਖਲ ਹੋਈ :

ਧੌਂਸਾ ਪੁੰਕਾਰਤਿ ਅਗਵਾਏ।
ਬੋਲਤ ਜਾਤਿ ਨਕੀਬ ਸੁਹਾਏ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਐਸਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਸਚਰਜ ਹੋਏ ਰਹੇ। ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਹਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਆਇਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਮ ਹੈ।

‘ਅਜ਼ਮਤ ਧਰਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੇਹੀ।’

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਪੁੱਛੀ। ਟਿਕਾਣਾ ਉਸ ਆਪਣੇ ਬੰਗਲੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਹ ਪਾਸ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਗਲੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਬੱਧੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਰ ਆਏ ਹਨ। ਇਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦੇਖ ਉਸ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ਰਾਮ ਰਾਇ ਤਾਂ ਇਕ ਛੱਪੜ ਨਿਆਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਤ ਹਨ।

‘ਕ੍ਰਾਤਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਮਤਾਲ।
ਸੋ ਅਜ਼ਮਤ ਕੇ ਸਿੰਧ ਬਿਸਾਲ।’

ਇਹ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹਨ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹਨ ਅਤੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖੜੇ ਦਾ ਅਜਿੱਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਝਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝੱਲ ਸਕਦਾ। ‘ਨੂਰ ਸੂਰ ਸਮ ਦਿਪਤ ਅਜੈ ਸੇ।’

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

□

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ਦੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੀਦਾਰੇ

ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਸੀ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਥਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਡੇਢ ਕੋਹ ਭਾਵ ਦੋ ਮੀਲ ਬਾਹਰ ਦੱਖਣ ਵਲ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਨਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਦ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਬਵੰਜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕਰਾ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਜਬ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲਈ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤੀ।¹ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਦਿਲੀ ਗਏ,
ਫੂਢ ਕੋਸ ਬਾਹਰ ਬਿਸੇਖੀਐ।
ਦੱਖਣ ਕੀ ਓਰ
ਜੈ ਮ੍ਰਿਗਾਂਦ ਪੁਰੇ ਨਾਮ ਤੀਰ
ਬੰਗਲਾ ਕੈ ਗੁਰੂ ਠੋਰ
ਨਾਮ ਬਿਖੈ ਦੇਖੀਐ।

1. ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਦਿਲੀ ਗਏ, ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ ਕੀ
ਸ਼ਹਿਰ ਬਸਤੀ ਤੋਂ ਫੂਢ ਕੋਸ ਬਾਹਰ
ਦੱਖਣ ਓਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰੇ ਨਾਮ
ਬਸਤੀ ਤੇ ਨਿਕਟ ਬੰਗਲਾ ਨਾਮ
ਕਰਕੈ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਿਖੈ

ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਡੇਰੇ ਲਿਖੇ
ਦਿਲੀ ਵਾਲੋਂ ਕਹੇ
ਮੁਜਬ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਹੂੰ 'ਸਵਾਈ' ਪੇਖੀਯੈ ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ ਦਾ ਨਾਂ, ਰਿਆਸਤ, ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਾਈ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ ਨੇ ਹੀ ਜੰਤੂ ਮੰਤੂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਵਾਈ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਉੱਝ 'ਸਵਾਈ' ਅਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮ੍ਰਿਤੂ ੧੭੪੩ ਵਿਚ । ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਪੋਤਰਾ ਸੀ । ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਇਸੇ 'ਸਵਾਈ' ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ।

ਜਿਸ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਹੈ । ਥਾਮਸ ਵਿਲਯਮ ਬੀਯਲ ਨੇ ਐਨ ਓਰਿੰਟਲ ਬਾਇਓਗ੍ਰਾਫੀਕਲ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਹੈਨਰੀ ਜਾਰਜ ਕੀਨਿ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਅਵਲ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਛਵਾਹ ਕਬੀਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਪੋਤਰਾ ਸੀ । ਇਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁੱਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾ ਬੁਝਾ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ । ੧੬੬੪ ਵਿਚ ਦੱਖਣ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ੧੬੬੬ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠੋਂ ਭੱਜ ਨੱਠਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਹਉਂ ਨੂੰ ਐਸੀ ਠੋਸ ਵੱਜੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ । ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਮੈਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੇ ਇਤਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ

ਜੈ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕੇ
ਡੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਦਿਲੀ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਕਹੇ
ਮੁਜਬ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ (ਸਵਾਈ)
ਨੇ ਉਹ ਭੂਮਕਾ ਭੇਟ ਕਰੀ ਸੀ (ਬਰਾਜੇ)

ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਯਾਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਬਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮੁੱਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਇਹ ਰਾਇ ਸੀਨਾ (ਰਕਾਬ ਗੰਜ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਰਾ ਖੰਬਾ ਤਕ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਜਾ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ (ਲੱਡੀ ਹਾਰਡਿੰਗ ਹਸਪਤਾਲ ਨੇੜੇ) ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਤੇ ਮਾਧੋ ਗੰਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮਰਨਾ ਸਹਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਦਾਰਾ ਫਤਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੀਯਲਾ ਨੇ ਓਰਮੀ ਦੀ ਹਿਸਟਾਰੀਕਲ ਫ੍ਰੈਗਮੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਦੀ ਮੁਗਲ ਐਮਪਾਇਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅਜ਼ਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ) ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।²

ਜੇ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣੂ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਮਹੱਲ ਆਗਰੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਉਸਾਰੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ ਪਰ ਥਾਵਾਂ ਜੇ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਭਾ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਵਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਆਖ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ 'ਅਸੀਂ' ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਕੇ ਚਲ ਪਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਟ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਨਹੀਂ ਸੁ। ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇਗਾ। ਸਿਮਰਨ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਯਾ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਹੈ।'

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿਹਾਜ਼ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਹੀਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੱਚ ਵਲ ਦੇੜ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਨ :

ਇਸ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਨਿ ਚਲ ਆਏ।

ਅਬ ਕਿਮ ਠਟਹਿ ਕ੍ਰਮਤਿ ਬਿਚਲਾਏ।³

ਨਹਿ ਦੀਰਘ ਦਰਸੀ, ਮਤਿਮੰਦ।⁴

ਨਹਿ ਚਾਹਤਿ ਪਰਲੋਕ ਅਨੰਦ।⁵

ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਤਨਾ ਅਹੰਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ

1. An Oriental Biographical Dictionary by T. W. Beale
2. and was said to have been poisoned by the procurement of 'Alamgir'
3. ਹੁਣ ਕਿਹੜੇ ਪੁਠੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।
4. ਮੰਦ ਮਤੀ ਤੇ ਲੰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ਼ ੪੪।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਕੱਚ ਦੇ ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਭਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਠਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ਤੇ ਖੱਬੇ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਖੱਬੇ ਦੇ ਭਰੇ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਭੋਲ੍ਹ ਤੇ ਫਿਰ ਭੁੰਨ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਿਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਦ ਚਾਹਾਂ ਤੌੜ ਭੰਨ ਦਿਆਂ।

ਇਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗਾ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰ ਸਕਿਆ, ਦੇ ਅਰਥ ਛੇਤੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਇਹ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੀ ਫਰਾਰੀ ਤੇ ਫਿਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਜਦ ਤੱਖਤ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਨੇ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਤੇ ਮੁਖਲਸ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਸ਼ਨ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪੰਜਾਹਵਾਂ ਸਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸੰਭਾ ਨਾਲ ਸਾਹੀ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਦਾਬ ਬਜਾ ਲਿਆਇਆ। ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਰਫੀਆਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ। ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਤਿਲਮਲਾਨ ਲੱਗਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਭ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਏ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਸਮੇਤ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੇ। ਫੋਲਾਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਫਰਾਰ ਪਸੰਦ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ।

'ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਰਾਇ ਮੰਗੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਇਕਰਾਰ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨੀਤੀ ਇਹ ਹੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਏ। ਫੋਲਾਦ ਖਾਨ ਹਟਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।

'ਮੌਕਾ ਪਾਂਦੇ ਹੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸਮੇਤ ਭੇਜ ਬਦਲ ਭੱਜ ਉੱਠਿਆ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਨਸਬ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਦਾਮਾਦ ਨੀਤੂ ਜੋ ਉਸ ਪਾਸ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਮਨਸਬਦਾਰ ਹੈ, ਪਕੜ ਕੇ ਭੇਜ ਦੇਵੇ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਫਦਾਇਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਐਸਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਜਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਵਾਲਾ ਜਲੂਸ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਸਾਲ ਸੰਨ ੧੬੬੭ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਅਰਜ਼ੀ ਨਵੀਸਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਰਜ਼ਦਾਸਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਆ ਹੀ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਹੱਰਮ ਦੀ ਅਠਾਈ ਨੂੰ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋਈ। ਮਾਨੁਕੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਮੌਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।¹

ਇਥੋਂ ਸੂਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਸ ਦਾ ਆਦਰ ਵੀ ਭੈ ਖੁਣੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵੇਲੇ 'ਬਾਬਾ ਜੀ' ਜਾਂ 'ਰਾਜਾ ਜੀ' ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੰਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੇ ਮਨਸਬ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਸਨ, ਕਸੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹੀ ਫਿਰ ਆਸਾਮ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ।

ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪ੍ਰਤੀ ਵਡਾਦਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਤੇ ਪਰਗਟ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਹੀਲੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ। ਸਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਵੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹੱਥ ਕੰਡੇ ਵਰਤਣਾ ਲੋੜਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ ਤੇ ਬੜੀ ਚਾਤੁਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਾਕ ਪਾਸ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਦੱਸੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੀ ਨਾ ਭੁੱਲੀਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਦੇ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਾਰਨ ਵੱਸ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਛੱਡੀ ਰੱਖਣਾ :

ਕਿਸੀ ਹੇਤੁ ਕਰਿ ਦਿਲੀ ਜਾਵਹੁ।

ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਕੋ ਦਰਸ ਦਿਖਾਵਹੁ।

ਤਉ ਸਾਹ ਸੰਗ ਮੇਲ ਜੁ ਕਰਨਾ।

ਇਹ ਨ ਮਨੋਰਥ ਕਰਹੁ ਅਚਰਨਾ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਧ ਗਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਤਿਜਕਦੇ-ਤਿਜਕਦੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸ ਦਿੱਤੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੇਖਨ ਕੇ ਭਈ ਉਲਫ਼ਤ ਗਰਮ। ਇਕ

1. ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਯਾਲ, ਗੀਡਿਸਕਵਰਿੰਗ ਦਿਹਲੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੮।

ਤਦਬੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੁਗਤ ਬਣਾ ਕੇ ਰਤਨ, ਬਸਤਰ, ਖਿਲੋਨੇ, ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਮਾਲਾ ਇਕ ਉਮਰਾਵ ਹੱਥ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤਸਬੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਮੇਲ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਚਨ ਅਟਲ ਹਨ।

ਉਮਰਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਾਮਲ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਅਚੰਭੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ।

‘ਦੀਰਘ ਦਰਸੀ ਮਰਦ ਮਹਾਨੈ।’

ਸਾਥੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਸੇ ਨਿਰਭੈ ਹਨ ਗੁਰੂ ਜੀ। ਕੌਣ ਹੈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

‘ਨਾਹਿਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਸੰਗ।

ਕੇ ਨਹਿ ਚਾਹਿਤ ਸਹਿਤ ਉਮੰਗ।

“ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਿਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਵਡਿਆਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦੇਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿਤ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਕੋਈ ਨਾਂਹ ਜਾਵੇ ਐਸਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਹਨ।”

ਆਜ ਜਗਤ ਮਹਿ ਕੋਈ ਨ ਐਸੇ।

ਹਿਤ ਕਰਿ ਸ਼ਾਹ ਹਕਾਰਹਿ ਕੈਸੇ।

ਇਨ ਕੇ ਸਮ ਏਹੀ ਇਕ ਅਹੈ। (ਰਾਜ ੧੦, ਅੰਸ ੪੧)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਰਹਿਣਾ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ‘ਬਲਦੀ ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਘਤਿਆ’ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹਠੀ ਤੇ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਕਿਹਾ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਰਾ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਮਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਮੇਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਰਾ ਜਿਹਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜੋ ਵਿਗੜ ਜਾਵੇ :

ਅਵਰ ਸਖਾ ਨਹਿ ਭ੍ਰਾਤ ਸਮਾਨ।

ਜੇਕਰ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮਹਾਨ।੨੬।

ਦੁਤੀਏ ਸੁਨਹੁ ਭ੍ਰਾਤ ਸਮ ਬੈਰੀ।

ਅਵਰ ਨਹੀਂ ਖੋਟੇ ਸਿਰ ਪੈਰੀ। (ਰਾਜ ੧੦, ਅੰਸ ੪੦)

ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਹ ਸੋਚ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਐਸਾ ਗੁਰੂ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਦਿਲੀ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਬੇਮੁਹਤਾਜ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ। ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਏ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਧਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਦੇਖੋ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਮਡ ਪਈ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਹਜ ਭਾਇ ਬਰ ਬਚਨ ਜਿਹ ਕਰੇਂ,
ਤਤਕਾਲ ਕਾਰਜ ਤਿਨ ਸਰੇਂ।

ਜੋ ਜਗਿਆਸੂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ, ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਚਰਜ ਲੀਲਾ ਲੋਕ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣਦੇ ਘਰੀਂ ਮੁੜਦੇ।

ਅਰੁ ਹਰਿ ਜਗਿਆਸਾ ਜੋ ਮਨ ਰਾਖੇ।
ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਿਸਟਿ ਕੀ ਢਿਗ ਤਾਕੇ।
ਤਿਸ ਹਿਰਦੈ ਅਨਭੈ ਹੋਇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।
ਗੁਰ ਅਚਰਜ ਲੀਲਾ ਪਰਮ ਬਿਲਾਸ।¹

ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਵੇਲੇ ਭੀੜ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ। “ਭਰੀ ਭੀਰ ਰਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦ੍ਰਾਰੇ”²। ਕੋਈ ‘ਸਿਮਰਨ ਸਤਿਨਾਮ’ ਦਾ ਮੰਗਦਾ, ਕੋਈ ਸੁਖ, ਸੁਤ, ਧਨ ਧਾਮ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਦਾ। ਕੋਈ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਸੁਣਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਕੀਰਤੀ ਘਰ ਘਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਹਰ ਘਰ ਚਾਅ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਜਦ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਹਨ ਜੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਦੇਖੋ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਪਰਮ ਪੁਰਖ, ਇਨ ਪੁਰਿ ਦੁਖ ਹੋਤੇ।
ਬਡੇ ਭਾਤ ਸਭਿ ਅਜਮਤ ਲਾਇਕ।
ਤਉ ਦਿਖਾਇ ਤੁਰਕ ਗਨ ਨਾਇਕ।” ੧੧।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਹਨ, ਦੁਖ ਤੇ ਦੋਖ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਗ਼ਰੀਬ ਰਾਜਾ ਰੰਕ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।

“ਧਨੀ ਰੰਕ ਜਿਨ ਕੋ ਸਮ ਅਹੈ।”

1. ਸਾਖੀ ਚਾਰ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੮; ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

2. ਮੇਲਾ ਲਗਯੋ ਰਹੈ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ (ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੂਈ ਵਾਂਗ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਡ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।¹ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ ਹੀ ਸੂਈਆਂ ਚੁਭਦੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਰਨ ਲਗੇ। ਕਈ ਇਲਾਜ ਉਪਰਾਲੇ ਹੋਏ ਪਰ ਠਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੁਰ-ਦਸ਼ਾ ਸੁਣ ਦੇਖ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਲਿਆਂ, ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਿਕਾਣੇ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮਿਹਰ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਰੋਗ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦਰਸਨ ਦੇਂਦੇ ਤੇ 'ਡਿਠੈ ਸਭ ਦੁਖ' ਜਾਂਦੇ। ਜੋ ਕੋਈ ਸੁਣਦਾ ਭਜਿਆ ਆਂਵਦਾ। ਸਰਧਾਲਿਆਂ ਨੇ ਚੁਬੱਚਾ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਦੁਖੀ, ਕੁਰਲਾਂਦਾ ਚਰਨਾਮ੍ਰਿਤ ਲੈ ਕੇ ਜਾਏ। ਲੰਗਰ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂਕਿ 'ਛਕੈ ਗਰੀਬ ਫਕੀਰ ਅਪਾਰੈ।' ਗੱਲ ਕੀ, ਲੋਕੀਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤ ਲੈ ਮੁੜਦੇ, ਜਸ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਲਗੇ ਲੋਗ ਬਿਨ ਰੋਗ ਹੁਵੀਨਾ।'²

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਸੁਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਇਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸੀ ਮਨ ਅੰਤਰ ਖੁਨਸਬ ਢਾਇ।
ਮਨ ਮੋ ਮਨਸੂਬੇ ਕਰੇ, ਚਲੇ ਨ ਕਛੂ ਚਲਾਇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸਵਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਪਛਾਣਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਫਕੀਰੀ ਭੇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਅਜ਼ਮਤ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਏਗੀ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ। ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸੇ ਭਰੇ ਚਿਤ (ਸੰਦੇਹਨ ਸਾਥ) ਮਹੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੱਸਿਆ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਮੈਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਿਠਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਵਾ ਕੇ ਇਕ ਥਾਵੇਂ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪੂੰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਮਨ ਦੀ ਕੁਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਤਾ ਕਿਸੇ ਆਖੇ ਅੰਤ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਲੋਤਿ ਅੰਤ ਮਨ ਕੁਮਤਿ ਪਰੋਏ।' ਖੁਸ਼ਮਾਦੀ ਹੈ ਘੱਟ ਸਮਝ ਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ

1. ਬੜੀ ਬਿਸੂਚਕ, ਬੜੀ ਬੀਮਾਰੀ।
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਆਏ ਸਾਂ ਪਰ ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹੈ। “ਅਬ ਕਿਮ ਠਟਹਿ ਕੁਮਤਿ ਬਿਚਲਾਇ।” ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨੇ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਦਾ, ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਸੰਗਤ ਕਰਦਾ, ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਪਰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬੁਧੀ ਪਾਪਾਂ ਨੇ ਹਿਰ ਲਈ ਹੈ।

ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ ਨੇ ਫਿਰ ਕਾਮਲ ਤੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਬਚਨ ਆਖੇ ਜੋ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਚਲਣ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਇਹ ਮੰਦ ਮਤੀ ਲੰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨਹਿ ਦੀਰਘ ਦਰਸੀ ਮਤਿ ਮੰਦ।

ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿਹਾਝ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਕਲਪ ਬਿਛ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਕਿਕਰ ਪਿਆ ਲੋੜਦਾ ਹੈ, ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕੱਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਭੁਲ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਉਣਾ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣਾ ਗੁਰੂ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਵਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਲੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭੁਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਕਰਾਮਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਭੁਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ :

“ਦੈਨਹੁ ਭੂਲਤਿ ਹੈ ਪ੍ਰਭ ਪੰਥਾ।

ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਰੁ ਲੇ ਸੰਥਾ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਘਰਿ ਨਹਿ ਇਹ ਨੀਕੀ।

ਜਿਸ ਤੇ ਹੁਇ ਕਲਯਾਨ ਨ ਜੀ ਕੀ।” ੨੮।

ਕਿਤਨੇ ਜੁਰਅਤਿ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਦੇ ਬੋਲ ਗੁਰੂ ਸੂਰੇ ਨੇ ਕਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਬੇਰੁਖੀ ਦਿਖਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕਿਹਾ ਸੀ : ‘ਜੇ ਮੈਂ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਭ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਜੰਨਤ ਨਸੀਬ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੀ ਨਰਕ ਸਾੜ ਰਹਿਆ ਹੈ।’

ਨਿਕਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਜਦ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਉਸ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਹ ਬਚਨ, ‘ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਗੁਰੂ ਛੁਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਦੀ ਰਾਜ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਆਖ ਕੇ ਨਾਲ ਚਲ ਪਏ।

ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਛੜੀ ਸਿੱਧੀ ਪਟਰਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਤੇ ਵਾਪਸ ਹੋ ਪਏ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਚਰਣ ਪਕੜੇ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚਨ ਉਥੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਹੇ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

1. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੪।

ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਟਰਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕਪਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ :

ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਤੂੰ ਪਟ ਰਾਨੀ।

ਕਹਾ ਕਪਟ ਕਰਿਬੇ ਬਿਧਿ ਠਾਨੀ।¹ ੩੦।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਚਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਛਲ ਦਾ ਵੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਤੂੰ ਕਿਬੇ ਨੌਕਰਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹੈਂ।

“ਬੇਸ ਕਪਟ ਧਰਿ ਕਹਾਂ ਬਿਰਾਨੀ।”

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕਪਟ ਦਾ ਸਿਟਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ।

ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁੱਸਾ ਮਨਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ?

ਇਹ ਵੀ ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ : ‘ਰਾਜਨ ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੰਤ ਸੁਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨ ਚਿਤ ਇਕ ਅਰਾਧਤੇ ਹਨ। ਹਲਤ ਪਲਤ ਦੋਵੇਂ ਸਵਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਸੇ ਹਨ, ਅਸਰਧਾ ਹੈ, ਆਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਹਨ, ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਟਿੱਡੇ ਨਿਆਈਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪੀ ਜਲ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ।’

ਰਾਜਾ ਰਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਾ ਵਿਤਾਂਤ ਜਾ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੀ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਭੇਜਿਆ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ, ਪ੍ਰਭਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਤਤਪਰ ਖੜੇ ਰਹਿਣਾ, ਲੰਗਰ ਲੱਗੇ, ਅਮੀਰ ਗ਼ਰੀਬ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਨਮਾਨ, ਰੂਹਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੋਂ ਨੂਰ ਝੜਦਾ ਦੇਖ ਅਚੰਭਤ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਹਰਜ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਚਲੋ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਾਂਹ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਪਤ੍ਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ।

1. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੬।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ ਪਕੜ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਖੁਲਦਾਬਾਦ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਬਚਨ ਲਿਖੇ ਸਨ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪਰ ਦੇਖ ਅਲਾਹ ਦਾ ਮੁਅੱਜਜ਼ਾ ਕਿ ਨਾਂਹ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਝਰੀਟ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਮੇਰਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ।

ਨ ਪੋਚੀਦ ਮੂਏ, ਨਾ ਰੰਜੀਦਾ ਤਨ।

ਅੱਜ ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ, ਮਨਸੂਬੇ, ਚਾਲਾਂ, ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਲੋਕ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਸ ਲਿਖੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ। ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। :

“ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜੀਉਂਦਾ ਗਿਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਲਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਬੰਦਗੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਆਖੋ। ਜੇ ਉਹ ਸਾਹ ਲੈ ਵੀ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਜ਼ਤ ਪਤ ਗਵਾ ਕੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਖਾ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਭ ਹਰਾਮ ਹੈ।² ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਮਾਲ ਵਿਚ ਮੋਹ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਮੋਹ ਵਿਚ ਮਸਤਿਆ ਬੇਸ਼ਰਮ³”

1. ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕਿਤ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਧ ਕਰ ਛਾਪਿਆ, ਦੇ ਗੁਰੂ ਬੰਸ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪੁੱਛਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਰਾਮਦਾਸ ਦਿਲੀ ਮਹਿ ਆਇ।

ਮੁਝ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨ ਦਿਖਾਇ। (੧੬)

ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਰਾਮਦਾਸ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਇੰਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਯੋਂ ਕਹੀਯੋ ਯਾ ਕੋ ਤੁਮ ਭਾਈ।

ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਯਾ ਯੋ ਫ਼ਰਮਾਈ।

ਫਿਰ ‘ਕਿਆ ਖਾਏ ਕਿਹਾ ਪੈਏ ਹੋਇ’ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ

‘ਸਾਰੋ ਵਾਰ ਸਲੋਕ ਸੁਣਾਈ।

ਏਹ ਬਚ ਗੁਰ ਕੋ ਦੇਹੁ ਸਮਝਾਈ।’

2. ਜੋ ਜੀਵੈ, ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ।

ਸਭ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ।

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੨)

3. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਸਿਧੀ ਚੋਟ ਹੀ ਸਨ ਸਬਦ :

ਰਾਜਿ ਰੰਗੁ, ਮਾਲਿ ਰੰਗੁ,

ਰੰਗਿ ਰਤਾ, ਨਚੈ ਨੰਗੁ ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ਦਸਵੀਂ)

ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਹੈ, ਆਕੜਦਾ ਹੈ। ਖੁੱਦਾ ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਠਗਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਲੁਟਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇੱਜ਼ਤ ਗਵਾ ਕੇ ਇਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”¹

ਲਿਖੇ ਸਲੋਕ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ :

ਜੇ ਪਾਕ ਅਲਾਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਸਦਾ
ਤਾਂ ਖਾਣ ਤੇ ਹੰਢਾਣ ਦਾ ਕੀ ਸੁਆਦ ।
ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੇਵੇ, ਘਿਉ, ਮਿੱਠਾ ਗੂੜ ਮੈਦਾ
ਅਤੇ ਮਾਸ ਵਰਤਿਆ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਸੋਹਣੇ ਕੱਪੜੇ
ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦੇਹ ਸੇਜ ਮਿਲ ਗਈ
ਅਤੇ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਲਈਆਂ ।
ਤਾਂ ਕੀ ਬਣ ਗਿਆ ਜੇ ਫੌਜ,
ਚੌਬਦਾਰ, ਚੌਰ ਬਰਦਾਰ
ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣਾ
ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ ।
ਸੱਭ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਹੈ
ਅਲਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨ ਸਭ
ਪਦਾਰਥ ਨਾਸਵੰਤ ਹਨ ।

ਮ: ੧ । ਕਿਆ ਖਾਧੈ ਕਿਆ ਪੈਧੇ ਹੋਇ
ਜਾ ਮਨਿ ਨਾਹੀ ਸਚਾ ਸੋਇ ।
ਕਿਆ ਮੇਵਾ, ਕਿਆ ਘਿਉ ਗੂੜ ਮਿਠਾ
ਕਿਆ ਮੈਦਾ ਕਿਆ ਮਾਸੁ ।
ਕਿਆ ਕਪੜ, ਕਿਆ ਸੇਜ ਸੁਖਾਲੀ
ਕੀਜਹਿ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ।
ਕਿਆ ਲਸਕਰ, ਕਿਆ ਨੇਬ ਖਵਾਸੀ
ਆਵੈ ਮਹਲੀ ਵਾਸੁ ।
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਵਿਣੁ
ਸਭੇ ਟੋਲ ਵਿਣਾਸੁ । ੨ । (ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੨)

1. ਇਸੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮਰਨ ਸੇਜਾ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ । ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਆਇਆ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਕੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਜੋ ਸਮਾਂ ਬੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਚੰਗੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ । ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਖ਼ਾਲੀ ਹੱਥ ਸਾਂ ਪਰ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀਤੇ ਕੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲੇਗੀ, ਰਹਿਮ ਕਰੋ ਅਲਾਹ, ਰਹਿਮ ।’

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦਾ। ਸਾਦਿਕਾਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਗੋਂ ਸਹਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

“ਸੰਤਨਿ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਅਰਨਾ।
ਤਿਨ ਕੇ ਕਹਬੋ ਆਪ ਸਿਰ ਜਰਨਾ।”

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਖਾਂਦਾ ਰਹਿਆ।

ਪੁਨ ਉਸੀ ਦਿਨ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਕਰੇ
ਖਾਵੇ ਤਾਮਾ ਹੈ।’

ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਨੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਰਸਾਈ ਅਤੇ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪੱਕਾ ਅਧੀ ਘੜੀ ਬੂਹੇ ਤੇ ਅਉਰੰਗਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ‘ਐਸੇ ਖੜਾ ਰਹਿਆ’ ਬੁਜ਼ਰਗ ਦਾ ਕਰੋਂ ਦੀਦਾਰੀ।’

ਇਧਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਿ ਤੁਰਕ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣਾ ਅਤੇ ਬੰਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਅਉਰੰਗੇ ਲਈ ਹੋਈ ਖਹੋੜ ਉਹ ਨ ਛੱਡਣ।’

ਅਚਾਨਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕਸਾਰ ਹੀ ਆਪੂੰ ਚਲ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਖੱਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯਕਦਮ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।² ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸੀਸ ਵੀ ਦੇਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇ ਦੇਣਗੇ।

ਅੰਦਰੋਂ ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਦਰਸਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਫਿਰ ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਨੇ ਪੁਜਾਈ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

‘ਮੈਂ (ਕੇਵਲ) ਦੇਖਣ ਦੀ ਹੈ ਚਾਹ।

ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਛੁ

ਆਖਨ ਸੁਨਨਿ ਕੀ ਮਨ ਮਹਿ ਰਾਹ। ੩੩।

ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਨੇ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖੜਾ ਰਹਿਆ।

“ਜੁਆਬ ਸੁਆਲ ਵਿਚ ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਪਇਆ।”

1. ਰੋਟੀ।

2. ਸੀਸ ਹੈ ਦੇਣਾ, ਹੁਣ ਕਿਹਾ ਕੂਚ ਕੇਹਾ ਡਰਨਾ।

ਏਹਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਅਉਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾਇਆ। ੩੧।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅੱਠਵਾਂ ਚਰਨ, ਬੰਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ,

ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ)

ਅਧੀ ਘੜੀ ਬੂਹੇ ਤੇ
ਅਉਰੰਗਾ ਖੜਾ ਰਹਿਆ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਹ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾਏ ਕਿ

“ਮੇਰੇ ਹੈ ਚਾਹ ਦੀਦਾਰ ।

ਮੈਂ ਆਪ ਚਲ ਆਇਆ ਹਾਂ

ਫ਼ਕੀਰ ਦਰਬਾਰ ।” ੩੪ ।

ਇਹ ਹਨ ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ । ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਬੱਕਦਾ ਤੇ ਇਧਰ ਉਹ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਅੱਧੀ ਖੜੀ ਖਲੋ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਦਾਰ ਦੇਵੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਦੀਦਾਰ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਪਰ

‘ਤਬ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਬਚਨ ਸੁਨਿ, ਕੀਨੋ ਬਾਕ ਅਪਾਰ ।

ਝੁਠੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨੇ, ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਗਵਾਰ ।’ ੧੭ ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਨਾਂਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇ ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪੂਰਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੱਬਰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੇਲ ਪੁੱਜੀ ਅਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਹਨ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । ਟਿਕਾਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਕਲਯਾਣ ਜੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ । ਪਰਚੋਣੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ । ਭੱਟ ਵਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮੇਲ ੨੧ ਮਾਰਚ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਾਖੀਆਂ, ਸਾਖੀ ੨੧ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਕਾਲਾ ਚਲੇ ਗਏ । ਠੀਕ ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ‘ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਗੁਮ ਬਕਾਲੇ’ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਏ । ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਉਣਾ ਕਿਤਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ । ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਜੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ ਭਾਈ ਕਲਯਾਣ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ । ਇਥੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ

1. ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ।

ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਤਯਾਰੀ ਕਰਹੁ ਵਹਰ ਹਮ ਗਮੈਂ।

ਡੇਰਾ ਅਵਰ ਥਾਨ ਹੀ ਕਰੈਂ।

ਇਹਾ ਨ ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਕੇ ਕਰੈ।

ਤਯਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਲ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਭੀ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ਼ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਟਿਕਾਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਕਲਯਾਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਿਥੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਟਿਕੇ ਸਨ, ਦੱਸ ਪਾਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੂਚਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਸਿੰਘ (ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਨੇੜੇ) ਕਲਯਾਨ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆਣ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ। ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਥਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ, ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ ੪, ਅੰਸ ੬੧ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਚਲੇ ਆਗਰੇ ਤੇ ਸਭ ਆਏ।

ਦਿਲੀ ਨਗਰ ਪਿਖਯੋ ਸਮਦਾਏ।

ਸੁਨਯੋ ਆਸ ਜਹਿ ਖਰੋ ਉਦਾਰੇ।

ਪੰਚ ਕੋਸ਼ ਗੁਰ ਤਯਾਗ ਪਧਾਰੇ।

ਹਰਿਤ ਤਿਰਣ ਦੇਖਤ ਹਰਖਾਏ।

ਕਰਯੋ ਸ਼ਿਵਿਰ ਉਤਰੇ ਸਮੁਦਾਏ।

ਅਬ ਲੋ ਤਿਸ ਬਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਖੰਤੇ।

ਜਗਾ ਬ੍ਰਿਧ ਕੀ ਲੋਕ ਕਹੰਤੇ।

ਭਾਵ ਜਦ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤਾਂ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਛੇ ਕੁ ਮੀਲ ਹਰਾ ਤਾਜ਼ਾ ਸੁਥਰਾ ਘਾਹ ਦੇਖ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ' ਦੇ ਮੰਦਰ ਜਾ ਕੀਤਾ, ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਲਿਖਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟੱਪਲਾ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਅਚਾਨਚਕ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤੀਤ ਇੰਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਟਰਪ੍ਰਸਤੀਏ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਤੇਗ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਟ ਤੋਂ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੁਜਾਰੀ ਇਤਨਾ ਤੰਗ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਅਚਾਨਚਕ' ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੱਟਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਜਾਈਂ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਫਿਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਲੈ ਦਿੱਤੀ।

ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ 'ਬੜਾ' ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤ ਵਿਗੜਦੀ-
ਵਿਗੜਦੀ ਕਵੀ ਕੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਇਹ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਦੇ ਮੰਦਰ' ਨੂੰ ਕਾਲਕਾ ਦਾ ਮੰਦਰ
ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਮੀਲ ਦੂਰ
ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਠ ਪਾਸ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਾਂਹ ਹੀ ਕਾਲਕਾ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ ਤੇ
ਨਾਂਹ ਹੀ ਸੀਤਲਾ ਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਸੀਤਲਾ ਪੁੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ
ਭੋਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਲੀ ਬਾੜੀ ਵਾਂਗੂੰ ਕੋਈ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ। ਇਥੇ ਫੁੱਲ ਪਤਾਸੇ ਹੀ ਭੇਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ
ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਦੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਰਲਾ ਟਿਕਾਣਾ
ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ ਬਾਹਰ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਗੋਰੀ ਹੱਥੋਂ
ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੰਜੋਗਤਾ ਸਤੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਬੇਲਾ
ਭੁਆਨੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੜ ਮਰੀ। ਇਹ ਸੰਜੋਗਤਾ ਦੇ ਸਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ।
ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੰਜੋਗਤਾ ਮਾਤਾ' ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਫਿਰ ਸੰਜੋਗਤਾ ਮਾਈ ਹੋਇਆ
ਤੇ ਬਦਲਦਾ ਬਦਲਦਾ 'ਜੋਗ ਮਾਯਾ' ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਇਸ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ
ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ' ਜਸ਼ੋਧਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ' ਕੰਸ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਬਿਜਲੀ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ
ਪੈਰ ਮੁਗਲ ਸਰਾਇ ਪਾਸ ਢੱਠੇ ਤੇ ਧੜ ਇਥੇ ਆ ਡਿੱਗਾ। ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ
ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਮੰਦਰ ਬਣਵਾਇਆ। ਪਰ
ਜੇ ਮੰਦਰ ਹੁਣ ਖੜਾ ਦਿੱਸ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇਹ ੧੮੨੭ ਈ: ਨੂੰ ਬਣਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸਭ ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਨਾਂਹ
ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨਾ ਹੀ ਆਏ। □

ਪੁੰਨ ਤੇਗ ਬਾਹਦਰ ਪੈ ਛਬਿ ਛਾਈ

ਭਾਈ ਕਲਿਆਨਾ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖੋਚਲਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈਆਂ । ਇਹ ਧਰਮਸਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਦੁਖੀ, ਰੋਗੀ, ਭੁੱਖੇ, ਖੋਚਲਾਂ ਤਿਹਾਏ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਤਨੀ ਵੱਧ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਦਿਨੇ ਆਰਾਮ ਨਾ ਰਾਤੀਂ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹਿਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾਂਦੇ । ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਯਾਲ ਨੇ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਦੁਖੀ ਸੁਣੀਂਦੇ ਪੁੱਜਦੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾੜ੍ਹ ਹੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ।¹ ਗ੍ਰੀਨਲੀਜ਼ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਚਨ ਬੋਲ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਾਤਰ ਰੋਗੀ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ।² ਲੰਗਰ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ । ਸਵੱਛ ਜਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ, ਆਪ ਜੀ ਭੇਜਦੇ । ਲੋਕੀਂ ਕੇਵਲ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਾਲ ਉਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਸਭ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ । ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ । ਲੋਕੀਂ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ । ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਲਾ ਪੀਰ ਆਖ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦੇ ।

ਜਦ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋੜੇ ਬਚਨ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਧੀਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਵੈਰ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹ ਕਿਉਂ ਭੁਲ

1. His very touch and sight healed many (ਗੀਡਿਸਕਵਰਿੰਗ ਦੇਹਲੀ, ਪੰਨਾ ੯੦) ।

2. He healed many people of the dread disease merely by a few words or by the very sight of him.

(Gospel of Guru Granth Sahib)

ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਅਟਲ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਰੋਕਿਆਂ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹਾਰ ਗਏ।¹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਤੇ ਸੁਧ ਜੋ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ :

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ।

ਬੇਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ ਲੋਕ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਖੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਭਿਜਕਦੇ।² ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਲਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਜਾਣਿਆ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਆਪਸ ਕਉ ਜੋ ਭਲਾ ਕਹਾਵੈ।

ਤਿਸਹਿ ਭਲਾਈ ਨਿਕਟ ਨ ਆਵੈ।

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੭੮)

ਜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਯਾਗ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਮਾਰਥ ਕਹੁ ਸਦਾ ਸੰਭਾਰਤਿ।

ਇਸ ਜਗ ਲਾਗਿ ਜਨਮ ਨਹਿ ਹਾਰਤਿ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੋ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਓਨਾ ਪਿਆਰਾ ਰਬੁ ਓਨਾਹਾ ਜੋਗਈ।’

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰ ਕੇ ਕੰਢੇ ਜਾ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਜਲਨ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬਾਲੀ ਹੋਈ ਈਰਖਾ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹਿਆ ਹੈ।

‘ਤੁਰਕੇਸ਼ਵਰ ਸੋ ਹਮ ਨਹਿ ਮਿਲਿ ਹੈ।’

ਕਯੋਂ ਮਤਸਰ ਜੁਲਾ ਸੋ ਜਲ ਹੈ।³

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਚਨ ਵੀ ਅਮੋਘ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੀ ਜਿੰਦਾ ਸਾੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੋਇਆ।

1. ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਿਆਨਪ ਚਲਿਹੈ ਨਾਹੀ।

ਪਚਹਿ ਸਿਆਣੇ ਬੁਧਿ ਬਲ ਮਾਹੀ।

2. ਬੇਮੁਖ ਦੋਸ ਅਰੋਪਹਿ ਹਰਿ ਮੈਂ।

ਲਖਹਿ ਆਪ ਕੋ ਆਛੋ ਉਰ ਮੈਂ।

3. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੨।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਨਿਜੀ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਰਜ਼ਾਈ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡੋਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਧਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖੇਚਲਾਂ, ਉਧਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹ ਯਤਨ ਕਿਵੇਂ ਦੀਦਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਟੁੱਟੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਕੋਤਕ ਰਚਾਇਆ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ, ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਹ ਆਪ ਬੀਮਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦਾ ਰਾਜ ਕੁਝ ਕੁ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਪ੍ਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ)¹ ਦੀ ਲਿਖੀ ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੀ ੨੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।

ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਂਦੇ, ਪੀੜਾ ਹਰਦੇ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਦੁਖ ਹਰਨ ਲਈ ਆਪ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲੈ ਲੈਣ ਤੇ ਇੰਝ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਚਕ ਸਹੇੜ ਲਈ ਤੇ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।² ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦੀ ਬੁਕ ਔਫ ਟੈਨ ਮਾਸਟਰਜ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਸ ਮਾਤਰ ਸੀ।³ ਇਸ ਰੋਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਝ ਕੀਤੀ ਹੈ। "ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਹਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ

1 ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਬਿਤ ਰਚੇ।

ਦੂਜੇ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜੋ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਚੋਬ ਬਰਦਾਰ ਭਾਈ ਕੀਰਤੀਏ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ।

ਤੀਜੇ, ਬਹਲੋਂ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਖਿਮਾ ਮੰਗ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਚੌਥੇ, ਇਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਲਿਖੀ।

2. ਹਵਾਲਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

He took the agony of humanity on himself. 'Rediscovering Delhi P. P. 90.

3. 'In the nature of protest' ਪੰਨਾ ੮੩ (ਐਡੀਸ਼ਨ ਚੌਥਾ)

ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਇਕ ਰੋਸ ਮਾਤਰ ਸੀ।”

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੈ, ਨੇ ‘ਆਗੇ ਸਾਖੀ ਅੱਠਵੇਂ ਮਹੱਲ ਕੀ ਤੁਰੀ’ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਬਹੁੜਿ ਉਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੀਤਲਾ ਦਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ। ਸਰੀਰ ਛੋੜਨੇ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਨੀ। ਫਿਰ ਮੁਖ ਵਾਕ ਤੇ ਇਹ ਵਚਨ ਉਚਾਰਿਆ :

‘ਨ ਤੁਰਕ ਕਉ ਦਰਸਨ ਦੇਵਨਾ ਹੈ,
ਨਾ ਤੁਰਕ ਕਾ ਦਰਸਨ ਲੇਵਨਾ ਹੈ।’

ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ੨੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ :

ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਯੋ ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ।
ਜਿਨੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇਹਲੀ ਤਜਿਓ ਸਰੀਰਾ।
ਬਾਲ ਰੂਪ ਧਰਿਓ ਸ੍ਰਾਂਗ ਰਚਾਇ।
ਤਬ ਸਹਿਜੇ ਤਨ ਕੋ ਛੋਡਿ ਸਿਧਾਇ।
ਇਉ ਮੁਗਲਨ ਸੀਸ ਪਰੀ ਬਹੁ ਫਾਰਾ।
ਵੈ ਖੁੰਦ ਪਤਿ ਸੋ ਪਹੁੰਚੇ ਦਰਬਾਰਾ।
ਔਰੰਗੇ ਇਹ ਬਾਦ ਰਚਾਇਓ।
ਤਿਨ ਅਪਨਾ ਕੁਲ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰਾਇਓ।
ਇਉ ਠਹਿਕ ਠਹਿਕ ਮੁੱਗਲਾਂ ਸਿਰ ਝਾਰੀ।
ਤਨ ਹੋਇ ਪਾਪੀ ਵਹੁ ਨਰਕ ਸਿਧਾਰੀ।
ਇਉ ਕਰਿ ਹੈ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਕਾਰਾ।
ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁਹਿ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰਾ। ੨੨।

ਇਸ ਦਾ ਮੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ “ਅੱਠਵੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਹੂਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਕੋਤਕ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਹੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਸੀ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਲਈ ਪਈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਕ ਫ਼ਜ਼ਲ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਝਗੜਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਂ ਦਰਸਨ ਦੇਣ^੧ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਲਾਉਣ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਦਰਸਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤਜਣ ਨਾਲ ਮੁੱਗਲਾਂ ਸਿਰ ਬੜੀ ਸੁਆਹ ਪਈ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ

1. ਪਰਚੀਆਂ ਸੇਵਾ ਦਾਸ।

2. ਲੱਗਦਾ ਇੰਜ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਆਪਣੀ ‘ਹੱਕ ਤਲਫ਼ੀ’ ਹੋਈ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੋਣ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਘਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਗਾ ਕੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬੜੇ ਹੀ ਤਿੱਖੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। ਮੁੱਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਮਾੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੁੱਗਲਾਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੀ ਅੱਗਾ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ। ਦੁਸ਼ਟ ਦੋਸ਼ਖ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਿਆ।”

ਇਹ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਪਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚੁੱਕ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੱਥੀਂ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਸੀ। ਸਿਖੀ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਵੀ ਉਸੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰ ਜੋਤ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੋਂ ਉਹ ਨਾਵਾਕਫ਼ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਬਲ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਵੇਸ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੂਤ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ‘ਦਲੋ ਬੇਗ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਲਾਇਓ’ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ :

ਹਮ ਕਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾ ਖਾਵੈਂ ।

ਦੂਤਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਵੈਂ ।

ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਬੂਠੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨੇ, ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਗੰਢਾਰ ।

ਜਦ ਫਿਰ ਆਪੁੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਖੇਡ ਹੀ ਰਚੀ ਸੀ :

“ਸਵਾਂਗ ਖੇਲਿ ਸੁਰਪੁਰਿ ਮਗ ਗਏ”

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਤਮ ਨਿਰਣਾ ਇਹ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੁਰਕ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਦਰਸ਼ਨ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ

‘ਨਿਰਾਸ ਹੋਇ ਗਇਆ ਨਿਜ ਧਾਮੇ’, ਤਾਂ

ਨਾਵੈ ਬਰਸ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੇਹ ਤਿਆਗੀ

ਕਾਰਣ ਤੁਰਕ ਕਮਬਖ਼ਤ ਅਭਾਗੀ । ੩੯ ।

ਬਸ, ਤਾਤਪਰਜ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ੨੫ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਬਹੁਤ ਗਰਮਾਇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਘੂਕੀ ਬੱਝ ਗਈ।

ਬਚਨ ਇਹ ਕਹੇ :

ਹਮਰਾ ਤੁਰਕਨ ਸੋ ਮੇਲ ਨ ਹੋਏ ।

ਜੋ ਹਰਿ ਭਾਵੇ ਹੋਵੇ ਸੋਇ । ੧੦੭ ।

ਪਾਂਚ ਦਿਵਸ ਇਮ ਬੀਤਤ ਭਇਆ ।

ਤਬ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਿਆ ।

ਅਬ ਹਮ ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਜਾਵੈਂ ।

ਤਨ ਤਜ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵੈਂ । ੧੩ ।

ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਬਚਨ ਆਖੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ : ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਨੰਦ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਾਓ, ਹੁਣ ਇਹ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਨਿਰਣਾ ਕਿਉਂ ਲਿਆ ਜੇ। ਜਿਸ ਵਲ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਓ, ਸਭ ਧੰਨ ਧੰਨ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨ ਵਿਚਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਸੌਢੀ ਸਭ ਝਗੜਾਲੂ ਹਨ, 'ਸੌਢੀ ਸਭ ਸਰੀਕ ਸੌ ਬਾਦੀ।' ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਖਰੂਦ ਮਚਾਉਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :

'ਮਾਤਾ ਜੀ, ਇਹ ਸਭ ਬਿਧਾਤਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਇਕ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸੁੱਚੀ ਖਰੀ ਗੱਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਧਰੀ ਨੀਂਹ ਅਚਲ ਹੈ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਸਦਾ ਸੁਖ ਵੰਡਦੀ ਰਹੇਗੀ-।'

“ਅਬਚਲ ਨੀਵ ਹੈ ਗੁਰ ਕੇਰੀ।

ਰਹੈ ਸਦਾ ਦਿਢ ਸੁਖਦ ਬਡੇਰੀ।”

ਫ਼ਿਰ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : 'ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਰਜਾ ਜਾਣ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਪਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦਿਨ ਚਾਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਦੇ ਸੁਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਜਗਤ ਤਾਂ ਹਰ ਚੰਦੇਰੀ ਨਗਰੀ (ਛਲਾਵਾ), ਬਾਦਲ ਦੀ ਛਾਈ, ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਦੀ ਮਾਇਆ ਹੈ। 'ਬਾਜ਼ੀ ਖੇਲ ਗਏ ਜਿਉਂ ਬਾਜ਼ੀਗਰ'। ਜੇ ਵੀ ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸਮਝ ਪਕੜਨਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਖੁਆਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜਾ ਵੀ ਰਹਿਆ ਹੈ ਪਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਪਜਿਆ ਉਸ ਬਿਨਸਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ।'

“ਉਪਜਨਿ ਬਿਨਸਨਿ ਕਾਰ ਹਮੇਸ਼।

ਸਭ ਕੇ ਸੀਸ ਠਟੀ ਜਗਤੇਸ਼।”

ਮਾਤਾ ਜੀ ਧੀਰਜ ਵਿਚ ਆਏ।

ਬਚਨ ਹੁੰਦੇ ਸੁਣ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਲਤ ਪਲਤ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ : ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੋ। ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਆਯੂ ਭੋਗੋ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ। ਸਭ ਦੀਆਂ

1. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ।

ਬੇਨਤੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਅਚਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਦੇ ਘਟੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ।

ਗੁਰ ਗਾਦੀ ਅਵਚਲ ਜਗ ਮਾਹੀ।

ਵਧਹਿ ਪ੍ਰਤਾਪ ਮਿਟਹਿ ਕਿਮ ਨਾਹੀ।

ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਥੋੜ-ਚਿਰੇ ਹੀ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਮਾਇਆਂ ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਭੁਲਣਾ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਲੱਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ, ਸਭ ਪਾਪ ਵਿਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

“ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਭਿ ਕੇਰਾ।

ਜੋ ਹਮਰੇ ਚਹਿ ਦਰਸ਼ਨ ਹੇਰਾ।

ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਿ ਹੇਰਨਿ ਕਰੈ।

ਪਾਪਨ ਗਨ ਕੇ ਤਤ ਛਿਨ ਹਰੈ”। ੨੭।¹

ਜੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰੇ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਅਪਣਾਏ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਢਾਲੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ।

ਹਮ ਕੋ ਬਾਤ ਕਰਨਿ ਕੋ ਚਾਹਹਿ।

ਪਠਹਿ ਸੁਨਹਿ ਗੁਰ ਗਰੰਥ ਉਮਾਹਹਿ।

ਤਿਸ ਮਹਿ ਕਹਯੇ ਜੁ ਕਰਹਿ ਕਮਾਵਨਿ।

ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਮਨ ਭਾਵਨ। ੨੮।²

ਕਦੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਘਨ ਆ ਪਵੇ, ਦੁਖ ਸਤਾਏ, ਮਨ ਨ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰਨ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਕਣੀ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਗੇ। ਦੁਖ ਕਟਣਗੇ।

ਸਰਨ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਾਇ।

ਤਤ ਛਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਬਨਹਿ ਸਹਾਇ। ੨੮।

ਸਰੀਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਗੇ। ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਦੇਖਣੇ ਵਿਚਾਰਿ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ : ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸੁਣਨੀ। (ਗੁਰੂ) ਗਰੰਥ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹੈ।

‘ਤਨ ਸਦੀਵ ਥਿਰ ਹੋਇ ਨ ਕੋਇ।

ਰਿਦਾ ਗਰੰਥ ਗੁਰ ਕੋ ਲਿਹੁ ਜੋਇ।’

1. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੫੧।

2. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੫੧।

ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੀ ਤੇ ਸਦਾ ਨਿੰਮੁ ਭਾਵ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ।

ਇਹ ਕੀਤੇ ਬਚਨ ਪ੍ਰਗਟ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਦਾ 'ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਾਵਾ' ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਹ ਮਿਲਾਵਾ, ਪੂਜਾ, ਰਸਮ ਜਾਂ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਨਿਜੀ ਮਿਲਾਪ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ।

ਸੰਗਤਿ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਆਤਮਿਕ ਹੁਲਾਰੇ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਇਕ ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਜਿ ਗ੍ਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਬਕਾਲੇ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਹੈ।

‘ਸਿੱਖੀ ਰੀਤ

ਭਲੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੀ।’

ਹੁਣ ਇਹ ਪੰਥ ਕਿਸੇ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਾ

ਚਲੇ ਹੋ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ।

ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਰੀਅਲ, ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਲਿਆਵਹੁ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਾਲ ਵਿਚ ਸੰਗਤਿ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਲਿਆ ਰਖਿਆ।¹ ਨਾਰੀਅਲ ਤੇ ਪੰਜੇ ਪੈਸੇ ਫੂਹ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ, ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਗੋਲਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

ਬਾਬਾ ਬਸਹਿ ਜਿ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ।

ਬਨ ਗੁਰ, ਸੰਗਤਿ ਸਕਲ ਸਮਾਲੇ।

ਜਦ ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ : ਗੁਰਦੇਵ ਕਦੇ ਛੁੱਪਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸੂਰਜ ਸਮ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸਮ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਚੰਦਰਮਾ ਸਮ ਠੰਡੇ ਜਿਗਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਜੁਲਮੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਪਾਉਣਗੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰਨਗੇ, ਜੁਲਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਉਖੇੜ ਦੇਣਗੇ।

‘ਜੁ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ।

ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ।’

ਦਾ ਵਾਕ ਉਚਾਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਮੌਨ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਠੀ ਭੀਚ ਲਈ ਅਤੇ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਗਈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਚਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤਾ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਕਿ

‘ਅਬ ਜਾਇ ਦਰਸਨ ਤੁਮ ਕਰੋ ਬਕਾਲੇ।

ਤਹਾਂ ਰਹੇ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਦੀਨ ਦਯਾਲੇ।’

ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਾ ਪੁੰਨ ਲਗੀ ਸਮਾਧੀ।

1. ਕੰਚਨ ਬਾਲ ਨਿਕਟਿ ਕਰਿਯਾਯੋ।

ਦੇਖਿ ਦਾਹਨੋ ਹਾਥ ਉਠਾਯੋ।

ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠਵੀਂ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :

ਅਬ ਬਾਬਾ ਜੀ,
ਬੀਚ ਬਕਾਲੇ ਭਏ ।
ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਧਰ ਸੁਣੇ ਜੀਉ ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਵਕਤ ਚਲਾਣੇ ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸ ।
ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਸੰਗਤਿ ਛੱਡੀ ਕਿਸ ਪਾਸ ।
ਉਸ ਵਕਤ ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਸੰਗਤ ਕਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਜਗੰਨਾਥਾ ।
ਬਾਬਾ ਸਹੀ, ਬਕਾਲੈ ਆਹਿ ।
ਯੋਂ ਕਹਿ ਕਰ ਸਤਿਗੁਰ ਬਚ ਆਧਿ ।
ਨਿਜ ਸੁਖ ਭੀਤਰ ਗਏ ਸਮਾਏ । ੮੦ ।

ਭਾਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਮਿਲੇ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ।
ਕਹਿਕੇ ਬਾਬਾ ਅਹੇ ਬਕਾਲੇ ।

ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਫਿਰ ਸੰਗਤਿ ਅਰਦਾਸ ਕੀਨੀ :
ਜੋ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਹਹਿ
ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇਰਾ ਬਾਲਕ
ਹੈ । ਤੁਮਹੁ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ
ਕਛ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ । ਦਇਆ ਕਰਕੇ
ਸਰੀਰ ਕਉਂ ਰਾਖੀਐ ਅਰ
ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖੀਐ
ਤੇ ਸੰਗਤ ਕਉ ਭੀ ਉਧਾਰੀਐ ।
ਹੁਕਮ ਹੋਆ : ਸੰਗਤਿ ਜੀ ।
ਜਹਾ ਹਮ ਜਾਵਨਾ ਹੈ

ਤਹਾ ਪਰਮ ਬਿਲਾਸ ਹੈ
 ਅਰ ਬੜਾ ਰੰਗ ਹੈ।
 ਜਗਤ ਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ
 ਉਸ ਕੇ ਤੁਲ ਕਛੁ ਬਸਤ ਨਹੀਂ।
 ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਹੋਆ : ਪਾਂਚ ਪੈਸੇ
 ਅਰ ਨਾਰੀਏਲ ਲਿਆਵਹੁ
 ਜੋ ਸੰਗਤਿ ਕਉ ਫੇਰਿ ਗੁਰੂ ਜੀ
 ਕਾ ਅੰਚਲ ਪਕੜਾਈਐ।
 ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਗੁਰ ਕੇ ਬਚਨ ਪਾਇ
 ਪਾਂਚ ਪੈਸੇ ਅਰ ਨਾਰੀਏਲ ਆਣਿਆ
 ਤਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਨਮੁਖ ਰਖਾਇ।
 ਰਖਾਇ ਕਰ ਮਾਥਾ ਟੇਕਿਆ।
 ਫਿਰਿ ਇਹ ਬਚਨ ਉਚਾਰਿਆ :
 ਜੋ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ
 ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੰਗਤਿ ਪੂਛਿਆ :
 ਜੋ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ
 ਨਾਮ ਭੀ ਕਹਿ ਦੀਜੀਐ।
 ਹੁਕਮ ਹੋਆ : ਗੁਰੂ ਛਾਨਾ (ਗੁਝਾ)
 ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।
 ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਰੁਚੀ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਣੇ ਕੀ
 ਬਹੁਤੀ ਸੀ ਪਰ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਓਰਿ ਦੇਖਿ
 ਕਰ ਬਾਬੇ ਮੂਠ ਕੀਨੀ। ਅਰਥ
 ਇਹ ਜੋ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਵਹੁ।
 ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਬਾਤਾਂ
 ਕਰਣੇ ਕੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ
 ਸੰਗਤਿ ਚੁਪ ਕਰਿ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਭਾਇਆ।
 ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜਿਥੋਂ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ
 ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਨਿਸਚਿਤ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵੀ
 ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਾਬਾ,
 ਦਾਦਾ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ ਤੇ
 ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਨ।

ਫਿਰ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਦਾ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ

ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਹੋਵੇ । ਬਾਬਾ ਸੂਰਜਮਲ ਤੇ ਅਣੀ ਰਾਇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਟਿਕਾਣਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ।

ਹੋਰ, ਹੁਣੇ ਹੀ ੨੧ ਮਾਰਚ ੧੬੬੪ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ੯ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਸਨ । ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਕਾਲਾ ਜਾਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਭਰਮ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਜਦ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਜੀਆਂ ਲਗਾ ਬਠ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧੀਰਜੀ ਸੂਭਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨ ਸਮਝਿਆ, ਧੀਰਮਲ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿ ਰਹਿਆ ਸੀ :

ਗੁਰਿਆਈ ਹੈ ਅਸਾਡੀ
ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋ ਕਹਿਆ 'ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ' ।
ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਹਾਂ ਆਈ ।
ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੀ ਅਸੀਂ ਐਲਾਦ ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੈ ਪੰਜਵੀਂ ਜਾਗ ।
ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਆਇ ।

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਤਨਜ਼ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਧੀਰਮਲ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮਰ ਗਿਆ ਬਾਬਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਾ । ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਕੇਵਲ ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ।

'ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ' ਜੋ ਉਨ ਕਹਿਆ ।
ਸੋ ਜੀਵਦਾ, ਕੇ ਮੁਇਆ ਬਹਿ ਰਹਿਆ ।
ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸਵਰਗ ਸਿਧਾਇ ।
ਬੈਠਾ ਸਲਾਮਤ ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਇ ।

ਸਾਰੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸਾਮਗੀ ਸਾਂਭ ਰੱਖ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਜਾ ਕੇ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ।

ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਬਕਾਲਾ ਨਾਂਹ ਪੁੱਜ ਸਕੇ । ਉਹ ਕਿਤੇ ੧੧ ਅਗਸਤ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਪੁੱਜੇ । ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੪ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋਖੀਆਂ ਤੇ ਦਾਹਵੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਖਰੂਦ ਮਚਾਇਆ । ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਆਕੂਲ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਭਾਵੇਂ ਖੱਬਰ ਤਾਂ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਨ ਪੁੱਜਣ ਨਿਬੇੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਭਾਈ ਦੁਆਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੜ੍ਹੀਆ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਭਟਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਹਾਲਤ ਐਸੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਲਾਹ ਬਿਨ ਬੇੜੀ ਤੇ ਆਗੂ ਬਿਨ ਫੌਜ ਬੇਮੁਹਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਜਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਬਾਬਾ

ਬਕਾਲਾ ਦੇ ਕਹੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਬਦ ਤੋਂ ਧ੍ਰੋਹੀ ਖੂਬ ਲਾਹਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ।

੧੧ ਅਗਸਤ, ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜ ਬੈਠੀਆਂ । ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮਲ ਜੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਦੀਪ ਚੰਦ ਤੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਜੀ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਮਗਰੀ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਸੌਂਪੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਭੇਟ ਕੀਤੀ, ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ; ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਭੱਟਾਂ ਸਵੱਈਏ ਗਾਏ, ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ, ਦੀਵਾਨ ਰੋਜ਼ ਸਜਣ ਲੱਗ ਗਏ । ਕੀਰਤਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ । ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਵਸੇਬੇ ਵੇਲੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਰਦੇ, ਰਾਤ ਗਈ ਤਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਕੋਈ ਬੁਲਾਏ ਤਾਂ ਬੋਲਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਦੇਖਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਂਦੇ, ਇਹ ਹੀ ਤੱਪ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਸਬਦ ਹਨ :

ਪੰਥੀ ਸੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜਨ ਮਤਹ ਗੂੜਾ ।

ਜਨ ਧਰ ਸੁ ਆਤਮੇ ਮਧਿ ਰੂੜਾ । ੧੦੯ ।

ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ । ਧੀਰ ਮਲ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੋਂ ਹਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਥਾਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਬੰਨੇ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਦਸਵੇਂ ਦੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ । ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵੀ ਦੋ ਹੀ ਮੁਹਰਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ : ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਭੇਟਾ ਹੈ, ਰੱਖ ਦੇਹ, ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਾਂਹ ਰੱਖ । ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਅੜਨ ਤੇ ਫਿਰ ਪਾਰ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇ ਦੇਵੇ ।

“ਅਰ ਦਸੋਂਧ ਗੁਰ ਕੇ ਹੈ ਜੇਤਾ ।

ਅਰਪਨਿ ਦਰਬ ਕਰਹੁ ਅਥਿ ਤੇਤਾ ।”

ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਕੋਠੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ “ਭਲੀ ਸੰਗਤਿ, ਗੁਰ ਹੈ ਇਹ ।” ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਰਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਇੰਝ ਭੱਜ ਨੱਸ ਉਠ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦਾ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

“ਤਬ ਮੰਜੀ ਸਭ ਹੀ ਛਿਪ ਗਈ ।

ਤੇਜ ਤਰਨ ਤੇ ਜਿਉਂ ਨਿਸ ਗਈ ।

ਸੋ ਪਰਗਟੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ।

ਜਨ ਅਪਣੇ ਕੀ ਰਾਖੀ ਚਾਦਰ।¹

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ' ਦੇ ਬਚਨ ਫ਼ਰਮਾ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੁੰਨ ਮੁੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਮੁੱਖ ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਇਕ ਘੜੀ ਉੱਤੇ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

“ਅਰਧ ਰਾਤ ਉਪਰ ਇਕ ਘਰੀ
ਚਢਨ ਹੋਤਿ, ਗੁਰ ਤਯਾਰੀ ਕਰੀ।”

ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਵੇਲੇ ਕਿਰਨਾਂ ਸੰਕੋਚਦਾ, ਲਾਲੀ ਵੰਡਦਾ, ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਛਿਪਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਰੰਗ ਬਿਖੇਰਦੇ, ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।²

ਜਿਉ ਜਲ ਮੈ ਜਲ ਆਇ ਖਟਾਨਾ।
ਤਿਉ ਜੋਤੀ ਸੰਗ ਜੋਤ ਸਮਾਨਾ।
ਜਿਉਂ ਅਸਤ ਸਮੇਂ ਰਵਿ ਕਿਰਨ ਸੰਕੋਚੇ।
ਉਦੇ ਅਸਤ ਰਵਿ ਲੋਪ ਨ ਪੋਚੇ। ੧੯।³

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਐਸਾ ਬਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਰਤਾ ਕੁ ਵੀ ਸੌਂਗ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਨਾਂਹ ਕੀਤਾ।

“ਬਿਸਮਾਦ ਮਾਤਾ ਭਈ।
ਸਭ ਦੇਹ ਕੀ ਸੁਧ ਗਈ।
ਮੁੱਖ ਦੇਖ ਭਇਆ ਸੰਤੋਖ।
ਮਿਟ ਗਇਆ ਦਾਰਨ ਦੇਖ।
ਉਪਜਤ ਭਇਆ ਮਨ ਗਿਆਨ।
ਗੁਰ ਅਮਰ ਪਦ ਪਹਚਾਨ। ੨੪।

ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਰਿਆਂ ਸੁਣੀ ਕਿ, “ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰੋਵਨਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਾਂ।”

ਕੀਰਤਨ ਫਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ‘ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ।’ ਬਿਬਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਵਾਇ

1. ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਹੀ ਕਿਤ ‘ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ’ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋ।

2. ਰਵਿ ਗੋਦ ਭਇਆ ਅਲੋਪ।

3. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹਿਆ । 'ਪੱਗ ਪੱਗ ਭੋਜਨ ਹੋਤ ਬਿਧ ਭਲੇ ।'

ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਤਿਲੋਖੜੀ ਪਿੰਡ ਲਾਗੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਣ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ । ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਸਸਕਾਰ ਉਥੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ ਸਨ ਪਰ ਐਸੀ ਘੋਰਨੀ ਖਾ ਕੇ ਗਿਰਿਆ ਕਿ ਮਸਾਂ ਬਚਿਆ । ਫਿਰ ਉਸ ਜਤਨ ਨਾ ਕੀਤੇ । ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ! ਪੰਨ ਗੁਰੂ, ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਸਭ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਜਦ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਚਰਣ ਪਾਏ ਹਨ, ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਕੋਈ ਆਖਦਾ : ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਸਨ । ਕੋਈ ਸੁਣਾਂਦਾ : ਗੁਰੂ ਲੋਅ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ । ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ, ਬਰਕਤਾਂ ਹੀ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ । ਕੋਈ ਬੋਲਦਾ : ਬਹੁਤ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਗੰਭੀਰ-ਧੀਰ ਸਨ । ਬੜੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਣ ਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹਟੇ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੱਖ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ । ਸੰਸਾਰੀ ਵਡਿਆਈ ਤਕ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿਆ । ਕੈਸੇ ਸੁਹਣੇ ਪੂਰਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਾ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਧਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਨਿਜ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਨਹਿ ਚਲੇ ਗੁਸਾਂਈ ।
ਨਹਿ ਮਿਲਿਬੇ ਕੀ ਲਖੀ ਬਡਾਂਈ ।
ਧਨ ਪੂਜਾ ਕੀ ਚਾਹ ਨ ਕੋਈ ।
ਸਦਾ ਸਹਾਇਕ ਦਾਸਨਿ ਹੋਈ ।

ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਿਹੀ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਰੱਬੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ । □

1. ਤਿਲੋਖੜੀ ਪਿੰਡ ਬਾਰਾਂ ਪੁਲਨਦ ਦੇ ਉੱਤਰ ਕਿਨਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਤੇ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ ।

ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗੋਤੀ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਚਾਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਪਮਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਬਰਕਤਾਂ, ਰਹਿਮਤਾਂ, ਦੇਣਾਂ ਤੇ ਦਿਤਾਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਕ ਉਚੇਚੀ ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ :

‘ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ
ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ।’

ਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾ ਕਰਮ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਉਹ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਇਸ ਉਚੇਚੀ, ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਿਤ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਮੱਲ ਮਾਰ ਲਈ ਜਦ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ‘ਆਪ ਸਹੇੜੀ’ ਸੀ। ਨੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਕਾਰਾਗ੍ਰਹਿ ਆਪ ਹਮ ਲੇਹੁ।

ਪਰ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਮਰਦਮੀ ਪੁਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਿਰ ਦਸਮ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਤਿਆਤ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਥਾਂ ਪਰ ਉਥਾਂ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਕ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਲਵੋ। ਸੂਰਤਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੂਰਤਿ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਬੜੀ ਰਹੱਸ ਭਰੀ ਬਾਤ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੂਰਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਚੁਭੇ ਰੱਖ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਆਏ ਹਨ। ਹੋਰ, ਜੇ ਸੂਰਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਜਗਤ ਸਭ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਇਹ ਤੁਕ 'ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ' ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਅਜਮਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੀ ਹੈ।

ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਵੇ, ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣ ਤੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਅੱਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕੁਝ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਸਿਖ ਘਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤ ਬਿਧ, ਬੱਚੇ, ਜੁਆਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਏ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਕਦਰ ਤੇ ਕੀਮਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਯਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਖ ਘਰ ਵਿਚ 'ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਂਹ ਇਹ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਹੈ, ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮ੍ਰਿਤੂ।

ਦੂਸਰੇ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਗਿਆ ਨਾ ਪਾਲੀ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿਖ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਇਆ ਤੇ ਡਿੱਠਾ ਸਭ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਕਰਨੀ, ਕੋਤਕ ਤੇ ਕਰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇਖੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਹਦ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਇਆ ਮਾਨਸਕ, ਆਤਮਕ, ਸੰਸਾਰਕ, ਸਮਾਜਕ, ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਭ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਆਤਮਕ ਠੰਢ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਰਾ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਗੁੰਨਲੀਜ਼! ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਭਰਦੀ ਇਕ ਗੁਣ-ਉਪਮਾ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ "ਨਿਰਮਲਤਾ" (ਪਿਉਰਟੀ) ਦਾ ਆਲਮ ਖਿਲਾਰਨ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਹੁਲਾਰਾ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਜ ਤੇ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਖੜਾ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿਆ : ਮੈਂ ਆਪ ਚਲ ਆਇਆ ਹਾਂ ਫਕੀਰ ਦਰਬਾਰ।'

1. ਗੁੰਨਲੀਜ਼ ਨੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ—ਨਿਮ੍ਰਤਾ (ਹਯੂਮਿਲਟੀ)

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ—ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ (ਔਬਿਡਿਅੰਸ)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ—ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ (ਇਕੁਾਲਿਟੀ)

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ—ਸੇਵਾ (ਸਰਵਿਸ)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ—ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ (ਸੈਲਫ ਸੈਕਰੀਫਾਈਸ)

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ—ਨਿਆਂਪਾਲਕ (ਜਸਟਿਸ)

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ—ਦਇਆਲਤਾ (ਮਰਸੀ)

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ—ਸਕੂਨ, ਟਿਕਾਉ (ਕਾਮਨੈੱਸ)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ—ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ (ਰ ਇਲ ਕ੍ਰੇਜ਼ਿ)

2. ਇਕ ਘੜੀ ੨੪ ਮਿੰਟ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਬਚਨ ਨਾਲ ਹਰ ਦੋਂਦੇ ਸਨ । 'ਸੂਕੇ ਹਰੇ ਕੀਏ ਖਿਨ ਮਾਹਿ' ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ । ਗੁਰਦੇਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਸਬਜ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੰਚਿ ਜੀਵਾਏ ।' ਜਿਸ ਵਲ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਸੰਤ ਹੋ ਵਿਚਰਦਾ ।

“ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਪੇਖੈ ਹੋਇ ਸੰਤ ।”

‘ਸ਼ਬਦ ਪਠਤਿ ਕਾਸਟ ਨਰਮਾਇ’ ਦਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਸਿਖ ਨੇ ਡਿਠਾ ਸੀ ਜੋ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ, ਭਾਈ ਸਾਹੀ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਆਤਮਰਸਿ’ ਦੇਖਣ ਤੇ ਮਾਣਨ ਦਾ ਫਲ ਦਰਸਾਇਆ ਸੀ ।

ਮੈਕਾਲਫ ਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਐਸੇ ਬਚਨ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਤੇ ਸ਼ੰਕੇ ਮਿਟਦੇ । ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਦੋਂਦੇ । ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹਰ ਸਿੱਖੀ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਸਿੱਖ ਭੇਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ । ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਐਸੇ ਕਦਮ ਚੁਕੇ ਕਿ ਹੋਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ । ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪੁਰੂ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ, ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਫਰ ਆਫਰ ਫਿਰਦੇ ਵਿਦਿਆ ਮਤੇ ਤੇ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀ ਪੰਡਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਜੇਝੂ ਤੋੜ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰਖਿਆ ; ਉਹ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਹਨ । ਜੇਝੂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ । ਸਾਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ; ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਪੀੜਾਂ ਹਰਨ ਲਈ ਸਨ । ਜੋ ਲੋੜ ਵਸ ਹਿਰਸਾਂ ਦੇ ਬੱਧੇ ਝੂਠੀਆਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਥਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਚੇਤਾਵਨੀ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚਾਂ ਤੇ ਡਰਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹਿਵੈਘਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਠੰਢ ਵਰਤਾ ਕੇ, ਬੁਝਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਆ ਬਿਸੁਮ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਕਰਮ ਸੀ । ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ, ਉਹ ਦਰਸਾ ਗਏ ਕਿ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਹਾਂਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੋਹਰਾ ਲਿਖ ਕੇ ਖੂਬ ਨਿਬੇੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਡੇ ਔਗੁਣ ਮਿਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਪਹਿਲਾ ਬਾਲਕ ਬਿਰਧ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਜੇ ਇਕ ਅੱਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਗਾੜ ਪਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ, ਬਾਲਕ ਸੁਤੰਤਰ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਪਕੜੀ ਚੀਜ਼ ਆਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਦੇਵੇ।

ਤੀਜੇ, ਕੋਈ ਬਾਲਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਦਸੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਵੀ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਿਰਧ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਰਬੀ ਜੋਤ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ। 'ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਰਹਿ' ਹਨ। ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਉਤਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਬੋਲ ਕੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦੇ ਪਾਪ ਭੀਤਰ ਦੇ ਕੰਬਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਜੱਦੀ ਚੋਰ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਕਿ 'ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ', ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਭੇਜੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜਦ ਕੁਝ ਲਿਖ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸਲੋਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦਾਨੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ। ਸਭ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਈਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਵਾ ਦੇਂਦੇ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦੇ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤਸਬੀ ਉਠਾ ਕੇ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਵੇਂ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਲੀ ਕੂਚਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵਿਚਰ ਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਕੀਤੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਐਸੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਖ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਨਾ ਦਬਾਅ ਵਿਰੋਧੀਆਂ, ਦੋਖੀਆਂ, ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਆਪ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

‘ਬਾਬਾ ਬਸਹਿ ਜਿ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ।’

ਦੁਖਤ ਕੁਸੀ (ਕੁੜੀ ਮਾਰ) ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨ ਲਾਉਣਾ, ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਦਸਣਾ ਤੇ ਪਰਚਾਰਨਾ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਤਿ ਉਹ ਸੀ, ਜੁਗਤ ਸਾਇ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਕਾਇਆ ਪਲਟੀ ਸੀ।

“ਬਾਲ ਬੈਸ ਬਿਧ ਗਿਆਨ ਪਹਿ

ਸਮਰਥ ਸੀ ਗੁਰ ਦੇਵ।

ਪਰ ਅਰਵਿੰਦਨਿ ਬੰਦਨਾ

ਮੁਕਤਿ ਪਾਇ ਜਿਨ ਸੇਵ। ੧੦।

ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲ ਅਵਿਸਥਾ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਅਚੇਤ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਪਰ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਲ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਨ। ਅਚੇਤਤਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਗਯਾਨ ਬ੍ਰਿਧ ਹਨ, ਨਿਰਬਲਤਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਮ ਸਮਰਥ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਵਰਗੇ ਦੁਰਲਭ ਪਦਾਰਥ ਇਕ ਹੀ ਤਕਣੀ ਨਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਉਮਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੋਤ ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਭਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ :

“ਇਛੈਂ ਪੂਰੈ ਸਿਖਨ ਕੀ ਸਿਖ ਕਰੈਂ।”

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੰਜ ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਸਲਤਨਤ-ਇ-ਹਸ਼ਤਮ (ਅਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਾਮਾਤ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਵਨ ਵਜ੍ਹਦ ਦਾ ਨੂਰ ਸਚ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹ ਕਿਤਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਚਾਈ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਗੇ ਅਤੇ ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਤਾਜ² ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਚੁੱਕੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।

ਇਤਨੀ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਂ ਤੇ ਕੌਮਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਕਿ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਰਾਹ ਪਾ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਆ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਮਹਾਨ ਸਿਫਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਛੇ ਤਰਫਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕੋਈ ਗਿਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ, ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਟੁਕੜੇ ਚੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।

ਫਿਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ‘ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਨਾਮ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਹਿੱਜੇ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਥੇਵੇ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ‘ਹੇ’ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਾਬਜ਼ ਦੌਂਤ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਡੇਗ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਸਚਾਈ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ‘ਰੇ’ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਸਦੀਵੀ ਤੱਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪਦ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥੀ ‘ਕਾਫ਼’ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਖਾਵਤ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨ ਸ਼ੈਕਤ ਨਾਲ ਭਰੀ ‘ਸੀਨ’ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗੇ ਦੌਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

1. ਇਯਜਾਜ਼ਿ ਕੁੱਦਸੇਵ ਸ਼ਹੁਰਾ ਆਫ਼ਾਕ ।
ਅਨਵਾਰ-ਇ-ਵਜ੍ਹਦ ਪਾਕਸ਼ ਹੱਕ ਅਸ਼ਰਾਕ ।
2. ਤਾਜ-ਇ-ਮਾਅਸੂਮਾਨੇ ਮਕਬੂਲ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :

ਆਦਲ ਫੈਜ਼ ਹਸਾਨ ।¹
 ਹਿਰਸ ਬੁਖਲ ਹਰਕਤ ਸ਼ੈਤਾਨ ।
 ਵੈ ਫਕੀਰ ਰਬ ਕੀ ਜਾਤ ।
 ਬੇਖਾਹਸ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਾਮਾਤ ।
 ਵਲਾਇਤ ਵਲੀ ਅਲਹ ਆਰਫ਼ ਕਮਾਲ ।
 ਜਿਨ ਕੇ ਮਿਲੇ ਰਬ ਕੀ ਹੋਇ ਵਿਸਾਲ ।
 ਆਰਫ਼ ਮਆਰਫ਼ ਫ਼ਕਰ ਪਾਕ ਜਾਤ ।
 ਜਿਨ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਸੇ ਹੋਇ ਨਿਜਾਤ ।²

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਦਾਰਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ :
 'ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਸੁ ਭਲੇ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਯਾਰੇ ।
 ਸਤਿਸੰਗ ਅਭਿਲਾਖਤੇ, ਪਰ ਹਰਹਿ ਬਿਕਾਰੇ ।'

ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰਾ ਜਿਹੇ ਫ਼ਕੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਲਦਾਰ ਦਰੱਖਤ ਉਪਜ ਪਵੇ, ਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਇਲ, ਬਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੰਸ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਦਾ ਬੰਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

'ਤੁਰਕੇਸਨ ਕੇ ਬੰਸ ਮਝਾਰੇ ।
 ਸੁਭ ਮਤਿ ਉਪਜਯੋ ਜਨ ਬੀਚਾਰੇ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ) ਵਿਖੇ ਵਸਦੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਸਾਦੀਆਂ ਤੇ ਸੱਤੇ ਹੀ ਇਕੇ ਘਰ. ਸੱਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ । ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਪਿਤਾ, ਰਾਜ ਕੋਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ।
 ਸੁਲੱਖਣੀ ਪਤਿ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਗੁਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤਾਤਾ ।

ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਸੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਝੂਠ ਵੀ ਕਦੇ ਫੁੱਪਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਨ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਾਜ ਉਘੜ ਜਾਏਗਾ । ਪੰਨਾ ੫੫੭ ਤਕ ਬਰਾਤ ਦਾ ਜਾਣਾ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਕੋਂ ੪

1. ਸਦਾ ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
2. ਸਾਖੀ ੧੪, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ।

ਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਪਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ 'ਘਟਨਾ ਰਹਿਤ' (ਅਨਏਵੀਟਫੁਲ) ਜਾਂ ਥਾਂ ਪੂਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਐਸੇ ਹੀ, ਨਿਰਮੂਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ ਸਗੋਂ ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਮੂਰਖ ਪੁਣਾ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦਾ¹ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਚਦਾ ਕਿ "ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਮਸੰਦ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਈ ਐਸਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਖਿੜ ਗਏ," ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖੋਂ ਜਚਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਚਲ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਚੱਲੀ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ ਪਰ ਪਾਜ ਉਘੜ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਮਸੰਦ, ਸਿਖ, ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਾਂ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਪੱਖ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਆਪੇ ਆਪ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਆਸਰੇ ਜਾਂ ਸਹਾਰੇ ਨਹੀਂ।

ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਹਰ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਦਹੁਰਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਸ ੧੨ਵੀਂ ਦੇ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਕਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਕਰ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਸਦਾ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੰਕਟ ਨਸਹਿ, ਪਗੁ ਪਰਸਨ ਸੁਖ ਦਾਇ।

ਜਨ ਹਰਸਨ ਸਰਸਨ ਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੁਭਾਇ।

ਬਸ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ ਛੰਦ ਦੀ ਇਸ ਤੁਕ ਨਾਲ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿਚਾਲੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਹ ਡਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਤਾਂ ਰਾਤ ਨਾ ਆ ਜਾਏ, ਚੰਦ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਪਏ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਰਸ ਜੀਵਨ ਖੇੜੇ ਵਾਲਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਚਰਨ ਚਿਤ ਲਗਾਇਆ।

“ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਧਾ ਪਤੀ,

ਸਾਹਿਬ ਸਹਾਇਕ ਸਿਫਤ ਕੋ ਨ ਪਾਰ ਹੈ।

ਪੰਕਜ-ਤੁਖਾਰ ਚੰਨ ਡਰ ਭਰ ਰਹੈ ਨਿਤ,

ਗੁਰ ਪੰਗ-ਪੰਕਜ ਭੈ ਭਵ ਕੋ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੈ।

□

1. ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖ ਪੀਪਲ, ਕ੍ਰਿਤ ਡਾਕਟਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੨੪੨।

ਤਤਕਰਾ (Index)

ਉਸਰਦੀਏ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ	੧
ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਨਾ	੩
ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ	੪
ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ	੧੩
ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ	੧੨੨—੧੨੮
ਅਕਾਲ ਤਖਤ	
„ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਾ: ੬	੧੧
„ „ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ	੧੧
„ „ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਹੱਥੀਂ	੧੧
„ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਿਉਂ	੧੨
ਆਖਰੀ ਵਿਦਿਆ	੩
ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ—	
„ „ ‘ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਜੋਤੋ ਜਗਾਈ’	੩
„ „ ਜੀ ਨੇ ਮਰਯਾਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਰਖੀ	੩
„ „ ਸ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ	੩
„ „ ਵਲੋਂ ਗੁਰਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਖੀ	੩
„ „ ਦਾ ਨਿਤ ਨੇਮ	੩
„ „ ਦਾ ਲੰਗਰ	੩
„ „ ਦਾ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨਾ	੩
„ „ ਦਾ ਬਾਲ ਬੋਧ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਣੇ	੩
„ „ ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉੱਦਮ	੪
„ „ ਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਾਉਣੀ	੪
ਅਨਈਵੈਂਟਫੁਲ (ਘਟਨਾ ਰਹਿਤ ?)	੧੨੮

ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ, ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩, ਮਹੀਨਾ ਸਾਵਨ ਦਿਨ ੧੦ ਇਕ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਵਤਾਰ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ' ਲਿਖਿਆ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ :

“ਜਨਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ,
ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਘਰ।
ਤਿਨ ਕੇ ਉਦਰ।
ਪੁਰ ਕੀਰਤ ਮੈਂ ਜਾਨੀਐ।”

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਰਜ ਇਹ ਕਰਨਗੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੋਮਲ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆਂਵਦਾ ਸੀ। ਤੇਜ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ 'ਅਧਕ੍ਰਿਤ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਧਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਕੇਸਵ ਦਾਸ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਖੌਤ ਹੈ—

ਸੂਰ ਸੂਰ, ਤੁਲਸੀ ਸ਼ਸੀ।
ਉਡਗਨ ਕੇਸ਼ ਦਾਸ।

ਜੋ ਆਪੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਵਦੇਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਬਣਿਆ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਡਿੱਠਿਆਂ ਤਿਸਨਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਅਤਿਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।' ਸੰਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਦਨ ਜਾਂ ਮਦਨ ਸਮ'¹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਸੋਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਠਵੇਂ ਮਹਲ, ਹਰ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਤੇ ਰਵ ਸਮ ਤੇਜ ਅਨੂਪ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਧੀਰਜੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ। ਰਤਾ ਕੁ ਬੈਠਣ ਜੋਗ ਹੋਏ ਤਾਂ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਤੇ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾ ਲਈ। ਪਾਠ ਬੜੀ ਲੈਅ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਇਤਨੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪੰਖੀ ਵੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਫੁਹਲੇ ਸਨ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਸ਼ੀਲ। ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੁਰਅਤਿ ਅਤੇ

1. ਮਨ ਖਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਸੰਤ ਵਾਂਗੂੰ ਖਿੜਿਆ ਖਿੜਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨੀਤੀ	੮੨
„ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ	੮੨
„ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਰ	੮੪
„ ਵਲੋਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਲਈ	੯੭
„ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼	੯੯
„ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਅੰਤ ਸਮੇਂ	੧੦੪
„ ਦਾ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਖੜੇ ਰਹਿਣਾ	੧੦੪
ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁਲੇਖੇ ਤੇ ਸੋਧ	੧੯, ੫੩, ੫੪, ੫੫
ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ	੫੫
ਸੰਗਤੀਆ ਭਾਈ	੭੧
ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ	੪੪
ਸਟੈਂਬੋਲਾਈਜ਼ਰ (ਸੋਧ)	੫੧
ਸੱਪ ਕੀੜਿਆਂ ਦਬੋਚਿਆ	੨੫
ਸ਼ਬਦ	
„ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ	੨—੧੧
„ ਦੀ ਮਹਿਮਾ	੫੦
„ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ	੫੪
„ ਮਿਲਾਵਾ	੧੧੫
ਸਭ ਜਗਤ ਕਰੇ ਨਮਸਕਾਰ	੪੮—੬੬
ਸਾਧ ਭਾਈ	੨੦
ਸਾਹ ਜ਼ਹਾਨ	
„ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਵੰਡੇ	੨੬
„ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੰਗ	੨੬—੩੦
„ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ	੨੬, ੩੦
„ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ	੨੬
ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ	
„ „ ਦੇ ਅਰਥ	੧੯, ੨੦
„ „ ਬਾਰੇ ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ	੨੦
„ „ ਬਾਰੇ ਸੁਜਾਨ ਰਾਏ	੨੦
ਸਿੱਖ ਸਮਾਨ ਔਰ ਨਹੀਂ ਨਾਤਾ	੧੬
ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ	੨੦
ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ	੭੧
ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ	੯੫

ਸਿਵ ਦਇਆਲ	੨੯
ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ	੨੦
ਸੁਹੇਲਾ ਘੋੜਾ	੯
‘ਸੁਚ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਸਚੁ ਪਾਈਐ’ ਦਾ ਉਲਥਾ	੧
ਸੁਲੱਖਣੀ (ਕੋਟ ਕਲਿਆਨੀ)	੧੮
ਸੂਫੀ ਤੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ	੫੨
ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਮੁਨਸ਼ੀ	੨
ਸੋਚਾਚਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ	੧
ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ	
„ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ (ਨਾਹਨ ਨਹੀਂ)	੨੨
„ „ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ	੨੨
„ „ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ	੨੩
„ „ ਦੀ ਨੁਹਾਰ	੨੪
„ „ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ	੪੮
„ „ ਦਾ ਨਿਤਕਰਮ	੪੯
„ „ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੁੱਖ	੬੭—੬੯
„ „ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ	੬੯
„ „ ਦਾ ਢਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਾ	੮੫
„ „ ‘ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ’	੯੮
„ „ ਵਲੋਂ ਪਟਰਾਣੀ ਦਾਸੀ ਦੀ ਪਰਖ	੧੦੦—੧੦੧
„ „ ਵਲੋਂ ਮਲੋਛ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਹਿ	੧੦੧
„ „ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ	੧੦੧—੧੦੩
„ „ ਦੀ ਫ਼ਹੁ ਦੁਖ ਨਵਿਤਰੀ	੧੦੮
„ „ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਰੀਤੀ	੧੦੮
„ „ ਨੇ ਪ੍ਰਠ ਨਿਭਾਇਆ	੧੨੮
„ „ ਬਾਰੇ ਦੋ ਭੁਲੇਖੇ	੧੨੮
„ „ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ	੧੨੮
„ „ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ	੨੦—੩੯

(ਕਾਂਡ-੨)

ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ	੧੦, ੧੧
„ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧਾਈ	੧੧

ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ	ਜੀ ਦੀ ਭੋਟਾ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਜੁਆਨੀ	੧੨
„	ਜੀ ਦੀ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ	੧੨
„	ਜੀ ਦੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਬਾਰੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਬਚਨ	੧੨
„	ਜੀ ਦੀ ਕਾਰ	੧੨, ੧੩
„	ਜੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਚਿੱਟਾ ਬਾਜ	੧੨
„	ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸੁਹੇਲਾ	੧੨
„	ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ	੧੨
„	ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਣਖ ਬਾਰੇ	੧੨
„	ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਭੈ—ਤਾਜ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਗੇ	੧੨
„	ਜੀ ਨੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲਈ ਕਦੀ ਨਾ ਵਰਤਿਆ	੧੨

ਹਰਿ ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„	ਜੀ ਨੂੰ ਪਾ: ੬ ਦਾ ਹੁਕਮ 'ਦਾਮਨ ਸੰਕੋਚ ਚਲੋ'	੧੬
„	ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ	੧੮
„	ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਤ ਸ਼ਾਦੀਆਂ (ਨਿਰਮੂਲ ਵਿਚਾਰ)	੧੯
„	ਜੀ ਦਾ ਕਰਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉੱਤੇ	੨੪
„	ਜੀ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਆਸਨ	੨੫
„	ਜੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਮਲੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਸਰ	੩੦—੩੧
ਹਰੜ ਤੇ ਲੌਂਗ (ਦੁਰਲੱਭ ਵਸਤਾਂ) ਦਾਰਾ ਲਈ		੨੪
ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ		੧੧

ਹਰਿਮੰਦਰ

„	ਦੀ ਉਸਾਰੀ	੯
„	ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ (ਮਹੱਤਤਾ)	੯
„	ਜੀਵਨ ਹਰਕਤ ਦਾ ਲਖਾਇਕ	੧੦
„	ਤੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਦਾ ਫ਼ਰਕ	੧੦
„	ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਲਾਭ	੧੦
„	ਵਿਚ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਸੁਹਾਣੀਆਂ	੧੦
„	ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਪੁੱਲ ਚੁਰਾਸੀ ਕੱਟੇ	੧੦
„	ਦਾ ਗੁੰਬਦ ਪੁੱਠਾ ਕੰਵਲ	੧੨
ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰਾ		੮੯
ਹੁਕਮਨਾਮੇ		੪੩—੪੮
ਕਉਤਕ ਤੇ ਕਰਮ (ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ)		੬੭—੮੦

ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ	੨
ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ)	
„ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	੯
„ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ	੯
„ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਜਲੰਧਰ ਨਾਲ ਜੰਗ	੯
„ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ	੯
„ ਜਿੱਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ	੯
ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਰਾਵੀ)	
„ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸਮੇਂ ਸੰਭਾਲ ਪਾ: ੧ ਵਲੋਂ	੧
„ ਦੀ ਆਬਾਦੀ	੧
„ ਦਾ ਸਫ਼ਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ	੧
„ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ (ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ)	੧
„ ਵਿਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਘੜਨੀਆਂ	੨
„ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ	੨
„ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ	੧—੨੧
ਕਰਮਾਤਾਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ	੩੩
ਕਰੋੜੀ ਮਲ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਦਿੱਛਾ	੧
ਕਲਿਆਨਾ ਭਾਈ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ	੧੦੫, ੧੦੬
ਕੰਵਲ (ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਵੀ)	੧੨੯
ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ	੧੮
ਕੀਰਤਨ	੨
ਕੀਰਤਪੁਰ	
„ ਵਸਾਉਣਾ	੧੩—੧੪
„ ਵਿਚ ਸ਼ਫ਼ਾਖਾਨਾ	੧੭
„ ਸੈਂਕੜੂਅਰੀ	੧੭
„ ਤੋਂ ਦਾਰਾ ਲਈ ਹਰੜ	੧੭
„ ਦੀ ਮਹਿਮਾ	੧੯
„ ਬਾਰੇ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਦੀ ਰਾਇ	੨੦
„ ਬਾਰੇ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਰਾਇ	੨੦
„ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ	੮੧—੯੧
ਕੁਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ	੭੫

ਕੁਲਹਾ ਦੇਂਦੇ ਥਾਂਵਲੇ	੩੯
ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਸੰਗ ਤਿਆਗੋ	੭੬
ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ	੭੬
ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ	੫੩
ਕੇਸਵ ਦਾਸ	੨੩
ਕੋਟ ਕਲਿਆਨੀ	੧੮
ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ	
” ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੂਟਾ	੪
” ਵਿਚ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ	੪
” ਵਿਚ ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਖੀ	੪
” ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ	੪
” ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਸੁਆਰਨੀ	੪
” ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਣ	੪
” ਵਿਚ ਕੰਚਨ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ	੪
” ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਦੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਭਾਲ	੪
” ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ	੪
” ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨਾਲ ਬੈਠ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕਦੇ	੪
ਖੋਖਲੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ	੬
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ	੧
ਗਾਡਬੋਲ ਐਨ. ਆਰ	੧
ਗ੍ਰੀਨਲੀਜ਼ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਦਸਾਂ ਗੁਰਾਂ ਬਾਰੇ	੧੨੩
(ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ)	
ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਉਤਮ ਸਭ ਤੋਂ	੫, ੨੩
ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਨਿਤ ਕਰਮ	੪੫, ੪੮
ਗੁਰਸ਼ਬਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ	
” ਦਾ ਆਸਰਾ	੫
” ਦਾ ਅਦਬ	੫੧, ੫੪
” ਦਾ ਪਾਠ	੫੬
ਗੁਰਦਾਸ, ਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ	੧੧੦
ਗੁਰਦਿਤਾ ਬਾਬਾ	੧੪
ਗੁਰੂ	
” ਜੋਤ ਹੈ, ਦੇਹ ਨਹੀਂ	੫੧

ਗੁਰੂ	ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ	੪੯
„	ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ	੫੦
„	ਨੱਥੀ ਨਹੀਂ	੫੦
„	ਸਟੈਬੇਲਾਈਜ਼ਰ ਨਹੀਂ	੫੦
„	ਦੇ ਗੁਣ	੫੦
„	ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ	੧੨੩
„	ਜੋਤ ਅਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ	੧੨੩
„	ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ	੧੨੩
„	ਜੋਤ ਬਿਰਧ, ਬੱਚੇ, ਜੁਆਨ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼	੧੨੩
„	ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ	੧੨੩
ਗੁਰੂ	ਕਾ ਅੰਬ	੧੭੩
ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ		
„	ਲਿਖਤੀ ਵਿਧਾਨ	੫੪
„	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਗੁਰਾਂ ਆਪ ਕੀਤੀ	੫੪
„	ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	੫੪
„	ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਸਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ	੫੪
„	ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ	੫੪
„	ਗੁਰੂ ਹੈ	੫੫, ੫੬, ੧੧੪
„	ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਹੈ	੫੫
„	ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ, ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਘਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ	੫੫
„	ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ	੫੫
„	ਪਾਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋਣਾ	੫੫
„	ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ	੫੫, ੫੬
„	ਦੁਕ ਬਦਲਣ ਕਰਕੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਛੋਕ ਦਿੱਤਾ	੫੬
„	ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਹਾ	੫੬
„	ਬਾਰੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ	੫੬, ੫੭
„	ਬਾਰੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਬਚਨ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਬਚਨ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ	੫੮
„	ਗੁਰੂ ਨਿਯਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਕਰਾਮਾਤ ਮੁੱਕ ਗਈ	੫੮
ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ		੧੫੯

ਗੋਇੰਦਵਾਲ

„ ਵਸਾਇਆ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ	੪
„ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਫੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੀ ਸੀ	੪
„ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ	੪
„ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਜਲੂਨ	੪
„ ਵਿਚ ਵਹਿਮ, ਭਰਮ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ	੪
„ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ	੫
„ ਵਿਚ ਖਾਣ ਤੇ ਸੇਣ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਬਚਨ	੫
„ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ	੫, ੬
„ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ	੬
ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖਾ	੫੨, ੫੩

(ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸੋਧ)

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ	੫੬
„ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਖਾਲਸਾ	੫੬
„ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਗੁਰਬਾਣੀ	੫੬
„ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ-ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	੫੭
„ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ	੫੭
„ ਜੀ ਦੀ ਪੰਥ ਰਚਨਾ	੫੭
ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ	੭੮
ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਕਿਉਂ ?	੮, ੯
ਚਿੜਾ ਚਿੜੇ ਦੀ ਘਾਲ	੨੨, ੨੩
ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ	੫੭
ਚੌਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ	੭੨
ਜਗਤ ਜੂਠ (ਤਮਾਕੂ) ਤਿਆਗੋ	੭੭
ਜਗਨਾ ਕਸਾਈ	੭੪
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਕੀਰਤਪੁਰ	੨੦
ਢਫਰਨਾਮਾ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ	੧੦੧—੧੦੩
ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ	੯੧, ੯੧, ੯੪, ੯੬
ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ	੯੩
ਜੰਤੀ ਜੋਤ ਸੋਮਾਉਣਾ	੧੧੦—੧੧੨
ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ	੪੦—੪੬
ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਨਿਖੇਧ	੭੭

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„ ਪੂਰਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸਨ	੧੦੫
„ ਟਿਕਾਣਾ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ	੧੦੫
„ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ	੧੦੫
„ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਚਲੇ ਗਏ	੧੦੪
„ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਆਪੇ ਸਹੇੜੀ	੧੨੨
„ ਪੈ ਛਬਿ ਛਾਈ	੧੦੮—੧੨੧
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਫੈਸਰ	੧
ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਉਂ	੯੮
ਦਇਆਲਾ ਭਾਈ	੮੧
ਦਸ ਗੁਰੂ ਇਕ ਜੋਤ	੫੨
„ „ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ	੫੨
„ „ ਵਿਚਾਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	੫੩
„ „ „ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ	੫੩
ਦਸ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ	੬
ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬
ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ	੬
ਦਾਰਾ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ	੨੮
ਦਾਰਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ	੨੪
ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੀਦਾਰੇ	੯੨—੧੦੭
ਦੁਖਤ੍-ਕੁਸ਼ੀ	੧੨੬
ਧੀਰ ਮਲ	੪੨, ੧੧੮
ਨੰਦ ਲਾਲ ਭਾਈ	੧੨੬, ੧੨੭
ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਤਿਗੁਰ	
„ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾਇਆ	੧
„ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ	੧
„ ਜੀ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ	੨
„ ਜੀ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਾਰੇ	੭
„ ਜੀ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ	੨੧
„ ਜੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ	੪੯
ਨਹਿ ਦਰਸਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਾ ਹੁਕਮ	੩੩
ਨੰਦ ਚੰਦ ਪੰਚ	੪੯, ੭੩
ਨਿਰੰਕਾਰੀਏ	੫੧

ਪੱਖਰਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ	੭੭
ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈ	੧
ਪਾਖਾਨਾ (ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ)	੬
ਪੰਜੋਖਰਾ	੮੬
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪਥ ਕਰਨਾ	੩
ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਾ ਵਹਿਮ	੩੪
ਪੀੜੀ ਪਾੜ ਮੇਲਣਾ	੧੫
ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਾਰੇ	੮
ਢੇਰੂ ਭਾਈ	੬੬
ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਿਮਾ	੧੨੬, ੧੨੭
ਬਹਿਲੋ ਭਾਈ	੩੧
ਬੇਗਲਾ ਸਾਹਿਬ	੯੨
ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ	੧੨੨
ਬਲਵੇਡ	੪
ਬਾਈ ਸੋ ਸਵਾਰ	੨੫
ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ	(ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ) ੨੫, ੪੬
ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਦੀ ਅੰਸ	੭੦
ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ	੧੧੫—੧੧੭
ਬਾਲਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗੁਣ	੧੨੫
ਬੀਅਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ	੯੪
ਬੁੱਢਣ ਸਾਹ	੧੩
ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ	੬੬
ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘੋਰੜ	੧੦
ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ	੬੬
ਮਸੰਦ	੫੯
ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸੋਧ	੬੧
ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ	੯੩
ਮੱਖਣ ਸਾਹ	੫੬
ਮਜਨੂੰ ਟਿਲਾ	੩੨
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ	੮੧
ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਤਮ ਰਾਮ	੫੦
ਮਿਹਰਬਾਨ	੩੬
ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਦੇ ਅਰਥ	੩੩—੩੬

ਮੈਕਾਲਿਡ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ	੧੨੪
ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਮੰਦਰ (ਭੁਲੇਖੇ ਦੀ ਸੋਧ)	੧੦੬, ੧੦੭
ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ	੬
ਰਾਧਾ ਸੁਆਮੀਏ	੫੧
ਰਾਮ ਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ	
„ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਾ ਬਾਹਰਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ	੭
„ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕਵਿ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਗਵਾਹੀ	੭
„ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਉਸਾਰੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਦੀ	੭
ਰਾਮ ਰਾਜਾ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸੰਤਮ	੫੦
ਰਾਮ ਰਾਇ ਬਾਬਾ	
„ ਦਾ ਜਨਮ	੧੮
„ ਦਾ ਸੁਭਾਅ	੧੮
„ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ	੩੧
„ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਾਮ੍ਰਾਟ)	੩੨, ੩੩
„ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਣਾ	੩੫
„ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ	੩੬
„ ਅਤੇ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਰਖ	੪੨, ੪੩
„ ਦੇ ਕੰਮ	੫੯
„ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸ਼ਰਨ	੬੨, ੬੩
„ ਦੀ ਸਾਬਲ	੬੪, ੬੫
ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਲਈ ਔਖਧ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ	੨
ਰੋਪੜ ਦੇ ਫਕੀਰ	੭੧
ਲੰਗਰ	੨
ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਜ਼ਹਿਰ, ਕਹਿਰ	੧
ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨਾ	੨
ਵਰਨਾਸ਼ਿਮ ਦਾ ਕੋਹੜ	੭੫
ਵੀਰੋ ਬੀਬੀ	੫੫
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਢਾਈ	੧੦੭